

ATSOTITZAK ETA NEURTITZAK

Oihenarte

Larresoro'k prestatua.
Eugenio Goihenetxe'ren hitzaurrea.

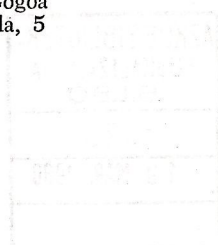
DONOSTIA

1971

KASITRUEN AT KASITITAK
Oipenak

D. L. S. S. 56/71

Editorial Herri-Gogoa
Secundino Esnaola, 5
San Sebastián

Banatzailea:
Iñaki Beobide
Ferrerías, 1 acc. 3
Donostia

IZARRA IRARKOLA - PEÑA Y GOÑI, 13 - DONOSTIA

1971

AURKIBIDE

HITZAURRE GISA, BI HITZ	7
ARNAUT OIHENARTE, GIZONA, KONDAIRAGILEA ETA ABERTZALEA	9
ATSOTITZAK EDO REFRAUAK	29
Atsotitzen emendioa	84
Atsotitzen bertze emendioa	87
Atsotitzen urhenkina	90
Urhentza. Atsotitzen segida	109
OIHENARTEN GAZTAROA NEURTHITZETAN ETA BESTE	127
Argia daritzanari	137
Maitenaren gal-kexua	149
Xuria daritzanari	157
Beltxaranari	163
Joanaren betheginzarrea	178
Ezkontidearen hil-kexua. Muzeen kontra	187
JAINKOAZKO NEURTITZAK	
Hamarkuna edo Jainkoaren hamar manuak	195

Elizaren manuak	196
Eguberri koplak	197
Simeonen kanta	206
Vexilla Regis, etc.	207
BESTE ZENBAIT OLERKI	211
Ederragoari	215
Laur karbarien eresia	217
Zalgiz jaun, Pabeko korte gehienean Erregeren konseilari zenaren gorazarretan ...	225
Arrain jaun, Zuberoako juje zenaren ilhar-titza	227
Jorralen koblak	227

Hitzaurre gisa, bi hitz

Iparraldeko Kondairan, gizon gutxi dago Oihenarte baino goragoririk. Ohore zaigu, beraz, haren euskerazko lanak berriz argitaratzea; eta, hau eginez, bidenabar Zuberoa-ri nahi diogu goratarre bat egin.

ATSOTITZAK delakoari dagokionez, Oihenarteren beraren lehen liburua hartu dut gidaritzat. Urkixo-ri esker gure eskuarreen dagoen 1657-ko foto-edizioa baliatuz. Zuzenketei buruz, 1657-ko edizioak berak dakazkien hartu ditut kontutan; eta beti ere, bada-ezpada, 1847-ko argitaraketa (Archu-k egindakoa) eta Stempff-ena begien aurrean atxiki.

Atsotitzen adierazpenak ez dit problemarik sortu, Oihenartek berak euskal errefrauaren ondoan frantsezko itzulpen bat jarri zuelako. Atsotitzen eraskinari dagokionez, berriz —gure lerrokadan 707-tik aurrerakoa— ez dago horrelakorik; eta Mitxelena-ren irakurpena eta itzulpena hartu ditut oinharritzat (ikus «Anuario de Filología Vasca Julio de Urquijo», 1967, 11-44 orrialdean).

NEURTITZAK prestatzeko bi iturri erabili ditut: 1657-ko edizioa, noski, «Atsotitz»entzako bezala; eta Archurena (1847-koa) bestearen gehigarri gisa: jakina denez, Archu-k dakazkien olerki batzuk ez datoz jatorrizko olerki-bilduman, eta ez dira «Gaztaro» sailekoak.

Oihenartek ez zien Neurtitzei inolako itzulpenik erantsi. Archu-k 1847-an bere buruz eman zien itzulpe-

na oso txarra da, eta guztiz bazterrean utzi-beharrekoa. Lafon jaunak frantsesezko itzulpen on bat egin zuen orain dela urte batzuk (ikus «Anuario de Filología Vasca Julio de Urquijo», 1955, 61-99).

Azalpen guziak euskeraz eman ditut, ahalik eta euskera osatuenaz. Ez dut itzulpen hertsia bat bilatu, irakurlearentzako argi apur bat egitea baizik. Hizkuntza bera aztertu nahi dutenentzako «N» eta «O» ohar-sailak prestatu ditut.

Hizkuntzari buruzko korapiloetan bi euskaltzainen iritzia izan ditut gidari: Lafon-en beraren lanak (gaur gaurkoz, XVI-gn. mendeko aditza ezik, han hemenka irakurri beharrekoak ondikotz: Gure Herria, Anuario Julio Urquijo, Homenaje a J. Urquijo, eta abar); eta Mitxelena adiskideak gutun ugari eta argitsuren bidez eman dizkidan aholku baliosak. Irakurleak ikus dezakean bezala, Oihenarte-ren fonetika errespetatzen saiatu naiz, 1657-ko edizioan huts asko izanik beti erraza ez bait da! Zalantzazko kaso batzutan Tartas-en «Onsa hiltzeko bidia» alderatu dut, beste batzuen artean. Gavel-en oharra ere (Gure Herria) oso garrantzitsuak izan dira ene lanerako.

Oihenarte, beste alde batetik, kondairagile zen; eta Iparraldeko euskaldun. Nor hobe, hortaz, hitzurre bat prestatzeko Goihenetxe kondairagile eta ipartarra baino? Honelaxe eskatu nion zerbait egin zezan, eta orri bizi horiek eskaini dizkigu bihotzez. Euskal itzulpena neuk egina da. Goihenetxe-ri niketz eta irakurle guzien partez mila esker anitz.

Eskerrik asko ere, azkenik, Haritxelhar jaunari, aspaldidanik bezala Baiona-ko Erakustokiko liburuak ene eskuetan jarritz, eman didan laguntzarengatik.

LARRESORO

1971-ko Urtarrila

ARNAUT OIHENARTE

GIZONA, KONDAIRAGILEA, ETA ABERTZALEA

Oihenarte-ren biziera Jaurgain-en izkribu soilei esker ezagutzen dugu; ezen honek azertu zituen paperak eskuratu ezinak bait zaizkigu gaur guri. Gizona eta haren ekintza konprenitzeko, bestalde, haren garaiko giza-giroaren eta haren izkribuen azterketa guztiz beharrezkoa da. (1)

OIHENARTE-REN BIZIERA

Maule-n jaio zen Arnaut Oihenarte 1592-ko Abuztuaren 7-an, Pay Adom-enean. Berehala hilko zen Arnaut Oihenarte-ren bigarren semea zen, Legegizon eta Zuberoan Erregeren Ordezkarri izana. Joana Etxarte izan zuen amatzat, 1595-an bigarren aldiz Gabriel Etxarte-rekin ezkondua. Etxarte jaun hau Legegizona izan zen, Zuberoan Erregeren Ordezkarri, Erregeren Kontseilari gero, eta azkenik Majistratu. Bere oldez heldu zitzaion beraz Oihenarte-ri Dretxo bizipidetzat hautatzea. 1612-ko irailaren 7-an Dretxo-Lizentzia bat bildu zuen Bordaleko Ikasguan; eta, hartatik sei urtetara, Legegizon-en titulua zerman. 1623-tik 1629-ra gutxienez Zuberoako Sindiko izan zen; alegia, Zuberoako buruzagi.

Donapaleu-ko Joana Erdoi-korekin ezkondu zen: 1611-an Nafarroa-ko Zigilozain-orde izandako Jean Lostal-Maucor-en alargunarekin. Idazlea sinistekotan ederra zen, edo hartaz maitemindurik egon zen bederen. Ezkondu ondoren Oihenarte Donapaleun finkatu zen, aberats eta ohoretsu; eta 1647-an bertako «zinegotzi» edo «jurat» hautatu zuten. Hantxe lortu zuen Lukuze-ko Baronengandik (deituraz Montmorency) Behauze-ko erre-torgoa Piarres bere semearentzat. Ez zuen halere Zuberora ahazturik; eta Sindiko gisa eta hiru Besoen Deputatu gisa ekintzan ikusiko dugu geroago. 1653-an poema apainko batetan bere emaztearen heriotza kanta-tu zuen. Dirudienez kondaira-azterketek hartu zioten denborarik luzeena bere azkeneko urteetan, baita hauzi batzuek ere. Huetan Dretxoaren ezagutza bezain baliotsu izaten zitzaion bere jakintza zabala. 1667-ko apirilaren 8-an bere testamentua egin zuen Donapaleun; eta 1668-ko urtarrilaren 14-an hildakotzat eman zuten. Hiru seme utzi zituen: Gabriel, Nafarroako Parlamen-toan Legegizon, eta Barkoxe-ko Garazi Sartillon-ekin ez-kondua; Piarres, Behauzeko erretorea; eta Jakes, je-suita, Gazteluzar-en «Eguia Catholicac» liburuarentzako zubereraz baimena eman zuen berbera.

Bizipide ohoretsu eta onuratsua benetan kaletar eta merkatari baten iloba heldu bait zen, Eskubidearen bi-tartez eta ezkontza baten bidez, aiton-semetasunera.

FAMILIA ETA GIZARTE-GIROA

Ilun dago beti ere Oihenarte familiaren etorkia. Ohar laburrez osatutako bilduma batetan Oihenartek berak azaltzen duenez, Etxarri-ko Oihenarte-eneko Pierris etxe-ko-jau-narengandik dator haren leinua; baina odol-lotkia xeheki azaldu gabe. Ba liteke Oihenarte-ren arbasoak etxe horretako semeren baten ondorengoak izatea (2)

Oihenarte-ko Arnaut I-arte etorkia ez da segurua: hau Maule-ko kaletar eta merkatari izana zen, Mouchette-ko jaun, eta 1609-an hila. Honen lehentsemea Piarres izan zen, Louis XIII-ren ganbera-sehia. (Postu horretan, bestalde, Joanes semea jarraitu zitzaion). Maddi Maitie-rekin ezkondu zen Piarres. Arnaut I-aren bigarren semea, Arnaut II, kondairagilearen aita beraz, Legegizona eta Erregeren Prokuradorea izan zen, gorago esan dugunez. Jakes Etxarte Maule-ko kaletar eta Zigilozain izan zen, baita Lixarre-ko Gortean Legegizon eta Grefiera. Eta honetxen alaba zen hain zuzen Arnaut II-aren emaztea. Ezkontza honetatik bi seme sortu ziren: Jakes eta Arnaut III (gure idazlea, alegia). Legegizona izan zen Jakes, Nafarroa-ko Parlamentoan Erregeren Kontseilari, Nafarroa-ko Zenexal; eta batera Nafarroako Buruzagitzako Kontseilari. Labeaga-ko, Agerre-ko eta Behaskane-ko salako jauna zen Piarres Bidarte aiton-semearen Joana alabarekin ezkondu zelako, Jakes Oihenarte Arruetako Oneix eta Elizetxe saletako jaun ere bihurtu zen. Zazpi seme-alaba izan zituen: Frantses, Nafarroako Parlamentoan Legegizon; beste lau seme apezak izan ziren; eta bi alabetatik bata, Legegizon eta Nafarroa-ko Sindiko izan zen Arhetse-ko Feliziano-rekin ezkondu zen, 1690-an bere etxearentzat aiton-semetasuna lortu zuenarekin beraz. Arnaut III-i dagokionez (gure kondairagileaz) haren biziera, loturak eta patua azaldu ditugu hitz laburretan.

Etorri horren bidez gauza batzuk azaldu nahi izan ditugu: zein erraz pasa zitekean merkatalgotik administrazioa, eta honetatik aiton-semetasunera segidan; herriko klase agintariaren barruan, zein hestu ziren familia nagusi hurri haien arteko loturak. Esate baterako Arnaut Santz Ohixe-koa eta Saurine Pemesple-koa ezkontzean, ondoko familia hauekin loturik gelditu zen Oihenarte: Hosta, Arraing, Bela, Ezponda, Sibas, Etxarte,

Johanne, Laugar, Boyrie, Bénévent, Vayssière, Luro, Arbide, eta Brosset. Ohar bat gainera: familia horiek guztiak ziren administraziokoak eta aiton- seme.

Ongienik ezagutzen diren bi izan bekizkigu etsenplu eta argigarri (3). Enekot Ezponda-ko, Mauletar eta Kontseilari, Albret-eko Jeanne-ren Sekretario eta Majistratu, 1580-an aiton- semetua, herronka ezkondu zen Katalin Ohixe-korekin eta Salbata Hosta-korekin. Izan zituzten zazpi seme-alabetatik, alaba bat Legegizon batekin ezkondu zen; bi seme Majistratu izan ziren; beste bat, Endrike, Pamiers-eko Apezpiku eta liburu-biltzaille; eta beste bat, Joanes, Rochelle-ko Jeneral-ordea, baina frantsesez izkiriatu zuen poesiarengatik ezagunago.

Gexan Bela-koa, Saint Goin-go —(Olororen ondoan)— nekazari-familia baten jatorrikoa zen; geroago Zuberoa-ko Sindiko, eta azkenean Erregeren Prokuradore-orde. Jerardo, honen semea, Zuberoa-ko Bailli izan zen (prefeto edo gobernari, esan dezagun); eta Sorhueta-ko Domec-eko nagusi zelako, Zuberoa-ko «potestat» zen (alegia, aiton- semeen ordezkari). Bi seme izan zituen: Bela-Sorhueta-ko Isaak, Zuberoa-ko aiton- semeen ordezkari 1612-1660-an izana; eta Jakes, Legegizon eta 1622-an Zuberoaren aintzindari edo ordari, baina liburuengatik ezagunago: «*Tablettes*» deritzaten sei liburuak batetik: hauetan, ohar jakintsu askoren artean, zenbait euskal atsotitz ezagutarazi digu. «*Commentaire sur la Coutume de Soule*» delakoa, bestetik, euskal gramatikari buruzko bilduma bat, eta Eskubideari buruzko zenbait saiakera. Honen ondorengoetatik bat izan zen Jean-Philippe, «Bela-ko Zalduna» deitua: biziera militar baten buruan, erretiratu egin zen; eta urte horietan idatzi zuen, beste izkriburen artean, Euskaldunen kondaira bat: «*Histoire des Basques*».

Gizaro jakintsu eta ikasia, beraz, hura: euskal letrak

eta gizatartasuna elkarrekin sortzen, Kondaira eta Dretxoa ere elkarren osatzaile. Aisa konprenitzen da, hortaz, giro hori protestantismoarekiko oso idekia eta emankorra izatea: Albret-eko Jeanne-ren eragina bortitza eta sakona izan zen hartan. Bere erlijio-kideen aurrerapidea erraztutzen zuen Administrazioan: ideia berriak, azkenik, aisa sustraitzen ziren gogoetari jaulkiak ziren izpiritu haietan. Enekot Ezponda-koa, 1594-an Donapaleun katoliko elkartuek («Ligueurs»ek) erana, protestantismoaren martiri bat izan zen. Endrike eta Joanes, honen bi semeak, berandu arte ez ziren katolikutasunera itzuli. Bela-ko Jerardo, Jakes eta Isaak protestanteen alderdiko buruzagi izan ziren, eta beren etxeetan babesten zituzten «Artzainak», etxeak Erreforma-ren bilgu eta eliza bihurturik. «Artzain» bilakatutako zuberotar apaiz batzuk aipatu ditu Belak: Berorize-ko Joanes Etxarte, Sorhueta-ko Joanes Tartas, eta Lakarri-ko Jakes Buztanobi. Ezkondu egin zen hau, eta izan zuen semea Maule-ko «Artzain» izan zen 1663-an, Mounes-ko etxean Jakes Belak eraiki zuen elizan.

Maule-n bizi ziren, azkenik, familia horietarik gehienak; eta etxeko jaunek han zeukaten beren ogibidea. Maule, ordea, bastida bat zen: alegia, «hiri-berri» edo errege-hiri bat; eta XIII-gn. mendez geroztik ba zuen bere Foru berezia. Administrazioari eta legetasunari dagokionez Zuberoa-tik berex, eta gehienik kanpotarrez osatua, Orda-ko Biltzarra eta Justizia-ko Biltzarra Lixarren egiten ziren horregatik. Etniaz, eskubideaz, gizarteaz, giza-talde hura, hertsu eta batua, herritik at bizi zen. Pentsakerak, ikasketek, interesek, Zuberoa-ko herritik urruntzen zuten —kontra jartzen ez zutelarik— eta, alderantziz, Biarri-ko erregetzara eta klase-nagusietara hurbiltzen. «Matalas»en matxinada ongi ulertzen da: «Herria! Herria!» oihukatzen zuen matxinada hura, herrikoia izan zen osoki, eta hiru etsairi oldartzen zi-

tzaien batera: Erregeren zerbitzariei, protestanteei eta «Maule-ko sorgintzarrei».

Adierazpen horien argitan, politikari eta idazle izan zen aldetik, nabarmenago agertzen da Oihenarte-ren nortasuna.

ZUBEROA

1023-an agertu zen kondairan Zuberoa-ko Bizkonde-
rria, bertako errege-etorki batekin (4). Gaskoina-ko
Konderriaren atal bat zen Zuberoa-ko Bizkonderrria; eta
Nafarroa-ko Errege zen Antso Haundia-rengan bilatu
behar da haren jaiotza, Lapurdi-rena bezala.

Erdiaroan, Menderdian, Ingalaterra-ko Erregeri aldiz,
eta Gaskoina-ko Dukeari aldiz, egiten zion goratarre
Zuberoa-ko Bizkondeak. Auger Soule-koak Nafarroa-ri
egin nahiago, eta galdu egin zuen Zuberoa 1307-an.
Harrez gero, Ingalaterra-ko errege bera izango zen Zu-
beroa-ko Bizkondea, Akitania-ko Duke bait zen. Bere
instituzio bereziak edo Forua atxiki zituen halere Zu-
beroak. 1449-an, Foix-eko Gaston IV-ak (Biarro-ko Biz-
konde) Fraitzia-ren zerbitzutan hartu zuen Maule-ko
gastelua; eta Charles VII-garrenak eman egin zion. Gero
Fraitzia-ren koroara igaro zen, Forua beti ezertan al-
datu gabe. 1520-an idatzitako Foruak («Coutume de
Soule») askoz ere lehenagotik zetorren erakunde so-
zial eta politiko bat legetu zuen.

Zuberoa-ko ekonomia Menderdian artzaingo-kerakoa
zen funtsean; artoa sartu artean, nekazaritzak ez zuen
inportantzi handirik hartu. 1327-an zuberotarrek jaki-
narazi zuten ezen, biziko baziren, ardoa eta garia Na-
farroa-tik ekarri behar zutela. Alderantziz, hartaruntz
eramaten zituzten zerriak eta gatzak (5). 1673-an orain-
dik ere, alea eta ardoa barneratzen zituzten; eta garia

eta artoa lantzen, garai hartan giza-hazkurriaren oinharri. Pentzeak, oloa, belarra, urritu egin ziren; ongarria txorroskiloz, garoz eta txilarrez egiten zen; luberriak zirela-ta, sagardoa ematen zuten sagardiak atzera hasiak ziren. Hazkuntza jenerala zen, ez abere bakar batetan berezitua: idi gutxi, esne eta gurin urri; aitzitik, 100 eta 150 bururen artaldeek artile eta gazta legor ematen zizkieten. Eta zerriek, txiki eta oso ugari, urdaiazpiko edo txingarrak ematen zituzten, gero Frantzia-ko Hego-Mendebaldean eta Espainian saltzeko modukoak (6).

Nekazaritza familiako lurralde txiki-txikitan erabiltzen zen, beti ere leku ordokitan. Ondoko hauzo-lurretan higitzen ziren abere-taldeak (landetan, urdeentzako gaztainagetan); baita goiko mendialdetako pentze eta oihan jabegabeetara igarotzen.

Bi oinharri funtsezko horien gerizatzapena izan da Zuberoa-ko Foruaren helburua, bai eskubide pribatuaz bai zabalaz: familiaren lur-langintza eta lur jabegabeak.

Familia bakar bat babestea eta haztea zen etxearen betekizuna. Etxea gizartearen sustrai-atala zen. Horretatik heldu ziren eskubide ezagun batzuk: etxe-ondasunaz ezin gabetzea, lehen-semetasunaren eskubidea (edo, hobeki esateko, ondorengo bakar bat izendatzeko aita familiakoak zuen eskubidea); bi etxe-jabego elkartzeko debekua, emazte ezkonduaren jabegaitasuna. Ez zen aski, ordea, familia-lurraldea abere taldeak hazteko, ezta familia bera ere aurrera ateratzeko. Horretarakoxe zeuden hauzo-lurrak edo lur «jabegabeak» («communes»). Beretan egurra, ehizea eta arrantza hartzeko eskubidea zuten denek, baita beren artaldeak han bazkarazteko, eta lau urtez lur-zati bat lantzeko («labaki» delakoa). Alderantziz, nekazaritzarako erabiltzen ziren lur jabedunak, hauzoko abere-taldeen zerbitzutan utzi behar ziren uztaren biltzearen ondotixek.

Oraindik ere orraztuago eta osatuago zegoen mendigoietako bazkalekuen antolakera, herriaren ekonomian oso garrantzitsuak. «Kaiolarren eskubidea»k parte batzuk zituen: leku berezi batetan bolada zehatz batez kabalek bazkatzeko eskubidea, txabolaren eta ondoko lurren jabegoari buruzko eskubidea, eta ondoko basoez baliatzeko eskubidea. Kaiolar bakoitza «kaiolarreko jaun»en sindikato edo elkargo batek zuzendua zen; eta «kaiolarreko jaun»horiek etxerik zaharrenetako nagusiak ziren. Kaiolarren helburua hau zen: elkartasun osoan abereen hazkuntza eta salmenta moldatzea, eta gaztaren prestaketaren gorabeherak antolatzea. «Artzanbide» deritzan artzain-biltzarrak zuzentzen zuen kaiolarra. Arauturik edo legeztaturik zeuden artaldean joan-etorriak eta legeak ere. Eskubide pribatu honen arabera moldatua zen Eskubide publikoa: zuberotar guziak ziren «franko», hau da, gizon libroak, joputasunik gabeak, eta denak ziren lur jabegabeen jabe, multzo gisa. Etxekojaun guziek zituzten parrochia-biltzarretara eta «silviet» delakora joateko bai eskubidea bai betebeharra: *Silviet* delakoa Zuberoa-ko herriaren biltzar nagusia zen; eta urtean behin gutxienez Irabarne-ko oihanera bildu ohi zen. XVI-gn. mendez gerotzik, ordezkari bat izenda ziitekean, baina aginpide osoz beti. Erabakiak, beraz, behartzaile ziren denentzako. *Silviet*-aren azter-eremuak ez zuen mugarik: bai zerga kontuak, eta bai administrazio-gorabeherak: baita, has-tapenetan zalantzarik gabe, Epaitza edo Justiziari buruzko arazoak. «Sindiko» bat hautatzen zuen *Silviet*-ak; eta honek, bi Biltzarren artean, erabakiak betearazten eta administrazioa zuzentzen zituen.

Menderdian, beste instituzio batzuk erantsi zitzaizkion *Silviet*-ari. Parropiatan, hiru «messengerie»tan eta zazpi «*dégairie*»tan zatitu zen Zuberoa; horiek Baxenabarreko «haran»en kutsuko zerbait izanik. Parropia

bakoitzean, txandaka betetzen zuen «fermance vézalière» delakoa etxeko jaun batek, zergak bilduz eta agintaritzaren aginduak eta gaztiguak helaraziz. «Messenger» eta «dégan» delakoek betekizun berbera zuten, baina goragoko mailatan.

Etterik aberatsenek eta antzinakoenek osatzen zuten Zuberoa-ko aiton-semeria. Etxe kapare bat erostea aski zen jabe berria aiton-semetzeko: aiton-semetasun txiroan, eta botereak «botois» eta «fivatiers»ei ez besteri mugatua. Sei eliza-gizonekin batera, Gorte Nagusia edo «Grand Corps» delakoa eratzen zuten aiton-semeek, eta beren Sindiko berezia zeukaten. Silviet delakoa herriaren biltzarra zen. XIV-gn. mendez geroztik, Silviet-ak eta «Grand Corps» delakoak elkaturik (nahiz beti zein bere burua) Zuberoa-ko Biltzarra edo «Cour d'Ordre» (euskeraz «Orda») delakoa osatzen zuten.

Silvietaren sindikoa Zuberoa-ko sindiko bihurtu zen gero. 1730 arte aiton-semeen Biltzarrak ez zuen esku-biderik Sindikoaren hautaketan parte hartzeko. Era berean, betebeharrekoak izan zitezten, aiton-semeen «Grand Corps» delakoaren proposamenduak ontzat eman behar zituen Silvietak.

Judizio-gorabeherak Lixarre-ko Epaiaguak erabakitzen zituen, Lixarre-ko intxaurrondoaren azpira bilduta. Gorte edo Epai-etxe honetan aiton-semeek ez bestek zuten sarrera; eta haiek, honez gain, «fay mi dret» delako eskubidea errespetarazten zuten beren lurraldeetan. Justiziaren eta fiskoaren erabilera hori, errudunen aldeko bahiturek eta legeek mugatzen eta baldintzen zuten.

Noiz ez dakigularik, instituzioen aintzindari zegoen etorkizko bizkondea. 1307-ez geroztik, Maule-ko Kapitain-Gazteluzainak edo-ta Zuberoa-ko Gobernariak, bere

gain zuten Inghaterrako Erregeren ordezkari; eta berak hartzen zuen bere buruz, edo «arropa luzeko ordezkari»aren bidez, «Cour d'Ordre»ko eta «Cour de Lixarre»ko lehendakari.

1520-an, Zuberoa-ko Foruaren bilduma idazaraztea Erregek erabaki zuelarik, berak betetzea agindu zuen aurrenik; eta gero ere, Zuberoa-ren eta Fraitzia-ko Erregeren arteko Ituna behin eta berriz izan zen baite-tsia segidako erregeen aldetik. Halaz ere, arrazoin fis-kal eta politikoengatik batera —hau da: joera erdira-koiengatik— erregetza zergakoiak ez zuen inoiz eten Zuberoa-ko askatasunaren kontrako oldarra. 1733-an ia osoki deseginak ziren instituzioak; eta Eskubide pribatua 1789-ko Iraultzak hil zuen. Zuberoa-ko kondaira hel-buru bakar batetara bil daiteke: Foruaren alde herriak egin zuen defentsa nekagaitza, bakanka bakarrik aiton-semeren batek edo magistratu prestu eta abertzaleren batek lagundurik.

Hauetako bat izan zen Oihenarte: bere herriaren askatasuna defenditu zuelako, gartzela jasan zuen.

OIHENARTE-REN BIZIERA AGIRIA ETA POLITIKOA

Oihenarte-ren garaian bi puntu nagusitan borrokatu behar izan zuen Zuberoak.

Louis XIII-garrenak 1620-an meneragin zuen Bata-sun-Itunak bat eta betirako egin zituen Fraitzia-ko erreinua batetik, Biarno eta Nafarroa bestetik (honen Nafarroa Beherea edo Baxenabarre soilik, egia esate-ko), Errege beraren bitartez; baina bi herri horien Foruei eta askatasunari ezertan kalterik egin gabe. Hale-re, berariaz honela jokatu, Paue-ko «Nafarroa-ko Par-lamento»ra bildu zituen, baturik, bai Biarno-ko Kontseilu

Nagusia, bai Nafarroa-ko Kantzileria (hau ordurarte Donapaleun egona); eta, bestetik, Zuberoa Bordale-ko agintepetik ateraiaz. Paue-ko «Nafarroa-ko Parlamento» hau, bi herenetan, biarnotar legegizon protestanteek osatzen zuten. Biarno-ko inperialismoaren kontra jazar-tu behar izan zuten zuberotarrek; batez ere, Biarno-ko Bizkondeak Nafarroa-ko Errege ere bilakatu zirenez geroztik, Zuberoa haien eskualdeen artean, geografia-gu-ne bitxi bat zelako. Ikusia dugu Gaston IV-aren harra-paketa-saioa. Albret-eko Jeanne-k agindurik, XVI-gn. mende guzian barrena protestanteek su-ta-garretan er-kaztatu zuten Zuberoa. Zuberotarren ustez, beraz, pro-tes-tantismoa eta biarnotar inperialismoa gauza bera ziren. Halaz ere, protestante bat bidali zuten Paris-a beren ukazio gogorrek azaltzeko. Protestante bat, bai; baina prestua eta ezinago abertzalea. Jakes Bela-k (Maule-ko Bailli) irabazi egin zuen hauzia; eta 1622-ko ekainaren 30-an, berriro ere Bordale-ko Parlamentoaren menpean ezarri zuen Erresumako Kontseiluak. Zuberoa ez zen berriz Paueko Parlamentora bihurtu 1691 arte, eta hau Louis XIV-ak bere buruz hala erabaki zuelako. Ez zen horren zoriontsua izan Baxenabarra. Donapaleu-ra bildu zen Nafarroa-ko Gortea, eta erlijiozko eta hiz-kuntzazko desberdintasunak baliaraziz, kontra jokatu zuen; baina ez zuen luzamendu bat baizik lortu. Eta 1624-an Donapaleu-ko Kantzileria itzaldu zen, dena Paue-ko Parlamentora pasatuz.

Arte horretan, Apezeriaren eta Aiton-semeriaren kontra, Zuberoa-ko Sindiko hautatu zuen Silvietak Oihe-narte 1623-ko Apirrilaren 30-an. Aiton-semeen sindikoa Sorhueta-ko Isaak Bela protestanteak erabaki hura ol-dartu zuen Lixarre-ko Epaietxean, aitzekiatzat hau esa-nez: betidanik hiru Besoek aukeratzen zutela Sindikoa, Apezeriak eta Aiton-semeriak oso bereziki parte han-tuz. Hots, zion Belak, «sei nekazari arlote eta ez-jaki-

nek» aukeratu dute Oihenarte (alegia: agintari herrikoi ziren «dégan» delakoek). Halaz ere, ontzat eman zuen Oihenarte-ren hautaketa Bordale-ko Parlamentoak 1625-ko maiatzaren 3-an. Oihenarte Maule-ko Deputatua izana zen ordurako 1618-an, legegizon besterik ez zelarik, Joanes Belzunze-k protestanteei ematen zien babesaren aurka ihardukitzeko.

Sindikotzat hartuta bi hilabetetara, Paris-a bidali zuen herriak, Elizaren eta Aiton-semeriaren izenean lonbratua izan zen Piarres Beheti-rekin, Erresumako Kontseiluaren bidez protestanteen kontrako ekintza bat hastera. Paue-ko Parlamentoak ordea ez zien bere asmoei utzi; eta, Errege-Txostenen kontra, zuberotarrek aurrerantzean mandatariak obedi zitzatela erabaki zuen, baita Zuberoa-ko majistratuak harraparazi eta zuberotarrek Biarnon zituzten ondasunak kendu eta saldu. 1627-ko otsailetik apirrilera, Oihenartek sei aldiz entzunarazi zituen Lixarre-ko Epaietxean zuberotarren ke-
xua; eta azkenean Bordale-ko Parlamentotik Txosten bat lortu zuen, zuberotarrek mendeku-gisa jokatzeko eskubidea Erregeri eskatuz. Paue-ko Parlamentoak Oihenarte preso altxatzeko agindua eman zuen; eta hala egin zen, nafarren laguntzarekin Oihenarte Donapaleun arrestatuz. Berriz abiatu zen arazoan barrena Bordale-ko Parlamentoa, eta Oihenarte askatu artean kontrako ordainarazpideak eskatu zituen.

Munduaren komeriak! Joana Erdoi-korekin 1627-an ezkontzean, Erdoi-ko, Gainzuri-ko eta Zibitze-ko saletako jaun bihurtua zen Oihenarte, eta Nafarroa-ko kaparerian sartu zen hortaz. Eta, infantzon epailari zen aldetik, Amikuze-ko eta Oztibarre-ko Epaietxeetan zuen sarre-
ra. Donapaleun bizi zelarik, Nafarroa-ko Parlamentoan sartu zen legegizon gisa, baita Grammont-eko Dukearen prokuradore bilakatu. Halarik ere, Zuberoa-ko Sindiko zegoen beti; eta, hau dela bide, Lixarre-ko Epaiet-

txe barruan zegoen, «dégan»en eta «messenger»en hautaketak obrarazteko, Lixarre-ko eta Orda-ko deputatuen etorrerak neurtzeko; hitz batez, zuberotar demokrazia-ren jarraitzapenari so egiteko.

Ba zeukan halere jazarpen larriagorik aurrean gogor egiteko eta, ahalaz, uxarazteko: zuberotar herriaren izana bera zetorren gain behera, eta mehatxuetatik libratu beharra zegoen. Menderditik beretik azaldua zen lur jabegabeen arazoa. Euskaldun Foruaren arabera, herri osoaren jabegoa ziren lur horiek. Aiton-semeen Eskubide feudalaren arabera, berriz, «domaine éminent» delakoa (egiazko jabegoa, alegia) Erregeri zegokion; herriari, aldiz, «domaine utile» delakoa: hau da, lurrak erabiltzeko edo baliatzeko eskubide soila. Zuberotar herriaren eta Kapitain-Gazteluzainaren artean gertatu zen liskarra, herriaren alde epaitu zuen Ingalaterra-ko Erregek 1358-an eta 1377-an (7). Erregeren egiazko «jabegoari» ondoko hau zegokion: Maule-ko gaztelua, alogera-tratu batzuen etekina, zenbait oihan eta errota, mahasti bat, kaiolar bat, bide-sariak eta justizia-sariak. Zergak horri erantsi, eta Erregeren urteko diru-bilketa ez zen Zuberoan 7.700 liberatetik goragokoa. Halere, Erregek berak onhartutako Foruaren kontra, Erregeren ofizialek alogera-tratuak ematen hasi ziren jaberik gabeko lurretan. Gehiegikeria bat zen izan; eta legeen izpituaren hauspen hutsa. Euskal joeraren arabera, lur horiek herriarenak ziren, eta ez Erregerenak.

1639-ko martxoan agindu baten bidez erreinu guzian jarri ziren salgai Erregeren ondasunak. Arnaud Peyrer, Oloroe-ko merkataria baten seme, aitaren dirua baliatuz kaparetasuna bilatzen zuelarik, Zuberoa-ko Bizkonderrira erosi zuen 70.000 liberatan, justizia eta zergak barne. Eta Peyrer-ek zerga berriak erantsi nahi izan zizkien zuberotarrei gauzak erabil ahal izan ditzaten. Iruri eta

inguruko hiru herriska bilduz, «Trois Villes»ko Konde-
rria sortu zuen; eta, Lixarre-ko aspaldiko epailarien or-
dez, epailari berri bat izendatu zuen, gizarteko eta hil-
kintzako arazoak garbitzeko; baita Maule-ko gaztelua
hartu. Feudalismo xaharkote kutsua zerien ekintza
hauei, eta Zuberoa kontra jarri zen. Trois-Villes-en aur-
ka agertua zen Zuberoa, erosi nahiz; baina alferrik.
Hau dela-ta, Zuberoa-ko Biltzarrak Paris-a bidali zituen
Oihenarte eta Pierre Bonnecase (hirugarren Besoaren
izenean hau) salera haren deuseztapena lortzeko. Erre-
suma-Kontseiluak (1644-ko Apirrilaren 13) gaitzetsi
egin zuen eskabidea. Baina Trois-Villes-en gehiegike-
riek, eta Mazarin-en aurrean luzaz izan zuen harrera
onaren azkenak, aldatu egin zuten azkenik gertaeren
isuria. Eta Erresuma-Kontseiluak deuseztatu egin zuen
azkenean «domaine royal» delakoaren salera (alegia,
Zuberoa-ko lurrena); baina Zuberoa behartuz halere
Trois-Villes-ek Erregeri ordaindua zion diruketa ordain-
tzera! Hitz batez: beren berena zutena birrerosi behar
zuten berriz zuberotarrek. Birrerosketa honek, erospe-
naren fresek, Maule-ko gazteluaren moldaerak, Toulon-
geon gobernariarentzako sariak, 100.000 liberatatik go-
rako zorra ekarri zuten zuberotarren lepora. Leher egin
zuen herriaren amorroak. Desjabeturik, zapaldurik, as-
katasunak berriz hartu nahirik, «Matalas», Mitikile-ko
erretore zen Goihenetxe-ren matxinada abiatu zen. Hobe
izan zitzaketen, Paris-en Oihenarte adituago izan ba-
litz...

Dirudienez, kondaira-ikertzapenetan igaro zituen
Oihenartek bere azkeneko hogeit hamar urteak. Halaz ere, hiru
aldiz gutxienez, Eskubideaz eta Kondairaz zuen jakin-
tza baliatzekotan deitu zuten. 1660-an muga-istilu bat
garbitu zuen —alde batetik Baigorri-ko harana; bestetik
Erro-ko, Luzaide-ko eta Baztan-goak. 1662-an, Ezpeleta-
ko bizilagunen aurka zeukaten hauzian, Ezpeleta-ko Ba-

roin ziren Nikola eta Barbe jaunak defenditu zituen. Eta, 1665-an, Baiona-ko Apezpikuaren eta Orreaga'ko Nagusiaren arteko ondasun-partekatzea berak erabaki zuen.

Oihenarte-ren biziera agiria eredu da. Bere gizartik, bere jakintzatik eta bere gizarte-mailatik libro izan zen, herriak utzitako ahalmenen defentsan, eta zingindakoarekiko eta herriarekiko leihal egon zen. Hori dela-ta, gartzelaren jasamenak pairatu behar izan zituen. Bere garaiko herrikideen eskerrona merezi izan zuen, baita gurea ere.

IZKRIBUAK

Hoberik ere egin zuen etorkizunaren eskerrona eta mirespena merezi izateko: gizonak hil egiten dira, baina izkribuek irauten. Oihenarte-ren izkribuak haren argitasunaren, jakinduriaren eta abertzaletasunaren lekuko dira.

Nafarroa 1512-an Aragoi-ko Fernando-k harrapatu zuenean, eztabaida bero bat sortu zen, euskaldun erreinuarekiko Albret-ek eta Aragoi-ko etxeak zituzteken eskubideei buruz. Bi liburuskatan hartu zuen parte Oihenartek jatorrizko dinastiaren alde: «*Déclaration historique de l'injuste usurpation et rétention de la Navarre par les Espagnols*» (1625); eta *Navarra injuste rea... sive de Navarrae regno, contra ius fasque occupato*. Oihenarte-ren lan nagusiari buruz, hitzurre baten gisa izan ziren bi lan horiek: *Notitia utriusque Vasconiae, tum Ibericae, tum Aquitanicae*, 1637-ko azkenaldian osotua, eta 1638-an agertua. Bigarren aldiz izan zen argitaratua 1656-an, oso orraztua eta emendatua. Euskal herriaren kondaira egiten du «Notitia»k, antzianatik hasi eta Menderdiaren amaia arte. Bi «Vasconia»k

hauek dira: batetik, gaur eguneko lau euskal probintziak, eta Nafarroa-tik irtendako kristau erreinuak (Aragoi, Ribagorza, Sobrarbe, eta abar); eta, bestetik, gaurko Gaskoina Ahuñemendi-tik Garona-raino, Ozeano-tik Toulouse-raino. Menderdiko kondaira egiterakoan, ikuskerak «frantses» eta «español» guzietatik at jarri zuen bere burua, eta Ahuñemendiko multzo zabal horren batasun funtsezkoa paratu zigun. Bere garaiaren arabera oso aurreratua, bai dokumentoen bilaketan bai irizpidearen zorroztasunean, eskuartean zeukan informazioaren bidez lor zezakean bezain zehazki eman zituen etorkiak; ekintzak eta urte-egunak borobildu egin zituen, euskaldunak eta Kantabroak gauza bera egiten zituzten ipuinak birrinduz; eta baita besterik ere anitz. Gaurko kondairagileen mirespena ekarri ditu bere irizpideak eta bere zuhurtziak. Baina baita zenbait apologiariren oinaztarriak ere, zeren-eta ipuin farragarri batzutan ikusi uste bait dute hainek euskal lorerik ederrena. Hiru mende beranduago, xehetasun batzutan zahartu baldin bada ere, bai kritika-bideak aurreratu direlako, edo izpirituak aldatu; halaz ere ez dago, osoan, arazoa hobeki ikusi duenik; eta, batez beste, Oihenarte-ren aburuak eta ondorioak egiaztat hartu behar dira gaur bertan ere.

Binbitartean, 1657-an, ATSOITZAK argitara zuen Oihenarte-k. Atsotitz horietan Oihenarte-k folklorelari lana egin zuen; eta Neurtitzetan areago egin bide zuen humanista-lan bat, olerkari bikain baten lana baino; nahiz olerkiek mamia beti izan. Bi aztarna ageri dira Oihenarte-ren euskal izkribuetan: tradizioarena batetik; eta, halere, berrizale den izpiritu jakin-min batena. Aspaldiko hizkuntza oinharri, euskal idazkera edo ortografia moldatzen saiatu zen, eta hitz berriak asmatu zituen (eskuarki bidezkoak hauek). Plegu berekoa haren *Art Poétique Basque* delakoa, adiskide bati bidali-

tako gutun baten modura 1667-an emana (garai hartan usu erabiltzen zen literatura-mota hau). Liburuan dau-den aipamenak ikusita, gauza agiria da Oihenarte-ren literatura-jakintza eta kondaira-ezaguera maila berekoak zirela, eta euskal literaturaren gorabeherak biziki hur-bildik segitzen zituela.

Oihenarte-ren izkribu inprimatuak gogoangarri iza-nagatik ere, haien egilearen zientzia-langintzaren ideia ahul bat besterik ez dute idarokitzen: Bidaxune-ko do-kumentu-tegira iritxi zenean sortu zen noski Oihenar-te-rengan ikertzaile-deia; eta Gramont-eko etxeko in-tendente zelarik prestatu zuen Gramont-arrei buruzko azterketa bat, eta familia honen kondaira bat gertatu. Bizi guzian zehar, edo 1631-tik 1657-arte gutxienez, ar-txibotegi ugari miatu zuen; Baiona, Pabe, Toulouse, Iruñe, Tarbes, Laskurri (Lescar), Périgueux, Paris, Di-
jon, Précyc-sur-Oise (Lukuztarren artxiboa), eta abar. Bere ikertzapenetan erabiltzen zuen suharraren, eta Frainzia-ko eta España-ko jakintsuen iritzian zeukan aipamenaren lekuko da haren gutuneria: Marca, Biar-no-ko kondairagilea; Moret, Nafarroa-koa; Ablitas-ko Kondea, Martin Burges Elizondo-ko lizentziaduna; Jean Besly, Poitou-ko kondairagilea; Pierre Gaucher, Frain-zia-ko kondairagilea; Landetako Pierre Payen, denak haren laguntzaile izanak.

1711-an gertatutako haren heriotzaren ondoren, ha-ren paperak ikertzeko egin zuten Donapaleu-rako bi-daia Dom Martene eta Dom Durand beneditar jakin-tsuek. Hain zen haundia haren ospea, 1726-an lege-pisu berbera zutela Oihenarte-ren kopiek eta jatorriz-ko dokumentoek (8). Nafarroa-ko «Comptos-Ganbera»ko artxiboak ikertu nahi izan zituenean, Nafarroa-ko Erre-ge-ordeak baimena ukatu zion; eta hau haren jakindu-riari eta argitasunari egindako goratzarre bat da; ze-ren-eta bildur bait zen Errege-ordea Nafarroa-ko oku-

puzioaren kontraletasuna ager zezan, edo Nafarroa-ko kateak Tolosa-ko Navas-etan bildutako kateak ote diren istoria honda zizaion. Egia esateko, Euskal Herriaren kondaira zabal bat idazteko asmoa zuen Oihenartek; eta haren lehen urratsa baizik ez zen «Notitia» delakoa. Betegai honetatik eskuzki eta idazki mordo gaitz bat gelditu zaigu. Kondaira-ohar hauetarik gehienak Paris-ko Nazio-Liburutegian atxiki dira, Gers-ko Artxi-botegian, eta jaun batzuenean: dokumentoen kopiek, oharrek, etorki-azterketek, eta abar, gaurkoz argitaragaberik, hogeit mila orrialde osatzen dituzte (!); eta Gaskoina osoa eta Iberiako lurmuturraren Ipar-Mendebaldea ikutzen. Eskualde hauetako kondairagileentzako harrobi bat dago horietan, handik honerako tartean Oihenarte-k kopiatutako dokumentoetatik anitz galdu bait da; eta Oihenarte-ren kopiak, oso zehatzak beti, jatorrizko aleen ordari bait dira.

Orain dela oso gutxi, kopia horiei esker birmoldatu dugu galdutzat geneukan Bonnefond-eko Apatetxeko Kartularioa; baita Aturri-ko lurraldeko Apatetxe Cister-tarren kondaira berriztua (9). Ez dago hor apurrik besterik... Askoz gehiago galdu da: Sylvain Pouvreau-ren euskal hiztegiari Oihenartek erantsi zizkion ohar-rrak argitaratuak izan dira. Baina Brancion-andreak Donapaleun zeuzkan artxiboetan Jaurgain-ek aipatu zuen euskal hiztegia eta gainerako paperak, galdu egin dira. Artxibo horietarik amini batzuk gorde ditu Barbaste osagileak, eta ikertzaileen zerbitzutan jarri ditu segidan bihotz zabalez. Funtsezkoena, ordea, Paul Labrouche-rengana igaro zen, eta honen heriotzaren ondoan galdu egin bide da. Oraingoz soilik galdua, agian! Oihenarte hilda hiru mende beranduago, euskaldunen kondaira moldatzen erruz lagun dezake haren lanak. Kementa beharko da, hau bai; ezen iritzi baikor batzuk gorra-behera, Oihenarte-ren idazkera ikaragarria da. Gaur

arte kondairagileen parte haundi bat gibelatu du zailtasun honek (10). Esperantza dugu, ordea, kondairagile gazte batek Oihenarte-ren eskuzkiak eta paperak oro bilatzaileen eskuarreen jar ditzan.

Kondairagile, ikertzaile, humanista, bere garaiko izpiritu gorenen artean aipatzea merezi du Oihenartek. Honen herri-bizieran, honen literatura-lanetan, honen kondairazko eta hizkuntzazko hausnarketetan, bere herrikideekiko maitasuna erakutsi zuen, baita bere iritziei eusteko kemena.

Beti ere eredutzat har dezateke euskaldun guziek.

Eugenio GOIHENETXE
Uztaritze, 1970-ko Abenduan

NOTES

1. **J-B-E de JAURGAIN.** Arnaud d'Oihenart et sa famille. **Paris, 1885, et Revue de Béarn, Navarre et Lannes, 1885. C'est l'étude essentielle. La Bibliographie d'Oihenart se trouve dans** Luis Villasante, *Historia de la Literatura Vasca*, **Bilbao, 1961, pp. 86-89.** Auñamendi, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, Cuerpo B, vol. I, Literatura, **S. Sebastián, 1969, pp. 183-194.** J. Vinson, *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*, **Paris, 1891-1898, n.º 20, 26, 362.** — **Depuis a paru:** P. Lafitte, Une lettre inédite du Père Joseph Moret à Arnaud d'Oihenart (28 février 1667), dans *Bulletin du Musée Basque* N.º 39, 1968, pp. 1-16.
2. **Carnet de notes manuscrites d'Oihenart. Archives des Hautes-Pyrénées, non coté.**
3. **Sur les Sponde:** J.M. Vidal, Henri de Sponde, (Bibliothèque de Saint-Louis des Français à Rome III, **Rome-Paris, 1929.** — Alain Boase et Fr. Ruchon, *Sponde Poésies*, **Genève, 1949.** — **Sur les Bela:** Gve. Clément-Simon, Jacques de Bela, **Paris, 1896, extr. du Bulletin de la Société des Sciences, Lettres**

- et Arts de Pau, 1894-1895. — Michel Etcheverry, Le chevalier de Bela, Bayonne, s. d.
4. **Sur l'histoire et les institutions de la Soule: Marcel Nussy Saint-Saëns**, Le païs de Soule (Essai sur la coutume basque), Bordeaux, 1955 (avec une abondante bibliographie).
 5. **Archivo General de Navarra, Sección de Comptos, Documentos, Caj. 6, 53.** (inédit).
 6. **Louis de Froidour, Mémoire du païs de Soule**, Bulletin Société Sciences, Lettres et Arts de Bayonne, 1928, pp. 224-241.
 7. P. R. O. Gascon Rolis 31 Ed. III, m. 6 et 9; 32 Ed. III, m. 9, 10, 15, 21; 48 Ed. III, m. 1; 50 Ed. III, m. 2, 3; 51 Ed. III, m. 4 (inédits).
 8. Archives départementales des Pyrénées Atlantiques, H 126, Chartes de Lahonce.
 9. Jacques Romatet, **Notes et documents pour servir à l'histoire des Abbayes cisterciennes et prémontrées des gaves et de l'Adour au Moyen-Age**. Bordeaux, 1969 (Faculté des Lettres et Sciences Humaines, T. E. R. dactylographié).
 10. Ch. Higounet. **L'écriture de l'érudit Oihenart**. Bordeaux, 1967. (Extr. du n° 85 du **Bulletin de la Société des Bibliophiles de Guyenne**).

ATSOTITZAK EDO REFRAUAK

- 1 — Adausia eta ausikia behinkoaz uken-tut.
(*Batera izan ditut zaunka eta koska*) (N 1)
- 2 — Adiskidea zaharrik, kontua berririk.
(*Zaharra delarik adiskiderik onena, eta berria berri delarik*)
- 3 — Adiskidea gauza xipian behar da porogatu, handian empletatu.
- 4 — Adiskide egik ez behar duanean, bana behar duaneko.

N 1 — Ezaguna denez Baxenabarren eta Zuberoan bi 's' mota daude, bata soinuduna (sonora, sonore) eta bestea soinugabea (sorda, sourde). Bigarren hau da beste euskalkiek dutena ('s' alegia). Oihenarte-k ez bide ditu beti bere idazkeran berezten. 'S' soinugabea bi 's' gotikoz idatzi ohi du (adaussi, aussiki, hemen; baita bestetan aharraussi, ussu, gosse, ossin, asse, itsussi, itsasso, issi, osso, kukkussu eta abar). Amikuztarrekin edo Zuberotarrekin mintzatzeko aukera izan duenak, erreparatua duke nik uste 's' soinudun hori: kasi, kaserna, aisa, eta abar. Gavel-en grafia-berezkera han (s, eta s) onhartua izan ez delako; eta Oihenarte-ren beraren idazkera zalantzakoa delako, bata eta bestea 's' idatzi ditugu liburu honetan.

- 5 — Adiskideaz egik urheaz bezala,
ikertu gabe har eztezala.

(Urreaz bezala egin zak adiskideaz, ongi hausnartu gabe ez hartuz. «Eztezala» = ez dezaala hik)

- 6 — Adiskide gabe bizi den aberatza
Pikatueta lo giten datza.

(Lo egiten datza: lotan dago; «datza» = etzan berboaren sintetikoa) (N 6)

Pikatuak erraiten diote Bortuko bide hersi eta kampix bati, zein baita Otsagabiren eta Larraneren artean, Nafarroa garaiko eta Zuberoako mugan.

(Hegoaldeko Nafarroa izendatzeko, Oihernarte-k, Atsular-ek bezela, 'Nafarroa Garaia' dio)

- 7 — Ago Jainkoareki, Jainko dukek hireki.

(Egon hadi Jaungoikoarekin, Jaungoiko izango duk hirekin; «dukek» = izango duk, Zuberoan bizirik)

N 6 — Tentazio haundia dago atsotitz honetan, “aberatsa” irakurtzeko. Oihenarte-k berak “aberats” idatzi du behin eta berriz (333, 494, 598). 1657-ko edizioan, halare, “aberaza” dakar (= aberatza); eta hurrengo lerroan “daza” (=datza). Hori dela-ta, “aberatza” utzi dugu, Oihenarte-ren beraren modua errespetatuz.

Oihenarte-k “Picatüetan” eta “Picatüac” dakar. Hazparne inguruko fonetismoa dator gogora ziplo: 'esku / esküa'; 'prestu / prestüa'; 'Itsasu / itsasüarra'; eta abar. Horretara bultzatzen du ere 625-gn. atsotitzak: 'galdu / galdüago'. Baina Mitxelenak ez du hori uste, eta hau dio: “-üa ez da, nik uste, *u* vokala dela adierazteko bidea baizik. Lehen *u* eta *v* ez ziren bi letra berezi, letra bakar baten aldaerak baizik”. Eta iritzi hau hartu dugu gidari.

8 — Agian zerrana etzadin engana.

(«zerrana» = erran zuena, sintetiko; «etzadin engana» = ez zen engañatu. Beraz: agian esaten zuena, ez zen engañatu. Sasi-subjuntibo honen kakoa ikusteko, ikus «Sustrai Bila», II, Larresoro)

9 — Ahalge-gabeak bitu epher erreak; zer ahalgorrak? Ogi-mokorrak.

(Lotsagabeak izan bitza eper erreak; zer lotsorrek, lotsatzen denak? Ogi mokorrek, ogi muturrak. «Bitu» = izan bitza)

Hauk dira abrats baten hitzak, ezen handiki halakoei ohi zaizte laket ahalge-gabeak eta lausengariak.

10 — Aharra ziten alxonak, ager ziten gazna ohonak.

(Hasarretu ziren artzainen morroinak, eta agertu ziren lapurtutako gaztak. Aharra ziten = aharra zitezen, eta ager ziten = ager zitezen, sasi-subjuntiboak dira. Ikus Larresoro-ren 'Sustrai Bila', II)

11 — Aharrausi usua, gose edo lomezua.

(Aho-zabalka maiz, edo gosearen edo logalearen mezua da).

12 — Ahateari igerikan erakastea.

13 — Ahoa debilano, sabela botz.

(Ahoa ari den artean, sabela pozik).

14 — Ahunz duguneko zubi.

(Egin dezagun zubirik ahuntzik duguneko).

15 — Aita bilzaleari seme barreari.

- 16 — Alaba ezkont ezak nahi denean,
 semea ordu denean.
(Bizkaieraz bezela dio Oihenarte-k: Alaba ezkon ezak nahi duenean, semea berriz garai denean).
- 17 — Alaba ezkontu ondoan,
 ezkont geiak darraizt ondoan.
(«darraizt» = jarraitzen zaizkit, sintetikoa) (N 17).
- 18 — Alaba zorhi denean ezkontzeko,
 ezta erratz begiratzeko. (N 18).
(Alaba ezkontzeko heldurik dagoelarik, ez da zaintzen erraza).
- 19 — Alzoaz eta baheaz emaita.
 Hori erraiten da aseki eta abondoski emaitteagati.
- 20 — Amak irin balu, opil ba laidi.
(«ba laidi» = egingo luke, sint. — Ikus Atsular bide beretik).

N 17 — 1657-ko liburuak “darraist” (*s* goth.) dakar. Baina “darraizt” irakurri behar da, noski (ikus, mod. “darraizkonak”, 116). Askotan, bestalde, Oihenarte-ren idazkerak huts hau bide du haren eskuan ondoko ‘t’ ak aurreko ‘s’ a lardazkatu bai-luan. Idazkeraren akats hauxe, eta besterik ere, aipatu ditu berriki Laffitte-k Oihenarte-ren “Ars Poetica” argitaratzean.

N 18 — “Erratz” da, nik uste, eta ez “erraz”. Horrelaxe dator behin eta berriz (ikus 150-gna.). Jakina: Atsotitzak ez dira beti Oihenarte-ren bizileku-ingurukoak. Askotan bai, ordea, gisa denez. Hots, Tartas-en lanetan fenomeno horixe aurkitzen da (‘ni nitz’ dio Arue-ko erretore zenak; baita ‘berritz’, eta abar).

Oihenarte-k ‘ezkontzeko’ dakar (alegia, ez ‘ezkonzeko’). Ikus ere ‘saltzeko’ (100), ‘hartzeko’ (150), ‘zorduntzen’ (212), eta abar.

- 21 — Ama gupidatsuak egitentu haur zakarzuak.
(«egitentu» = egiten ditu).
- 22 — Ama sinhets eztezanak, amaizuna.
(Ama obedi ez dezanak, amaizuna obeditu beharko du) (N 22).
- 23 — Amaizuna erradan: 'no'; ez, 'nahi duna?'.
(Amaizuna: esaidan 'no'; ez 'nahi ahal dun?'. «Erradan», noski, erran = esan berboaren agintza da, 2-gn. perts., emak.)
- 24 — Amaizuna, eztizkoa ere, ezta huna (N 24).
- 25 — Amoratzea, gaztearenzat loratzea, zaharrarenzat da zoratzea (N 25).
- 26 — Anhitz jana, eta anhitz edana, da hontara nakarrana.
(«nakarrana» = ekarri nauena) (N 26).
- 27 — Anserati, ez jan zati.
(Ez jan antzara pusketa haundirik).

-
- N 22 — Liburuak “sinhez” dakar, 1657 (= mod. sinhetz). Huts bat dela uste dut; bestetan “sinhets” erabiltzen bait du (144, 205, 233, 373, 523, eta abar).
- N 24 — 1657-koak “houna” dakar (baita “oustickua” irakurri du Mitxelenak argitara-gabeko sailean, Oih. 221, hemen 722-gna.). Baina “huna” irakurri behar bide da, “amaizuna”rekin ezkon-arazirik bait dago.
- N 25 — 1657-koan 'gastearenzat' (= gaztearentzat, mod.). Huts bat dela dirudi: 230, 'zaharrarenzat'; 365, 'onenzat' (mod.).
- N 26 — 'anhis edana', 1657 (= anhez, mod.). Huts bat da, nik uste: ikus mod. 'anhitz' 56, 216, 241, 485, 617.

- 28 — 'Anxo' limosnari, urde ebatsiaren oinak dematza beharrari.

(Antxo limosnari bikaina da: lapurtutako urdearen oinak ematen dizkio behartsuari. «Dematza» = ematen dizkio, sint.)

- 29 — Apezak azken hitza bere.

- 30 — Arakina erhak behia, eta indak kornado baten biria.

('Arakina': harakina, carnicero, boucher. 'Erhak' = erhan ezak, hil ezak. Berbo horretatik heldu da 'erhaile' hitza = asesino, assassin. Gaurko baxenebartarrek 'eran' diote, eta zuberotarrek 'ehan'. Batzuek aipatu izan duten 'erail' berboa ez da sekulan izan euskeraz. 'Erhan' berbo hori, hemen sint., oso zabaldua izan da aspaldian Euskal Herrian. Esate baterako (Ibarguen-Cachopin): «Ajo, jak, erak» = Ha jo, jo zak, erak = eran zak, bizkaieraz. 'Indak' = emaidak. Lehen oso zabaldua ere esateko modu bat: 'Indazu grazia hori', 'indazu ur xorta bat', eta abar. Beraz: harakina, hil zak behia, eta emaidak kornado bat birika).

- 31 — Ardia ahunzari ile eske.

- 32 — Arima onari euri.

(Arima onari, euria omen darraio).

- 33 — Arraika ahunzari, agozke kaparrari.

(Jarrai hakio ahuntzari, eta sasieta egoztziko hau. 'Arraika' jarrai berboaren sint. bat da; eta 'agozke', egotzi sint.)

34 — Arraina eta arrotza, heren egunak karatzez, kam-
pora deragotza.

*(Arraina eta arrotza, kiratsaz, hirugarren
egunak kanpora egoztarazten ditu. «Derago-
tza» = sint., eragotzi, egotz-arazi) (N 34).*

35 — Arrain handiak jaten-tu xipiak (=jaten ditu).

36 — Arrotza bekaitz arrotzaren.

(Arrotza bekaitz zaio beste arrotzari).

37 — Arrotzak ez lan daidik, ez deraidik.

*(Arrotzak ez dik ez lan egiten, eta ez era-
giten. 'Daidik' sint. bat da: egiten dik
hiri; eta 'deraidik', eragiten hiri).*

38 — Arstoak arstara.

(Astoak asto gisa jokutzen).

39 — Arsto-kumea harzara.

(Astakumea atzeraka ari).

40 — Arstoa emoiik arbuia zezanak, gero erosi behar
uken zuen.

*(Astoa oparitzat arbuiatu zuenak, gero ero-
si behar izan zuen) (N 40).*

41 — Arstoa osinean, irriz irriz, itotzen da.

42 — Artzainaren emaztea, arratsean eder (N 42).

N 34 — Liburuak 'herē egunac' dakar.

N 40 — 'vken suēn', 1657 (= uken zuen).

N 42 — 1657, 'arrazean' (= 'arratzean', mod.). Hutsa da, nik
uste: 'arratsean' (286), 'arratsaldia' (611), 'arratsean'
(648).

43 — Azen peti zopak jain-tu.

(*Azen behetik, zopak jan ditu*) (N 43).

44 — Aziti bihia.

(*Hazitik bihia*).

45 — Aski du hon eta errekeitu,
etxean deus eztenak peitu.

(*Ezer falta ez den etxeak, ba du ondasunik*) (N 45).

46 — Atzeak eskua latz.

(*Kanpotarrak eskua latz*).

N 43 — Oihenarte-ren beraren itzulpena onhartu dut: "Il a mangé la soupe par dessous le chou qui la couvroit".

'jain-tu' = jan ditu. Atsular-ek horrelakoxe laburtzapenak dakazki, jakina denez. Ez da, beraz, 'jainen ditu' (oihartzuar batek pentsa lezakeanaren kontra...), 'jan ditu' baizik.

N 45 — Oihenarte-ren liburuan 'exe' dator beti. Zer da hori? Mod. 'exe'? Mod. 'etse'? Ala mod. 'etxe'? Lhande-k ba dakar 'exe' mod., baina Oihenarte aipatuz, 'Exe' (idazkera modernoan, alegia) irakurria dut nik batzutan. Eta 'Javier' 'Exaberrit' heldu baldin bada (?) 'exe' izan laiteke aspaldiko forma. Oso harrigarria da ordea Tartas-ek, Oihenarte-ren herrikide eta garaikide, 'etxe' ekartzea ('etchiac', 3; 'etchian', 30; 'etchia', bi aldiz, 31; 'etchia' 34, 37, 41, eta abar). Zuberotan 'etche' aurkitzen da bizirik eta toponimian (oroit 'Etxahun' bera.). Bestetik ere Oihenarte-k berak 'etxe' idatzi du behin bederen (ikus gure 839 gna., 'etchian' Mitxelena-k irakurri). Hau dela-ta, 'etxe' irakurri dut beti.

Fenomeno bera agertuko da gero 'iraxeki' berboaz; eta Lafon-ek 'iratxeki' irakurri du.

- 47 — Atzearen behiak erroa handi.
(*Kanpokoaren behiak errapea handi*).
- 48 — Atzearen zakua xilo.
(*Kanpokoaren zakuak zuloa du*).
- 49 — Atzerri, otserri.
(*Atzerri, otso-herri*).
- 50 — Aseak batzutan dakarke gosea.
- 51 — Azken hilak zorrak baka.
(*'baka' = paga, ordain bitza*).
- 52 — Astrugaitzaren hiltzea, ezta hiltzea, bana ungi-tzea.
(*Zoritzarrekoaren hiltzea, ez da hiltzea, sendatzea baizik*).
- 53 — Athorrak hunkiten, bana aragia etxekiten.
(*Atorak ikutzen nau, baina haragia atxikia daukat*) (N 53).
- 54 — Auko zori gaitzari ekuru, eta onari aiduru.
(*Egon hakio tinko gaitzari, eta itxaron ona. «Auko» hori egon berboaren sint. bat da: hagokio, hagoko, aoko. Beste anitzetan bezela, eta Oihenarte ez da honetan bakarra, bigarren pertsonaren agintza-berboetan 'H' delakoa galdu egiten da*).

N 53 — 1657 'exequiten'. Oihenarte-k berak gaztelerazko 'mucho' hitzaren soinuaz mintzo zaigu hitzaurrean (bere idazkera zuzenesterakoan), 'x' gain-puntu batez izkiriatzeko asmoa azalduz. Gero, ordea, moldiztegian nunbait puntutxo horiek guziak galdurik, gure 'tx' soinuaren arrastorik ez dago. 'Etxe' hitza aipatu dugu galera horren lekuko. Oraingo hau da bigarrena. Lafon-i jarraituz 'etxe' idatzi dugu ("orth. mod. etxe" dio Lafon-ek. Ikus honen "Notes pour une édition critique d'Oihenart". 1955).

55 — Aurhide biren alhor-artean ungi dago zedarria.

56 — Aurtendanik geurzdara anhitz eki eta euri.

*(‘Geurz’ = datorren urtea. ‘Eki’ = eguzki)
(N 56).*

57 — Aurten haurrak haz, geurz ileak ilaz.

*(Haz itzak haurrak aurten, eta utz geurtz
arte ileen mozketa).*

58 — Auzilaria nekeziaren ezkutaria.

59 — Auzilaria sarista ezak onsa barataria, ezpere eure
zuzena eztakidik balia.

*(Hauzilaria, sarizta ezak ongi notarioa, bes-
tela heure zuzenaz balia ez dakian).*

60 — Atsegina bikun da denean laster egina.

61 — Atsoa lehia duna hiltzera?

Oha atzerrira bizitzera.

*(Atsoa: presa ahal dun hiltzeko? Joan hadi
atzerrira bizitzera, eta lortuko dun).*

62 — Badu ere axeriak biloa uzten
bere egitea eztu biluzten.

*(Axeriak bere ilea uzten du, ez bere joka-
bideak agertzen).*

N 56 — Oklusiboen ondoko ‘h’-a ez da Oihenarte-rengan oso garbi agertzen (beharbada, euskalkien desberdintasunen gain ere, askotan apostrofoa moldiztegian galdu zelako). Hemen ‘eki’ irakurri behar dugu; baina 373-an ‘ekhi’. Egokiagoa da hau, ene ustez; baina Oihenarte-ren ‘eki’a bere horretan utzi dut.

- 63 — Badut ere herabe,
senarraren hilzale
horri joaitera jorrale,
ezin naoke jan gabe.

(*'ezin naoke'* = *ezin nagoke, ezin egon naiteke*) (N 63).

- 64 — Bago erorira egurkari guziak laster-ari dira.

- 65 — Baigorriko Bizkondea,
beldurrak diakarkek ahalgea. (*'Diakarkek'*, ekarri
sint. 2-gn. p.).

- 66 — Baigorriin baxera lurrez,
nik haragei nuenean urrez.

(*'haragei'* = *hara-gai* = *hara joatekotan*)
(N 66).

- 67 — Barurak hirur ase.

Hirur ase hauk aditzen dira, barur-eguneko baraskariaz, aitzin-eguneko auhariaz, eta biharamuneko askariak (N 67).

- 68 — Bata boza, bertzea xila ari da.

(*Zulo bat kukutu orduko, bestea zabaltzen ari*).

- 69 — Bata mingarri, bertzea sorgarri.

(*Batak mintzen gaitu, besteak sortzen eta gogortzen*).

N 63 — 1657, 'senarrarem' hutsa da. Hemen 'senar' irakurtzen dugu; baina bestetan 'senhar' (286, 705).

N 66 — 'nüeneam', 1657.

N 67 — 'baraskarias' (= mod. baraskariaz). Hutsa ote da?

- 70 — Bat ehunen, ehun ez baten.
(Ehun balio batek, ehunek berriz batere ez).
- 71 — Batean ama, bertzean amaizun gertatu zait (N 71).
- 72 — Batzuren gatzonzian ere harrak sortzen dira.
- 73 — Beki on eta gaitzaren berri,
 kargutan duenak zenbait herri.
('Beki' = jakin beza, sint.).
- 74 — Begi batez aski du saltunak,
 ehun eztitu sobera erostunak.
- 75 — Begira nezak ur emeti,
 nihaur niaitek lasterreti.
('niaitek' = naite fam.).
- 76 — Behorraren ustikoak
 eztitu sendi garanoak.
('Garaño' gaur bertan ere zikiratu ez den zaldia).
- 77 — Beha eztagoena aitzinara,
 lerra daite gibelara.
(Aurrera begira ez dagoena, atzera egin daiteke).
- 78 — Beharrak aharra.
(Beharrak haserrea dakar).
- 79 — Beha lehenik, minza azkenik.
- 80 — Beharra eragile handi.
- 81 — Beharrak zaharra merkatura.

N 71 — 1657, 'amaisun'. Hutsa da eskierki (ikus 22, 23, 24).

- 82 — Beharrak izurriaren manak ditu,
askazi-adiskidez gabetzen gitu (N 82).
- 83 — Beharrari emaita, ezta emaita, baizi ereitea.
- 84 — Behazalea, maizago bere gaizkiari ezen-ez hun-
kiari beha dago.
(‘hunkiari’ = ongiari).

- 85 — Belatz duana ez utz hagati,
auttore jingei denagati.
*(‘belatz’ eta ‘auttore’ bi txori dira; ‘jin-
gei’ = jin-gei = etorri-gei = etor dite-
keana; ez utz heure eskuetan duan txoria,
etor daitekean ederrago baten truke. Oi-
henarte-ren joskera hau harrigarria da;
baina Erronkari-n ere plegu honetako esae-
rak aipa daitezke).*

86 — Beldurra bera zaldi.

87 — Beleak sarratsera.
(‘sarrats’ = carroña, charogne).

88 — Bentura dadinak hartza,
eztadinak ez eta bartza.
*(Mentura dadinak hartza ekar dezake, ez
dadinak ez eta bartza ere; alegia, ez eta
zorri bat ere) (N 88).*

N 82 — Oihenarte-k mod. ‘adizkide’ idazten zuen askotan
111, 325, 375, 455, 522, 539); baina hirutan gutxie-
nez mod. ‘adiskide’ (540, 585, 674). Lhande zuberot-
arrak, ordea, ez dakar ‘adizkide’ hitza. Segurki be-
raz ‘adiskide’ irakurri behar litzake; baina 1657-ko
idazkera utzi dut bere horretan.

N 88 — ‘estadinac’ dakar liburuak; baina ‘-zt-’ eta ‘-zk-’ le-
tra-bikote askotan bezala, hutsa da dudarik gabe; eta
mod. ‘eztadinak’ irakurri behar da.

89 — Berant debila nehor konseillu bilha, eskukara jinez gero etsaiekila.

(Eskuetaraz gero, berandu da kontseilu bila hasteko) (N 89).

90 — Berant jina, gaizki etzina.

(Berandu heldu dena, gaizki etzan ohi da).

91 — Bere ahal dena, ezpiz bertzeren.

(Bere buruarena ahal dena, ez biz (= ez bedi izan) bertzerena).

92 — Ber' etxea beirez dadukanak estalirik, ezpeza aurtik bertzerenera harririk.

('beirez' = kristalez; 'ezpeza' = ez beza) (N 92).

93 — Bere nahizko gaitzik eztu nehork.

94 — Bere nahiz eri denari, nork bilha dezakeio osagarri?

(Bere nahiaz gaiso denari, nork bila diezaioke osasuna?).

95 — Bere onak eztituena urrikari, gomenda bedi urte gaitzari.

96 — Bertzeren buruko zorria dakusa, eta ez bere lepoko xerria.

('dakusa' = ikusten du, sint.).

N 89 — Liburuak 'escucara' dio (= mod. ezkukara). Berriz ere '-zk-'. Huts bat iruditzen zait (ikus 157, 515, 583, 686). 'ezkura' mod. dator halere 326-ean.

N 92 — 1657-koan 'exe' dator, gorago azaldu dugun bezala. Atsotitz honetan, bestalde, 'berserenera' dator (= mod. berzerenera); baina ia beti Oihenarte-k 'bertze' dio; ez 'berze' (ikus 68, 69, 71, 96, 182, 287, 343, 502, eta abar).

- 97 — Beso minduna bulharrean,
zango eria ohatzean.
- 98 — Beti zerbitzari leiala eta prestua
hartzedun da, bad' ere pagatua.
- 99 — Bide luzean, lastoa ere sorta soinean.
(*'sorta' = zama*).
- 100 — Bihia peitu den etxeko gauza guziak dira sal-
tzeko.
(*Bihia falta den etxeko gauza guziak sal-
tzeko dira*).
- 101 — Bihotzaren behargile mihia.
(*'Behargile' = langile; 'behar' = lan, gaur-
ko bizkaieraz bezela*).
- 102 — Bi jabereren horak, zarea gora.
- 103 — Bizi adi ongi onareki,
eta ezadila alborota gaxtoareki.
- 104 — Bortxaz, eztuena zer jan, barurzale (N 104).
- 105 — Burua guriz duenari,
eztagoka izatea labekari.
(*Burua gurinez beterik duenari, ez dagokio
labekari izatea*).
- 106 — Buruti hasten da arraina karatsen (N 106).

N 104 — Lhande-k 'bortxa' ba dakar, eta 'borxa' ez. Euskeraz gaur ere 'bortxa' da normala. 'Bortxa' irakurri dut beraz. Tartas-ek 'bortcha' dakar (38).

N 106 — 'karatsen' hori normala da Amikuzen eta Zuberoan (ikus 'pitzera' (257), 'pitzen' "401), 'utzak' (476).) Ikus ere Tartas: 'hotzen' (59), 'hotzen' (60), 'ahatze-
ra' (35), eta abar. 'Karatsen' irakurtzea bidezko da beraz, eta ez 'karasten'.

- 107 — Kampoan urzo, etxean bele.
(*'urzo' = uso*).
- 108 — Kastaz du erbiak lotsor izana.
(*'lotsor' = lotsatzen dela, beldurtzen dela*)
(N 108).
- 109 — Koseillu kaparpeko, ager daite azkeneko.
(*sasien artean aitortzen dena, azkeneko ja-
kin egiten da*).
- 110 — Kozina gizenegiak jabea du ahultzen, eta etxea
aurritzen.
(*'aurritzen' = gabetzen, probetzen*).
- 111 — Desdixatuak eztu adiskiderik
bere molsaz bertzerik (N 111).
- 112 — Dituen ontarzunegati,
onhetsak adiskidea,
eta ez utz opho gutigati,
zeren dik nork berea.
(*'onhetsak' = maita zak; 'opho' = akats*).
- 113 — Ditzak 'bila nezatela' ziotsak.
- 114 — Ditxa duenak alga eta abere,
eztuenak ez lasto ere.
(*'alga' = forraje, fourrage*).

N 108 — 'lozor' dakar libururak (1657) (= mod. lotzor). Baina
'lotsor' irakurri behar da, nik uste: 'lotsa' (304), 'lo-
tsa' (539).

N 111 — Ikus N 82. 'Desdixatu' gazteleratik heldu da, eta
'desdixatu' irakurtzeari deritzat bidezkoen. Gisa be-
rean, ondoko 'dixa', 'ditxa' irakurri dut.

- 115 — Ditzak bi aurhide,
on eta adiskide;
desditzak oboro,
diren gaitzak oro.
*(Zorionak bi haurride ditu: ondasunak eta
adiskideak; zoritxarrak, berriz, gehiago: di-
ren gaitz guziak).*
- 116 — Ditxa onak, nola baita bera itsu,
hari darraizkonak itsutzen ditu.
- 117 — Dohakaitz-dunak Zizurren illuna.
Çiçur est un petit village à trois quarts de lieue
de Pampelune, cité principale du Royaume de
Navarre (N 117).
- 118 — Dohain emana zerbait hoberen eske dago.
- 119 — Domingo, egik emazte, atzi lo, berak iratzar iro.
*(Domingo, ezkon hadi, lotara hadi, eta
berak iratzartuko hau; 'atzi' = etzin hadi,
sint.)* (N 119).
- 120 — Duenak azer biper.
*(Duenak ez bestek erasten die piperra
azei; 'azer' = azei).*
- 121 — Dupina emendatuz gaixtotzen da.

N 117 — 'ilun' honetan aldakuntza asko dago. Atsotitz hone-
tan 'illuna' dator. Baina 276-an 'ilunbeko' dakar, eta
439-an 'ilhunetan'. Tartas-ek 'ilhumpiac' dakar (33).
Idazkera normala 'ilhun' bide litzake; baina 1657-ko
moldea utzi dut. Ez da ahaztu behar, bestalde, atsot-
titz hauek eskualde liferentetan bilduak izan direla.

N 119 — 'Emazte' hitza, '-zt-' hori dela bide, gaizki idatzia
dator maiz. 'Emaste' dator batzutan (119, 135, 184).
Uste dut, halere, 'emazte' irakur daitekeala beti. Ikus
ere, honen alde, 136, 137, 225, 286, 357, eta 561.

- 122 — Eder, auher.
(Ederra alferra izaten dela. 'Auher' = alfer).
- 123 — Edozein xoriri eder bere habia.
- 124 — Egik bathi, goitzeagati.
(Gogor egin, eutsi, eta garaituko duk. 'Bathi' ez da 'bati', delibero baizik. 'Goitzeagati' = goitu).
- 125 — Eginak eztu eginkizunik.
- 126 — Egurra dagienak leku gaitzean;
 ekarri beharko du soinean.
('dagienak' = egiten duenak, sint.).
- 127 — Ehun zaldik ehun zaltoki behar.
- 128 — Eihera hon da dabileno, eta ez geldirik dagoeno.
('Eihera' = igara, errota, bolu) (N 128).
- 129 — Eiheran dadinak egonegi,
 bidean laster begi.
(Alegia: eiheran denbora luzeegian égon dadinak, egin beza laister bidean. «Egonegi izan» dio Oihenarte-k, beraz. 'Begi' hori noski, egin berboa sint. da).
- 130 — Elhurra, bere aroan, asegarri,
 hanti kampoan gosegarri.

N 128 — Ageri denez, Oihenarte-ren atsotitzetan ez dago batasunik 'on' hitzari dagokionez (ezta euskalkietan ere, noski). Batzutan 'on' dakar (366, 427, 525, 558); beste batzutan 'hon' (45, 128, 338). Batzutan 'ongi' (103, 329), beste batzutan 'ungi' (574, 575, 621, 695), beste batzutan 'hunki' (84, 175). Atsotitzen jatorria ez da bakar bat; eta Oihenarte-ren moldea errespetatzea zait bidezkoena.

- 131 — Elizaren hurrenena
aldarearen urrunena.
- 132 — Emak buruti, dukek errada.
(*Oparo emak, eta neurria izango duk*).
- 133 — Emak zaretaz, bilha eztirok ahurretaz.
(*Sareka emak, eta esku-ahurtaraka ez duk bilduko*) (N 133).
- 134 — Emaitzak hausten-tu haitzak.
(*Emaitzak hausten ditu haitzak*).
- 135 — Emazte har dezana handitarik,
eztate etxean grina gabetarik.
(*'eztate' = ez date, ez da izango*).
- 136 — Emaztea hartzen duenak ezkontsari hutsagati, bi-
haramuna du dolu-eguna, gaitz darraikonagati.
(*'ezkontsari' = ezkont-sari = sexo-eskubi-deak*).
- 137 — Emaztearen gaitzez xikira zedina adarreki ehortz
zedin.
Refrau haur athera da Ilhartiz edo Epitafio hon-
tarik. Heben dago, ber' adarreki, etzina, emaz-
tearen gaitzez, xikira zedina. (N 137).
- 138 — Emerdi oro zoro.
(*Haur-egin berri guziak zoro*).

N 133 — 'estiroc' hutsa da.

N 137 — 1657, 'adarequi' (= mod. adareki). 'rr/r' nahasketa hau oso ezaguna da Ekialdeko euskalkietan. Duda-rik gabe 'adarrekin'en kidea da (Oihenarte-k berak "auec les cornes" itzuli bait zuen). 'emaste' dator: hau ere hutsa da segurki, eta 'emazte' jarri dut.

- 139 — 'Eneko', atxeka hi hartzari,
nik demadan ihesari.
(*'atxeka'* = *atxiki berbo sint. 2-gn. p.*; *'demadan'* = *eman dezadan sint.*) (N 139).
- 140 — Enganazalea enganatu duenari,
eman bekio, ez pena, bana sari.
- 141 — Erakuts itzatak eure lagunak,
nik gero hiri eure atunak.
(*'atunak'* = *ohiturak*).
- 142 — Ergela maiz engana daite
zuhurra behin beizi eztaite.
- 143 — Ergeltarzuna da sendo eztaiteen elharzuna.
(*'elharzun'* = *eritasun*).
- 144 — Erhoaren sinestea, zuhur ustea. (N 144).
- 145 — Erho bat aski da harri kantoin baten putzura
egozteko, bana sei zuhur behar dira haren hantik
itoiteko.
(*'Itoiteko'* = *ateratzeko*).
- 146 — Erle joan-nahiak, ez ezti, ez breska.
(*'breska'* = *abaraska*).
- 147 — Eroria borrokara.
- 148 — Errak egia urka aite.
-
- N 139 — 'axeca' 'atxeka' irakurri dut. Ikus honi buruz Lafon-en iritziak (N 45 batez ere).
- N 144 — Oihenarte-k itzulpen hau dakar: "Le fol croit estre sage". Bidezkoa da, beraz, liburuaren "suhur" "zuhur" irakurtzea. Hurrengo atsotitzean, urrutirago gabe, 'zuhur' irakur daiteke.

- 149 — Erradak noreki biz' izan, nik hiri gero nolako izan.
(Esaidak norekin bizi haizen, nik hiri gero esango nolakoa haizen).
- 150 — Erratzago da hartua uzteko, ezi ez utzia berriz hartzeko. (N 150).
- 151 — Erroiak beleari burubelz.
('erroiak' = bele batek).
- 152 — Erroia haz ezak, begiak dedetzak.
(Belea haz ezak, eta begiak edekiko dizkik. 'dedetzak' = edekiko dizkik, sint.).
 (N 152).
- 153 — Ezakusan begik nigar eztegit.
(Ez hakusen begik ez dik negarrik egiten. 'akusa' eta 'degik', ikusi eta egin berboetako sint. dira).
- 154 — Eskerdunari mukurru izari.
(Eskerdunari neurria ongi beterik izaritzat).
- 155 — Eskonteguna, aise izanaren biharamuna. (N 155)
- 156 — Eskontze zaharraz eztei berri egitea. (N 156).
-
- N 150 — 'erratzago', ez 'errazago'. Ikus N 18. Liburuan ongi dator bestalde.
- N 152 — Lhande-k azaltzen duenez 'edeki'k erauz, ken, adierazten du. Lafon-k "il te tirera (t'arrachera) les yeux" itzuli du (Notes pour une édition critique, 26). Eta Oihenarte-k berak "il te creuera les yeux" dakar. Berboak, dena dela, ez du oso itxura normala.
- N 155 — Oihenarte-k 'eskontza' (mod.) dakar behin eta berriz. Ez dakit xuxen dagoen, 'eskerdun' eta 'esku' hitzen artean datorrelako. Bidezkotzat daukat, beraz, 'eskont' irakurtzea.
- N 156 — Ikus N 155.

- 157 — Esku bataz dikuzke bertzea, biek begitartea.
(*'dikuzke' = ikhuz dezake sint., garbi dezake*). (N 157).
- 158 — Ez eztupa ixindien aldean,
ez neskatoxea motil gazteen artean.
- 159 — Ez gari herrutzekorik, ez egur itzalbekorik.
(*'herrutze' = leku aintziratsu, busti eta kiratsa*).
- 160 — Ez holla 'Usmena', handiki gorapenak soinean diakarken beherapena.
(*'Usmena' = emakume-izen bat.*
'Ez holla' = ez harro, ez hadi harropuz.
'gorapenak' = goruntz-aldiak.
'diakarken' = dakarke noka (ekarri sint. 2-gn. p.)).
- 161 — Ezina azkarrago da ezi ez zina.
- 162 — Ezin gaitzez da on (N 162).
- 163 — Ezta eman oin orori oskigorri.
(*Ez dagokie oski gorria oin guziei*).
- 164 — Ezt' ikaia non eztuen bere iztaia.
(*Ez dago gorako aldaparik beherakorik gabe*) (N 164).

-
- N 157 — Francisque Michel — Archu-ren edizioak (1847) 'dikhuzke' mod. dakar. 1657-koan ez da oso garbi agertzen 'dikhuzke' denik. Ez bide da normala, Mitxele-na-k dionez. 'Ikhus/dakus', 'Ikhuz/dikuzke', eta abar, normalago bide dira. 'Dikuzke' irakurri dut, beraz.
- N 162 — Mod. "ezin gaizez", 1657-kotik. Hutsa da (ikus 174, 175 eta abar). Halere 'gaizari' (470) irakurtzen da behin (hau ere hutsa, nik uste).
- N 164 — 'Ezt' (= ezta, dudarik gabe). Azentoaren eragina ageri. Olerkietan maiz oso ikusiko ditugu honelako laburtzapenak.

165 — Ezta zer fida, ez zeru izarzuan, ez emazte nigarzuan.

166 — Eztoela latsara, gatzez duena oin-zolarara.

(Ez doala latsara, erre kara, oin-zola gatzezkoa duena) (N 166).

167 — Eztu nehork zer zingiten ari, egia laket etzaionari.

168 — Eure gelaria ez potikeia, hant eztakia alegia hura andregeia.

(‘potikeiatu’ = pot eman, musukatu. Ez zak heure gelaria musuka, andre-gaia delakoan hant ez dakian; etxeko andre izango delakoan harropuz ez dakian) (N 168).

169 — Eure haurra, haur deno, ezak gastiga; eztakia gero esteiari higa.

(Zigor ezak heure haurra, haur den artean; miserable bilaka ez dakian).

170 — Etxeko sua etxeko hautsaz estal (N 170).

171 — Etxe hutsa, aharra hutsa.

172 — Etxoilloak basoilloa zedokan.

(Etxe-oilloak basa-oilloa uxatu zuen. ‘Zedokan’ = idoki zuen sint., ze-dok-an).

173 — Gabeak hatsa karats.

N 166 — ‘oinzolarara’ = oinzola + a. Gogoan har hau ulertzeko bizkaieraz gertatzen dena: birjina/birjinea.

N 168 — Oihenarte-k beti, geroko zuberotarrek bezalaxe, ‘hire’ dio, baina ‘eure’.

N 170 — 1657-koan ‘hauzas’ (= mod. hautzaz). Hutsa dela deritzat: ‘hautsera’ (196).

174 — Gaitza gaitzagoak derahatza.

(Gaitza gaitzagoak erahazten du, ahantz-erazten du. 'Derahatza' = de-rahatz-a, erahazten du sint. Ahantzi berboak ahantzerazi ematen du; baina Oihenartek e-rahatzetze jokutzen du sintetiko gisa. Ikasi/erakatsi, ikusi/erakutsi, eta abar, kera horretako bikoak dira).

175 — Gaitza, hunki ator, bakar bahator.

(Gaitza: ongi hator, bakarrik baldin bahator) (N 175).

176 — Gaitz deritzanak irri deraidik, on deritzanak hasperren.

(Hiri gaitz deritzanak, irri eragingo dik; on deritzanak hasperen. Gorroto hauenak farre eragingo dik, maite hauenak hasperen. Euskal Herriko idazle zaharrek, Atsular barne, maitatu esateko on-iritzi diote, eta gorroto-izan esateko, gaitz-iritzi. 'Deraidik' = eragiten dik sint.).

177 — Gaitz orok du bere gaitzagoa.

178 — Ganderalu hotz, negua botz;
Ganderalu bero, negua Pazkoz gero.

(Ganderalu = Ganderailu, Chandeleur, Candelaria).

179 — Ganibet ber-batek debaka ogia eta erhia.

(Ganibet berberak ebakitzen ditu ogia eta behatza. 'Debaka' = ebakitzen du sint., de-bak-a).

N 175 — Bigarren presunaren 'H' eskuarki galdua delarik, 'ba' delakoaren ondoan agertu egiten da berriz. Geroago ere fenomeno hau zenbait aldiz erreparatuko dugu.

180 — Garazi-ren gaitza Behorlegi-k derosa.
Le mot Garacy, au texte, est le nom propre d'une Province en Basque; et le mot Behorleguy le nom d'un village de la mesme Province.

(Alegia: Garazi-k egindako gaitza, Behorlegi-k ordaintzen du; txikiek pagatzen haundien faltak, hitz batez. 'Derosa' = erosten du, sint., de-ros-a).

181 — Garizuma eta urkabea, asturugaitzentzat.

(Garizuma eta urkabea zoritxarrekoentzat eginak) (N 181).

182 — Garzea gaxto batak diezaguk bertzea.

('Diezaguk' = ezagutzen dik, sint. 'Garzea' = Garzia deitura).

183 — Gatua, oinik busti gabe, arrainkari.

184 — Gauherdirano bertzeren emazteareki, hal' ere bel-durreki (N 184).

185 — Gaztaro alferrak dakarke zahartze landerra.

186 — Gauza onhetsirik ezta onheslearentzat itxusirik.
('Onhetsi' = maitatu) (N 186).

187 — Gauza sorta da Erretate,
hura gaberik eninzate.

(Gauza aztuna da Erregetza, baina gabe ez nintzateke).

N 181 — '-tzat' orain. Ikus N 25.

N 184 — 'emaste' mod. Hutsa nik uste.

N 186 — 1657, 'onhestirik' (Oharrarazitako hutsa da, 81 gn. orr.). Francisque Michel-ek ere 'onhetsirik' dakar. 1657-ko 'ixussiric' nola irakur? Bi moldetara daiteke: 'itsusirik' (bidezkoena) eta 'itxusirik'. 'Itsu', esate baterako, 'ts'-kin dakar Oihenarte-k (287, 288, 289) 'Itxusi' irakurri behar dela dirudi, halere.

- 188 — Geroa alderdi.
(Geroa markaturik eta aldatu-ezinik dator erdika).
- 189 — Geroa alferraren leloa.
- 190 — Gerokoa, hobe ustezkoa, nahiago dut on oraikoa.
 (N 190).
- 191 — Gezurtiak zer du meritatu?
 Egia derranean gezurtatu.
(‘derranean’ = erran dezanean, sint.).
 Bertzela: Gezurtiak zer du merexi?
 Egia erraitean ez sinhetsi (N 191).
- 192 — Gibel egiok ekaitzari.
- 193 — Gizon bizar peituti, eta emazte bizartzuti, ihes egik nola khosuti.
(Ihes egik bizarrik gabeko gizonagandik eta emakume bizartsuagandik, izurritetik bezala).
- 194 — Gizon erribera, edo elgerra edo alferra.
(Gizon irribera, edo ergela edo alferra)
 (N 194).
- 195 — Gizon gaztea andrekarri,
 higa daite esteiari (N 195).
-
- N 190 — 1657, ‘usteskoa’ mod. Hutsa da.
- N 191 — 1657, ‘meresci’. ‘Merexi’ irakurri dut.
- N 194 — mod. ‘gizon’ irakurtzen da. Hutsa da, nik uste, ondoko atsotizetan beti ‘gizon’ (mod.) bait dator. ‘elgerra’ bide da Oihenarte-ren hizkeran jatorrizko kera, eta ez ‘ergela’ (142, 143). Tartas-ek ere ‘elgera’ dio.
- N 195 — ‘Ezteiari’ mod. hutsa da. Lafon-ek ere ‘esteiari’ mod irakurri du (ikus ‘Notes’, 36). Oihenarte-ren hiztegi-txoan (liburuaren atzean datorren hitz-zerrendan, alegia), ‘esteiari’ dator garbiro.

- 196 — Gizon hebainak gazna nahi errerik, hautsera erori eta egonen gaberik.
- 197 — Gizon Jainkotiarrari Biriatu eta Donostia bardin laketgia.
(Herriska, Biriatu, eta hiria, Donostia, berdin zaizkio sinistunari. 'Laket' = atsegin. Euskaldun atsotitz zahar honetan Biriatu eta Donostia herrikide gisa agertzen zaizkigu).
- 198 — Gogorra gogorrareki nekez dait' eretxeki.
('Eretxeki' = iratxeki, elkarri lotu) (N 198).
- 199 — Goiz gorriak dakarke uri, arrats gorriak eguraldi.
('Eguraldi' = eguraldi on).
- 200 — Goiz orzadar, arrats iturri.
- 201 — Goldearen amorekati pot nabarrari.
('Nabarra' goldearen erdiko burdina da).
- 202 — Goregi izan dadina ahalgegabeki, behera jeuts daite ahalgeizuneki.
('igan' = igo; eta 'jeuts', jetsi-ren infinitivoa. 'Ahalge' = lotsa).
- 203 — Gosea bera jaki.
('jaki' = janari).
- 204 — Gure andrea irrikor, izartean gilikor.
('gilikor' = kilikor, kilimakurretara isuria. Azalpenik ez du behar honek, nik uste; baina Oihenarte-k berak frantsesez ematen duen itzulpena kopiatuko dut: La femme rieuse a la cuisse chatouilleuse).

N 198 — "Dait'" = daite. "Erexequi" (1657) 'eretxeki' irakurri dut, Lafon-en hildotik.

205 — Guti edatea eta guti sinestea da zuhurraren egitea.

206 — Habia egin deneko, xoria hil.

207 — Halako tupati halako arnorik.

(*'tupa' = kupela*).

208 — Handurreria, ezpada Tusuria, da hura Iduria.

Tusuria diabruari erraten zioten euskara zahar-
rean, eta orano hitz haur usatzen da Zuberotan.

(*'Handurreria' = harrokeria*).

209 — Handiek nahikara, xipiek ahalara.

(*Handiek nahi bezala, txipiek ahal bezala*).

210 — Handiki hor ona otsoen.

(*Eskuarki, zakur ona otsoentzat. 'Hor' = zakur*).

211 — Harri erabilik eztu biltzen oroldirik.

(*'oroldio' = goroldio. 'Harri erabilik' ongi da, eta ez da 'harri erabiliak', edozein harri buruz ari bait da. Aldera honi buruz, 153-garrena*).

212 — Hartzen duena zorduntzen da.

213 — Haz nezak egunko aragiaz, atzoko ogiaz, eta xazko arnoaz, eta atxeterrak bihoaz.

(*Haz nezak gaurko haragiaz, atzoko ogiaz, eta igazko arnoaz, eta osagileak bihoaz*)
(N 213).

214 — Haurrak hazi, nekeak hasi (N 214).

N 213 — 'axeter', 1657.

N 214 — Bien arteko liferentzia ongi markatzeko, Oihenarte-k "hasi" (= mod. hazi) eta "hassi" (mod. hasi) dakazki.

- 215 — Haur bat jan nezan, haur-jalea enzun nezan.
(‘nezan’ horiek, bestetan bezala, sasi-sub-juntiboak dira).
- 216 — Haur duenak anhitz behar, eztuenak gogoan-behar.
(‘haur duenak’, alegia, haurrik duenak. ‘Gogoan-behar’ = barne-kezka).
- 217 — Haur duenak eztitu beretzat boxirik hobenak.
(‘boxirik hobenak’ = pusketarik hoberenak) (N 217).
- 218 — Haurrik eztuenak ez haur-minik ere.
- 219 — Haur maite haz aite, eztenara hig’ aite.
(Bigunki haz hadi, eta txiro bukatuko duk) (N 219).
- 220 — Haur merda, gurentu denean alfer da.
(Bigunki hezitako haurra, handitu denean alferra).
- 221 — Haur nigar egin-nahiak Aitari bizarra thira.
- 222 — Haurreki dena etziten, ezta bethi mantharra xahurik jeikiten.
- 223 — Haurzaroko orbaina, ezaba daite gaztaroko.
(Haurzaroko zauri-ondoa, gaztarorako ezaba daiteke).
- 224 — Hauzea eta gredalea emaita.
 Hori nahi da erran, bothere guzia emuitea: hauzea da ganibet zorrotz bi ahotako bat, eta gredalea, jakien errekeitzeko onzi bat.
(emaita, emuitea = eman berbotik).

N 217 — Mod. ‘düenak’ irakurtzen dugu hiru aldiz.

N 219 — “hig’ aite” = higa aite.

- 225 — Hegoa iduri da emazten gogoia.
- 226 — Helgaitz herenagati ezaizela ordeinatzeaz axolati.
(‘Helgaitz’ = sukar; ‘helkaitz heren’ = sukar berezi bat. Helgaitz herenagatik, ez hadi testamentuari buruz kezka).
- 227 — Helgaitz laurdena, osagarri gaztena, herio zaharrena.
(Helgaitz laurdena, gazteen osasuna eta zaharren heriotza) (N 227).
- 228 — Her-jauna othoiez dagoenean botoiari, keinuz dauke uheari.
*(Nagusia mendekoari erreguz ari zaio-
 nean, makilari dagokio keinuz. ‘Dauke’ =
 dagoke. «Her-jauna» = Herri-jauna).*
- 229 — Herrik bere lege, etxek bere aztura.
*(Herrik bere lege, etxek bere ohitura.
 ‘Herrik’ eta ‘etxek’ indefinido dira).*
- 230 — Herriz aldatzea, zaharrarenzat da heriotzea.
- 231 — Hi arraza handiko, ni seme jauregiko, egur hori nork drauku hautsiko?
(‘Drauku’ = derauku, digu. Laburketa hori oso zabaldua izan da Euskal-Herriko Iparaldean, baita Nafarroa Garaian ere).
- 232 — Hik maka nik saka.
(Hik kolpa zak itxuraz, eta nik benetan joko diat).
- 233 — Higu dudanz gaitz diostana sinets ziroiat, nahiz barhana.
(Gorrito dudanz esango didaana sinetsiko diat, nahiz sinisten zaila izan).

N 227 — ‘gastena’ (1657). Hutsa da. Ikus 602-gna.

234 — Hihaurk lan egin ahala, berzek degiten eztutzala.

(Herorrek lan egin ahal duana, ez zak utz bestek egin dezan. 'Eztutzala' = ez dutzala, ez dutza(ka)la, utzi sint.) (N 234).

235 — Hil adi, alaba aite.

(Hil hadi, eta orduan izango haiz goratua).

236 — Hila lupera, biziak asera.

Cela se dit à cause des banquets qu'on fait parmi les Basques, aux parens et amis du deffunt, le jour de son enterrement.

237 — Hileko erdia, hileko eria:

(Hilabete honetan hurregin duena, hilabeterako eri).

238 — Hil ordugabe, bere emaitza zeginak, kausit zezan zahartze gaitza.

(Hiltzeko garaia baino lehenago bere ondasunak eman zituenak, zahartzaro gogorra izan zuen).

239 — Hire gaitza eztuk net gaitza, hire auzoaren beharrira ezpadaitsa.

(Hire gaitza ez duk egiazko gaitz bat, hire hauzoaren belarrira ez bada jesten. 'Ezpadaitsa' = ez badaitsa, jaitsi sint.).

240 — Hiri zionat Alaba, adi ezan Alabaizuna.

N 234 — Eskuarki Oihenarte-k 'bertze' dio (68, 69, 71, 91, 96, 182, 278, 287, 343, 502, 560, 561, 562, 587, 626, 659). Hemen, ordea, 'berze' irakurtzen da (geure orth. mod. alegia); eta bere horretan utzi dut. Ikus ere 92, 313 eta 686 ('berse' = mod. berze).

241 — Hirur 'gutik' eta hirur 'anhitzek' galtzen dute nehor,

'Guti' ukhen eta 'anhitz' gastatzeak,

'Guti' jakin eta 'anhitz' edasteak,

'Guti' izan eta 'anhitz' izan usteak.

(*'Edasi' = berriketa egin*) (N 241).

242 — Hitz eztik mihia zaurtzen eztik.

243 — Hobe da bakearekin arraulzia, ezi ez aharrareki bilarrauzia.

(*'Bilarrauzi' = txahal*).

244 — Hobe da ixil egoitea, ezen ez gaizki minzatzea.

245 — Hobe da on guti eta izan kito, ezi ez on tusto eta zorrez itho.

(*'tusto' = ugari*).

246 — Hobe da zahi hutsa, ezi ez aho hutsa.

(*'zahi' = zai, G.*).

247 — Hora ezta harrukaldiz amontzen.

(*Zakurra ez da harrika hezitzen*).

248 — Horak ez berak zahia jan, ez oilloer utzi.

249 — Horak non mina han mihia.

250 — Hor gose, loz ase.

251 — Hori da onsa errana, bana erakarrak egin dezana.

(*'erakarrak' = erakar ezak*) (N 251).

N 241 — 1657-koaren arabera, mod. 'edazteak' eta 'uzteak' irakurri behar. Bigarrena bederen hutsa da zalantzarik gabe.

N 251 — 'onsa' (= mod. onza) irakurtzen da (1657). Hutsa da, nik uste. Honi buruz ikus 59-gna.

252 — Hotzak eztu axol betaxuaren, ez goseak zeta-
xuaren.

(*'Zetatxua' = ogi zabarra, kontu handirik
gabe egina*).

253 — Hotzak maiatza hil zezan, eta ni ase nenzan.

(*Hotzak maiatza hil zuen, eta ni ase nin-
duen*) (N 253).

254 — Jainkoa, luzakor bad' ere, ezta ahanzkor.

255 — Jainkoak, bera langile on izanagati, nahi du lan-
kide.

256 — Jainkoari otoi eginez, eta beharrari eginez.

257 — Jaiki zedin nagia suaren pitzera,
ezar zezan etxea erratzera (N 257).

258 — Jan eta hotz, ezta atxeterra botz.

(*'atxeter' = osagile*) (N 258).

259 — Jaunetan zein da latzena?

ezdeuseti jauntzera heldu dena (N 259).

260 — Jaun handien othoia, ezetz errailen zeha-doia.

(*'zea-doia' = xehatzeko lekua*) (N 260).

N 253 — Hemendik aurrera Oihenarte-k 'I consonanta'z hasten
diren atsotitzak eman ditu (254-271, biok barne).

N 257 — 'pizera' (= mod. pitzera) dator, eta aldatu beharrik
ez dago. Modu berera Tartas-ek, esan dudanez.

N 258 — 'axeter' 1657-koan.

N 259 — 'ezdeuseti' (orth. mod.) hau harrigarria da; 'ezteuse-
ti' normalago, nik uste. Bere horretan utzi dut ha-
lere. Beste batetan (56) mod. 'geurzdar' irakurtzen
da.

N 260 — Batzutan (228, 256) 'otoi' idatzi bide du Oihenar-
te-k, edo-ta moldiztegian apostrofoa galdu zen. He-
men aldiz 'othoi' diola dirudi, ez oso garbiki. Beste
zenbaitetan 'othoi' dator (662, 663).

261 — Jaunztekoak eztiro eder ximinoa, baliz ere zetazkoa.

(Soinekoak ez luke tximua eder egingo, ezta sedaz ere).

262 — 'Jauregik' jaka bete xingolaz, barnea eztupa et' arkolaz.

(Jauregi deritzanak jaka dominaz betea du, baina barnetik dena du ixtupaz eta oihal zatarrez).

263 — 'Jauregik' berak ardiesten ezin duena du gutiesten (N 263).

264 — Jauregiko emaitzak eskea ondoan (N 264).

265 — Jauzkari ona kapaxarduna.

(Jauzkari ona askotan kapa xahar batez jantzia).

266 — Jentainen oihana hurren,
bana behar karreiarri egurren.

('Jentain' = herri bat. 'Karreiatu' = eraman, garraiatu) (N 266).

267 — Jeinua azkarrari garhait.

(Burubideak sendotasuna garaitzen).

268 — 'Joanetak' saia oihal mehez, jakia ekosariz, salda ehez.

('loaneta' = Jeanette.

'saia oihal mehez' = saia oihal finez.

'ekosari' = baba.

'ehe' = lisiba-ur).

N 263 — 1657-koan, eta orth. mod., 'ardiezten' eta 'gutiezten' irakurtzen da. Bi huts dira zalantzarik gabe (berriz ere '-st-' bikotean).

N 264 — Mod. 'ezkea' hutsa da, nik uste ('-zk-').

N 266 — 1657-ko edizioak berak dakar zuzenketa (81-gn. orr.).

- 269 — Jokariaren lasterra, gora behera; goratzea hegi erdirano, beheratzea ondarrerano.
- 270 — Jokorik hobena, gutien dirauena.
- 271 — Jorraia aitzurraren bardin nahi.
- 272 — Idia geinha dezanak uztar diro.
(*'geinhatu' = hazi, jaten eman*).
- 273 — Idiak erasi beharrean, gurdiak.
(*Idiak erasi beharrean, gurdiak egiten du*).
- 274 — Ihabaliaren ezpatak punta motz, ahoa lamputs.
(*Koldarraren ezpatak punta motz, labana kamuts. 'Aho' = filo, fil*).
- 275 — Ikus nezan orratz-ohoina azotaturik, urre molsoarena alkateturik (N 275).
- 276 — Ilumbeko lana eguargiz ageri.
- 277 — Inhardesterik hobena, egite lan manatuarena.
(*'Inhardetsi' = ihardetsi, erantzun*)
(N 277).
- 278 — Inhurria sarri hiltzekotan, hegaldun egin zedin, eta ez hegasti gertatzekotan. Bertzela: Bere zorigaitzean inhurriari hegalak sortu zitzaizkan.
- 279 — Inzaur duenak jateko, aurkit diro harri hausteko.
- 280 — Irririk eztakien begitartea, bihotz latzaren jakilea.

N 275 — 'ikus' irakurtzen da hemen. Normala 'ikhus' litzake (Tartas-ek 'iccu' idazten zuen eskuarki). Oihenarte-k ere bai batzutan (688). Baina atsotitz honetan 'H'-rik gabe dator, eta horrela utzi dut.

'Molso' (mod.) irakurri behar dela deritzat, ez 'molzo'.

N 277 — mod. 'inhardezterik' hutsa da.

- 281 — Irunez oihaldun da gur' andrea, ez alfer egonez
(N 281).
- 282 — Izana izen gaitza.
- 283 — Isiz fraide sar nendin, eta ahالgez jalgi enendin.
('Isiz' = por despecho, par dépit. Berriz ere, behin eta berriz esan dugun bezala, 'nendin' eta 'enendin' sasi-subjuntiboak dira: cada vez que..., chaque fois que...).
- 284 — Itaxura ez-ansia zezanak, bere etxea gal zezan.
(Ituteaz arduratu ez zenak, bere etxea galdu zuen) (N 284).
- 285 — Itsasoak adarrik ez.
(Nora heldu ez dago itsasoan).
- 286 — Itsasturuaren emaztea, goizean senhardun, arratsean elhargun.
- 287 — Itsuak nahi luke bertzeak ere itsu liren.
- 288 — Itsua da baheti eztakusana.
(Itsua da galbahean zehar ez dakusana).
- 289 — Itsu bano hobe da oker izatea.
- 290 — Itsutu behar duenak, begiti.
- 291 — Lagun elhatari, bideko zamari.
(Hiztun ona den laguna, bideko zamari).
- 292 — Lanak hobe ditu ezi ez erranak.
- 293 — Lan aitzineti pagatua ihesi doa.
-
- N 281 — 'oihaldum' (1657) = oihaldun, noski.
"Gur'" = gure.
- N 284 — mod. 'anzia'. Hutsa da.

- 294 — Lan baratza, lan aratza.
(*Polliki egindako lana, eskuarki lan ederra eta garbia da*).
- 295 — Lan-ihesi 'Crastora', han ere jakia bera eztator
ahora.
(*'Crasto' = Castro herria*).
- 296 — Lan gaxtoa, bortxazkoa.
- 297 — Lan lasterra, lan alferra.
- 298 — Lasto-su, laster-su (N 298).
- 299 — Lausengaria traidorearen hurren askazia.
(*Zurikatzailea traidorearen senide hurrena*) (N 299).
- 300 — Lehia gaitza berantgarri.
(*'Lehia' = presa*).
- 301 — Lekaio alfer, xaz esteiari, aurten haur eder, geurz
jaun, han hara lander (N 301).
- 302 — Leku urrunetiko berria, lehen jina da egia.
- 303 — Loila, ezadila hoila, ondotik darraik Barandaila.
(*Urtarrila, ez hadila harro, ondotik darraik Otsaila*).
- 304 — Lotsa ninzan eznea zen isuri, bana aita da hil,
Jainkoa esker zuri.
(*Beldur nintzen esnea ez ote zen isuri; baina aita da hil. Jainkoa: anitz esker zuri*) (N 304).

N 298 — mod. 'lazter' eta 'lazgo' hutsak dira (berriz ere -zt-).

N 299 — mod. 'lausengaria' irakurri behar da. 1657-ko 'azkazia', hutsa ote da? Ikus 82-gna. (-sk-) bikotean huts asko dago. Tartas-ek 'asquaciac' dakar (25).

N 301 — 'ezteiari' (mod.) zuzendu beharra dago = esteiari.

N 304 — Mod. 'ezker' delakoa hutsa da (= esker).

- 305 — Luzatzen duenak eztu epatzen.
(‘epatzen’ = bukatzen, bururatzen).
- 306 — Makur izanagatik egiteia,
 xuxen epaiten du lastogeia (N 306).
- 307 — Mahats-arno doiak ditu flakoak azkartzen; sobe-
 rak, azkarrak flakutzen.
(‘doiak’ = neurriz edanak).
- 308 — Maiatz eurite, urte ogite.
- 309 — Maiatza hotz, urtea botz.
- 310 — Maitatzeak maitatze du hartze.
- 311 — Mandoa, nor duk aita? Bortu-ko behorrik ederre-
 na ama.
(‘Bortu’ = Pirineo-mendia).
- 312 — Mandoak ezpadu potrorik ez potro-minik ere.
(‘potro’ = zaldiño, zaldi-kume).
- 313 — Mainata etxeoari, berzegatik galdo ari bada, hire
 diruti, edo bihiti, emok ilhindiaz uzkiti.
*(Zerbitzariak hire dirurik edo bihirik eska-
 zten badik besterentzako, emaiok ilintxaz
 ipurditik).*
- 314 — Marteillu zillarezkoak, hauts detzake ate burdi-
 nazkoak.
- 315 — Mehatxu poruzuak, gupida ditu eskuak.
*(Mehatxu zalapartatsuak, gupida ditu es-
 kuak, eta ez da obratzen).*

N 306 — ‘lastogeia’ hutsa da (= lastogeia).

316 — Mezu egin nezan herabea, berant joan zedin, eta barax, eta itzul deus gabea.

(*Nagia hautatu nuen mezulari: berandu joan zen, baratxe, eta eskuak hutsik itzuli zen*) (N 316).

317 — Minzatzeak sobera nerakarke galtzera.

(*'nerakarke' = erakar nazake sint.*).

318 — Minzo emeak bihotz gogorra bera diro.

(*'bera diro' = bera dezake*).

319 — Motil ona sari eske dago, ixilik ere badago (N 319).

320 — Mundu hunek diduri itsasoa, igerika eztakiena ondarrera doa.

321 — Nabusitarik gertatzen da zerbitzari, bere sekretua agertzen duena motilari.

322 — Nagia bethi lanzu.

323 — Nahasago karatsago.

Hori erraiten da gauza satsu eta urrin gaitzekoaz (N 323).

324 — Nahi baduk bizi minik gabe, ezadila alha gose gabe.

325 — Nahikide ezta adiskide (N 325).

N 316 — 'deuz' (mod.) irakurri beharrean, 'deus' irakurri behar dela uste dut. Hitz hau gaizki dator gehienetan. Izan laiteke hau hitz-bukaeran datorrelako; baina, behar bada, 's' hori soinuduna zelako Oihenarte-ren hizkeran.

N 319 — 1657-koan, mod. 'ezke'. Huts, nik uste.

N 323 — 'nahasago' (= mod. nahazago). Hutsa.

N 325 — 'adizkide' mod. Hutsa.

326 — Nahi duenean doake bakhura, arstoa eta arbaldada
dituena eskura.

(*'baku'* = *merkatu, zeia*) (N 326).

327 — Neke gaberik, ezta bizitzerik.

328 — Nekez denean egina,
atsekabetzen da atsegina.

329 — Nekez irabazteak derakuske ongi begiratzea.

(*'derakuske'* = *erakuts dezake, edo erakutsiko du, sint.*).

330 — Nehork bere barrena du ezagutzeko gaitzena.

331 — Neska erabilia asturutsu (N 331).

332 — Neska hartzen ari dena saldu doa,
galdatzen ari dena da galdua (N 332).

(*Hartzen ari den neska saldu doa, eskatzen ari dena galdua*).

333 — Neskatoa ez motila, ez aberatsa ez kizkila.

334 — Nik hora mana, horak bere buztana.

(*Zakurrari nik agindu bat eman, eta zakurrak buztanari helarazi*).

335 — Nik xoriak otseman, hik atzeman.

(*Nik txoriak bildu, hik eraman*).

336 — Nihaur ninzan gelari, ene uzkiari ba zekion nabari (N 336).

N 326 — 'eskura' (mod.) irakurri behar da, ene ustez.

N 331 — mod. 'nezka' dator; eta horrela askotan (332, 352, 333, 368). Olerkietan ere 'nesca' (= mod. nezka) dator. Baina Lafon-ek 'neskaso' irakurri du.

N 332 — doa / galdua (-oa / -ua).

337 — Non fida, han gal.

338 — Non hona, han huna.

(Non ona, han muina. 'Hun' = buru-muin).

339 — Non salda han sopa.

*(Non salda, eta hantxe ogi-zopa bustiko)
(N 339).*

340 — Noren ari aiz? Lo datzanaren.

(Norentzat ari haiz? Lotan dagoanarentzat).

341 — Nori berea da zuzenbidea.

342 — Odolak su gabe diraki.

('diraki' = irakiten du, sint.).

343 — Ogen bat paira, bertzea gaira.

(Ogen bat jasan, eta bestea gainera dator).

344 — Ogia laberatzean motz edo adardun egiten da.

N 336 — Lafon-ek orrialde oso bat eskeini dio atsotitz honi (ikus 'Homenaje a Urquijo', I, 438). Eta Oihenarte-ren beraren itzulpena pitin bat aldatuz, hau proposatu du: "cela lui devint évident, connu". Maiz exeritzen zela adierazten du atsotitzak, ene ustez. Eta Oihenarte-ren euskera, arras normala: ninzan / nabari zekion. Ikus 'Sustrai Bila', II, Larresoro.

N 339 — Oihenarte-k 'sopa' eta 'salda' (sic) idatzi zituen. Baina, jakina denez, Oihenarte-k beti 's'-rekin idazten zituen haserako bi soinuak: gaurko 's' (ikus 402-416) eta gaurko 'z' (ikus 417-445). Toponimian nahasketa bera etorri zaigu erderatik: frantsesez 'Socoa' eta 'Sare' idatzi dituzte gure 'Zokoa' eta 'Sara'. Alderantziz, gure 'Ahatsa' eta 'Itsasu', 'Ahaxe' eta 'Itxassou'; eta beste anitz. Halaz ere, 'sopa' eta 'salda' irakurri ditut.

- 345 — Ogiz asetzeareki tregoatuxe naiz neure minareki.
('tregoatuxe' = tregoatu xamar naiz, apur batez pausatu).
- 346 — Ogi bezambat gazna nahi luke.
- 347 — Ogi pulua, bekanki da irakaz xahua.
(Ogi piloa bakanka da hiraka gabea).
- 348 — Ogi gogorrari hagin zorrotza.
- 349 — Oha eure izebaren etxera,
 bana ez maiz sobera.
- 350 — Ohaidea eder-ariaz,
 ezkontidea zuhur-ariaz.
('eder-ariaz' = eder-kariaz, edertasunaren aldetik).
- 351 — Ohaidea onhetsak eder denagati,
 ezkontidea bere ontarzunagati.
(Maita zak ohe-laguna ederra delako, eta emaztea bere ontasunagatik).
- 352 — «Ohapean nago gorderik, enirozu ediren».
 Inhardetsia: «Etzitzaket, ezi enaiz bilha ebiliren»
 Hauk dira neska baten eta morroin baten arteko hitzak.
('ediren' = atxeman, idoro, aurkitu G).
- 353 — Ohean egin zuenak (satsukeria) porua handienik.
('poru' = garrasi).
- 354 — Ohoinari ebastea, da perdonanzen irabaztea.
(Lapurrari ostutzea barkazioa irabaztea)
 (N 354).

N 354 — 1657-koan 'ebastea' (= mod. ebaztea), eta 'irabastea' (= mod. irabaztea) datoz. Lehenengoa gaizki da, ene ustez; eta 'ebastea' irakurri behar da. Bertsoen ezkontzea zuzena ez izatea ez dugu lehendabiziko aldiz oharrarazten.

- 355 — Oihaneko haziak oihaneko berri.
(Oihanean hazten dena, oihanaz mintzo).
- 356 — Oilar bat aski da oilo hamar baten,
 hamar gizon ez emazte baten (N 356).
*(Oihenarte-k berak frantsesez azaltzen due-
 nez, hau ez da egia).*
- 357 — Oiloak eta emazteak galtzen-tu sobera eбилteak.
- 358 — Oilo ebildari, axeriaren janhari.
- 359 — Oilo zaharrak salda ona du egiten.
- 360 — Oina alda, gogo muta ari da.
- 361 — Ona bere gaitzareki.
- 362 — Onak nekezago bat diro onkidea,
 ezi ez gaxtoak gaxtokidea.
- 363 — Onak onari gorainzi.
- 364 — Onarzunak galduz geroz dira ezagunak.
- 365 — Onenzat da gauza nekea gaxto-herrian ungi bi-
 zitzea.
- 366 — On-goseak gizon bat hilik ihes zegin eliza bar-
 nera, eta ezta geroztik hantik atera.
*('on-goseak' = zikoizkeriak. 'ihes zegin'
 = ihes egin zuen, sint.).*
- 367 — Ongi egiten duenak bilaunari, bere ongia du es-
 teialtzen, eta eskarnio egiten kapareari.
 Kapare da bilaun eztena, ez eta xoil aitoren se-
 me, bana bien arteko, Españan hidalgoa den
 bezala.
*(Bilauari ongi egiten dionak, bere ongia
 alperrik barreiatzen du, eta iseka egiten
 dio kapareari).*

N 356 — 'oilo' eta 'oilar' orain. Bestetan 'oillo' (248, 551).

368 — Onhets nezan gure atsoa, iduri zekidan neskatxoa.

(Gure atsoa maitatu nuen, eta neskatxa iruditu zitzaidan).

369 — Oreina larrean, bertza laratzean.

(Harentzako gertu dagoen pertza surtan gertu dagoenean, oreina libro dabil larrean).

370 — Oren gaitz bati itzur dadina, ehuni.

(Ordu zail bati ihes egin dezana, ehuni ere bai).

371 — Orgâ xarrago eta karranka handiago.

(‘karranka’ = soinu) (N 371).

372 — Orhiko xoria Orhin laket.

Orhi da Bortuetan mendi gora bat, Nafarroa elgatako eta Zuberoako mugan.

(‘Nafarroa elgata’ = Nafarroa garaia; Lhande-k dionez, ‘elgata’ hori ez da ‘elevata’, elevada, garaia baizik).

N 371 — Dudarik gabe, azentoarengatik idatzi du Oihenarte-k ‘orgâ’ = orgâa. Gaur bertan ere horrela entzun ditut nik baxenabarreraz: órga bat / orgâa; bórda bat / bordâa. Bizkaieraz gertatzen diren aldakuntzak (aa = ea) datoz ziplo gogora.

373 — Orhin ekhia bero. — Ihardespēna: Han izanik hona naiz.

Noizpait atsotitz hau osorik erraiten zen, bana orai ezta ihardespēna baġzi erraiten; eta haren erran-lekua da, noiz ere norbait ohartzen baita bertze batek, enganatzekotzat; zerbait eragin nahi diola; zeren atsoen errana da: behiala, hegaztiak minzo zirenean, xori bat neguan hotzez hila habia bati arrimatu zela, eta hura bertze xori batez hartua edirenik, haren hantik ateratzeko, sinhets arazi nahi uken ziola Orhin ekia bero zela; ordea bertzeak haren mina ezaguturik, inhardetsi ziola ba zekiela Orhi-ko berri, ezi hantik etorri-berri zela.

(‘Hona niz’ = hona etorri naiz. ‘Ekhi’ = eguzki) (N 373).

374 — Oro bere buruaz bertzeak.
dezaguzke gaizki erraileak.

(Bere buruaz beste guziak ezagu ditzake gaizki-esaleak. ‘Dezaguzke’ = ezagu ditzake, sint.).

375 — Ororen adizkide dena, ezta nehoren (N 375).

376 — Ororen gogara egitea,
da gauza nekea.

377 — Orok dioitena, edo da, edo izanen da.

378 — Ororen nahiz, oro gal.

N 373 — Oihenarte-ren beraren azalpen honetantxe agertzen da ongienik, nik uste, haren zalantza-giroa: ihardespēn / inhardetsi, ekhi / eki. Hemen ‘hegazti’ dakar, baina 278-an ‘hegasti’.

N 375 — Hemen ‘adizkide’ mod. dator, eta utzi egin dut aldatu gabe.

379 — Orotan fida adi, orotarik begira adi (N 379).

380 — Orratzak mundu oro du beztitzen,
eta da bera biluz gelditzen.

381 — Otorde dabila maiatza su eske.

(*'Otorde' = ogi orde, ogi truke*) (N 381).

382 — Otsoa artzain.

383 — Otsoa ezta otso aragiti alha, ordea bai bertze
orotarik.

(*Otsoa ez da otsokiz elikatzen, baina bai
gainerako guziez*).

384 — Otsoa lagun duanean,
albaihu hora saihetsean.

(*Otsoa hire laguna duanean, zakurra izan
zak saihetsean*).

385 — Otsoa non aipa, han gerta.

386 — Otsoa senar duenak, oihanera beha (N 386).

387 — Otsoak ez du kausitzen mandataririk bera iduririk.

388 — Otsoak eta horak ahunzaren aragiaz bake.

389 — Otsoak nola irestea, hala sinhestea.

N 379 — Ezta bi kaso hauetan ere 'H'rik ez agertzea ohargarria da.

N 381 — 1657-koan 'eske' dator (= mod. ezke). Hutsa, ene ustez.

N 386 — Hemen 'senar' dator. Beste batzutan (286, 705) 'senhar'.

390 — Otsoak zer baitetsa
otsemak donhetsa.

(*Otsoak esaten duena, otso-emeak donhes-
ten du, onhartzen du. 'Baitetsa' = bait
detsa; eta 'detsa' eta 'donhetsa' berbo
sintetikoak dira; part. etsi eta donhetsi*)

391 — Otsoaren ahotik ixtar bat ere on.

(*Otsoaren autzetatik salbatuz gero, edo-
zer ongi da.*)

392 — Otsoaren ihesi nenbilela, bat nendin hartzareki.
(N 392).

393 — Otso gosea ekurugaitz.

(*'ekurugaitz' = artega, urduri*).

394 — Otso larrurik jaunz eztezala,
enzun nahi ezpaduk otsoa izala.

395 — Pazkoz urkagei duenak
garizumaren laburrez ditu penak.

396 — Pika nolako, umea halako.

397 — Pitar emoiezkoak gozo hobea du ezi ez arno ero-
sizkoak.

(*Gozo hobea du emana izan den pitarrak,
erositako arnoak baino*).

N 392 — 'nenbibela' (1657). Erraz konpreni daiteke eskuzko
'l' eta 'b' nahastea.

398 — Prestatzen ezadila ari, gero burhasik eskatu behar itzaukeonari.

('Burhasik' = buru-has, burua erantzirik. 'Eskatu behar itzaukeonari' = eskatu behar dioanari, baina intrans. 'Eskatu' berboa intrans. izan da, bazkaldu, afaldu, eta beste anitz bezala. 'Itzaukeo' = hitzakeo, hitza-ke-o, edo hatzaioko gaurko modura) (N 398).

399 — Puta semea, on bada benturaz, gaxto bada sor-kuraz.

400 — Puteki bizitzea da ospitalera abiatzea.

401 — Putzak pitzen du bela, eta bai hiltzen ere.

(Putzak kandela piz dezake, baina hil ere dezake) (N 401).

402 — Saiheskia lauda ezak, ordokia eure ezak.

(Aldapako lurra gora zak, baina zelaia bil ezak).

403 — Sapar edozeinek du bere itzala.

404 — Sapar-ondok behar-ondo.

(Sasien atzetik maiz belarri bat).

405 — Sapar saillari aiotz zorrotza.

('aiotz' = aihotz, aitzo).

406 — Senar duenak jaun du.

N 398 — Lehen ohar bat: hutsa da 'preztatzen' hitzaren 'z'a Ene ustez 'itzaukeonari' ongi da. Ez dezagun ahantz Oihenarte-k 'zaukeo' eta horrelakoak erabiltzen zituela, alegia, beti 'u'-rekin. Hi-tzau-ke-o berbo garbia da, ene ustez.

N 401 — 'pitzen', ez 'pizten'. Tartas-ek bezala.

- 407 — So eztagoena geroari,
deiez dauko goseari.
('dauko' = dagoko, dagokio).
- 408 — Sokarraria, xotila bada, da gozogarri, t'oldea
bada, erdeinagarri.
*(Txantxeta-zalea, xotila bada gozogarri; eta
zabarra bada, okaztagarri).*
- 409 — Sonulariaren etxean oro danzari.
- 410 — Sortzeti du axeriak malzurkeria.
- 411 — Sua, eguberriz sumpurreki,
Pazkoz aldiz adarreki.
('sunphur' = enbor).
- 412 — Sua ezta hain barna egiten
non ezten khea kampa jalgiten.
- 413 — Sukaldera hotzez hiltzera.
(Ezintasunean gertatzekotan esan ohi da).
- 414 — Sudurra ebaki, muturra odolzu.
- 415 — Su gaberik ezta kerik.
- 416 — Surda tinkatuz sobera
datorke etentzera.
('surda' = zurda, soka) (N 416).
- 417 — Zakua betaxuaren alde.
- 418 — Zakuti bihia gal, edo zorroti irina, da galtze bar-
dina.
- 419 — Zaharrago, zoroago.

N 416 — 1657-koan 'sourda' dator.

- 420 — Zahar-hitzak, zuhur-hitzak.
- 421 — Zaharo zeno zeren etzen xuxentu,
da zuhatza makur azkentu.
(*'zaharo' = makila gazte*).
- 422 — Zaldi duenak behar zaltoki (N 422).
- 423 — Zaldi maradikatuak biloa leun.
(*Biloa lehun izanagatik ere, barnetik ma-
darikazio bat*).
- 424 — Zalduna, egik semea Duke, ezezaguke.
(*'ezezaguke' = ez hezaguke = ez hau eza-
gutuko, sint.*) (N 424).
- 425 — Zaurin gainen pikoa.
(*Zauriaren gainean, ebakidura*).
- 426 — Zekena beti on-gose.
- 427 — Zeha ezak ona, hoba dakidik,
zeha ezak gaxtoa, hont eztakidik.
(*'dakidik' = daite hika*) (N 427).
- 428 — Zela nahi eztuenari, eman bekio arbalda.
(*'zela' = silla, selle; 'arbalda' = arbaldón,
bât*).

N 422 — Oharrarazia izan denez, Oihenarte-k ez du atsotitz honen itzulpena eman. Lacombe, Schuchardt eta Lafon-en iritzia xuxena iruditzen zait: Zaldi duenak zaldi-aulkia behar du (Ikus 127-gna.).

N 424 — Ikus 374. Francisque Michel-en "ezaguke" (mod.) hutsa da eskierki. Partizipioa, 'ezagun' da; eta ez 'ezagutu', gaurko euskalki batzutan bezala. (Ikus 'ezagutea', 684). Ithurry-k 'hazaguke' dakar (Gramm. Basque, 319).

N 427 — Harrigarria da hemen ikusten duguna: on / hont (alegia, on / hontu). Behin 'on'; eta, atsotitz berean, segidan, 'hontu'.

429 — Zelhatan dagoenak, bere gaizkia hain sarri enzun dezake, zein ongia.

430 — Zein da orotako aberatsena?
Bere doiaz gogobetetzen dena.

('gogobetatu' = pozik gelditu, besterik ez bilatu).

431 — Zeinek bere itxura, herrik bere aztura (N 431).

432 — Zeinua enzun nahi eztuenak ez soka tira.
(Kanpaiaren soinua entzun nahi ez duenak, ez beza sokatik tira).

433 — Zeinuak deraunsano,
zinzarrotsa joralterano.
Adi ezak enzun daiteela joralterano eta ez urrunago.

('deraunsa' = erauntsi sint., jotzen du. Atsularrek ere ba darabil berbo hau. Zeinuak jotzen dueno, zinzarrotsa ez da entzuten lepoko koilaretik haruntzago)
(N 433).

434 — Zer dio sutondokoak?
Zer baitio sutaitzinekoak.

435 — Zetabea berri deno holtzeko,
gero ere saguaren hortzeko.
(Zetabea, galbahea, berri deno zutik hormaren kontra; baina, arte horretan, saguaren hortzentzako da).

436 — Zinzarri mihi-gabea holtzen higa.
(Zinzarri mihi-gabea paretan hondatuko).

N 431 — Ikus 229. Han 'astura'.

N 433 — mod. 'deraunzano' dator. Ene ustez, hutsa da.

- 437 — Zordun gaxtoaganik olo, hura ere ez oro.
- 438 — Zori onari irekok atea,
eta gaitzari auko beha.
(*'gaitzari auko beha' = gaitzari hagokio be-
gira, beha*).
- 439 — Zoroa da, bere kaltetan,
argi bilha dabilena gauza ilhunetan (N 439).
- 440 — Zor zaharra, min-berrizale.
- 441 — Zunharrak eder du adarra,
bana fruturik eztekarra.
(*Zumarrak eder du adarra, bainan ez da-
kar fruturik*) (N 441).
- 442 — Zura berago, harra barnago.
- 443 — Zuretik ezpala.
- 444 — Zurginaren etxea zotzez,
zotzez ere motzez.
- 445 — Zuzen gaxtoak, porua handi.
(*'porua' = zalaparta*).
- 446 — Tontoak zer daki egiten?
Onsa eginen desegiten (N 446).
- 447 — Traidore da bere buruaren,
konseilluari gordatzen ari dena egiaren.
(*konseilluari egia gordetzen diona*).

N 439 — '-netan' letrak falta dira 1657-koan. F. Michel-ek,
bidez, erantsi egin zituen 1847-koan. Atsotitz hone-
tan, berriz, 'ilhun' dator (Ikus N 177).

N 441 — Ikus N 422.

N 446 — 'onsa' (= mod. onza) dator.

- 448 — Tusto du irabazten,
jokoa eta putak dituenak ahazten.
(*'Tusto' = erruz*) (N 448).
- 449 — Tupa nolako, arnoa halako.
(*'tupa' = gupela*).
- 450 — Uhalde, nola aiz horla aberastu kolpe batez? Trai-
dore izatez (N 450).
- 451 — Unhaia aiher unhaiari.
(*Artzaiak artzaia gorroto*).
- 452 — Unzia zembatez hutsago,
hambatez da ozenago.
- 453 — Unzi gaxtoa da, galtzen duena arnoa.
- 454 — Urak ezteramana, uharreak.
(*'urak' = euria Oihenarte-k itzultzen due-
nez*).
- 455 — Urak eznea galtzen du, eske soberak adiski-
dea (N 455).
- 456 — Urde goseak ezkur amets.
- 457 — Ur-garbizura, iturburura).
(*Ur garbi bila, iturburura*).
- 458 — Urliaz gaizki erraiterakoan,
ezarzik eure faltak golkoan.

N 448 — 'ahasten' dakar, 's' goth. Hutsa da.

N 450 — 'aberastu' dakar (= mod. aberaztu). Hutsa da. Ikus
333, 494 eta 598.

N 455 — 'eske' (= mod. ezke) eta 'adiskide' (mod. adizkide).
Biak huts direla uste dut.

459 — Urkatu baten hobian ehun gaxtagin ehortzen dira (N 459).

460 — Urean ito, edo suan erra, da kalte bera.

461 — Urgoi gaitza hastangarri.

(Desegokiro egindako errietak, uzkur utz dezake) (N 461).

462 — Urguluak zerura abia-eta, jo zegin ifernura.

(‘jo zegin’ = jo zuen).

463 — Urgulutsua da beteritsu
bertzen alderat, bererat itsu.

(‘betheritsu’ = begi makartsu).

464 — Urhea bere ondora.

(Urrea beti bere etorburura bihurtzen).

465 — Urhea, emaztea, eta oihala,
eguargiz bezi har eztizala.

466 — Urhe-gakoaz, ate guziak ireki doaz.

(Urrezko giltzaz, ate guziak ideki ohi dira).

467 — Urthaur dira amorez ezkontzea eta urrikitzea.

(Urte bereko haur dira...).

468 — Urte bata da ama, bertzea emaztun (N 468).

N 459 — Hemen ‘ehun gaxtagin’ irakurtzen dugu, ohi den gisan. Gauza bera 127-an, ‘ehun zaldik’; eta 145-ean, ‘sei zuhur’. Baina ‘oilo hamar baten’ (356). Ikus ere ‘Neurtitzetan’, O 171.

N 461 — ‘hastangarri’ (= mod. haztangarri). Hutsa. Eta berriz ere, jadanik sarritan gogorazi izan dugunez, -st- bikotean.

N 468 — ‘amasun’ (= mod. amazon). Hutsa da.

- 469 — Urte gaitza aldirano,
izen gaitza hobirano.
(*'aldirano' = bete arte, bukatua izan arte*).
- 470 — Urte gaitzari bihur daite belazki,
arto eta urdai etxen duena aski (N 470).
- 471 — Urte guzian gerta etzedina, bethirekian.
(*'Gerta etzedina' = gertatu ez zena. 'Bethirekian' = begi-irekian, begien hetsi-idiki batean*).
- 472 — Urrunago, berriak handiago.
- 473 — Urruneko neskak anderauren hots.
(*Urrutiko neskatxak andereño-fama du*).
- 474 — Uzki maite, higunt elaita.
(*Behin maitatu den ipurdia, ezin daiteke gorrota*).
- 475 — Ustea ezta jakitea.
- 476 — Utzak ona hobeagati.
- 477 — Utz zezanak bere alhorra ereiteko xoriegati, bere burua gosez hil zezan xorier barur eragiteagati.
- 478 — Xazko epaslea, aurtengoen urkazalea (N 478).
- 479 — Xazko arstoak aurten orroa.
- 480 — Xazkoaren adin, geurzkoaren bardin.
(*Adinez igazkoa, tamañaz datorren urtekoen pare*).

N 470 — Nahiz mod. 'belazki / aski' bikotea ez guztiz ondo egokitu, bigarrena 'aski' irakurri behar dela gauza agiria da. Baina 1657-koan 'aski' (= mod. azki) irakurtzen dugu.

N 478 — Nahiz 'epaslea' (= mod. epazlea), Lhande-k bezala uste dut 'epasle' behar dela irakurri.

481 — Ximinoak gora iganago, eta uzkia ageriago.

(Tximua gorago igo, eta ipurdia ageriago).

482 — Xoriak nik ohil, bertzek hil.

(Nik uxatu txoriak, eta bestek hil).

Atsotitzen emendioa

483 — Aditzen eztuan gauza
eztezala pusta ez nausa.

*(Ulertzen ez duan gauza, ez zak ez arbuia
eta ez iseka) (N 483).*

484 — Ama, aitzint zazkio puta deitzera.

Hori erraiten zion puta-alaba batek bere amari,
ama bertze emazte bateki aharratzean.

485 — Anhitz daki on eta gaitzen berri,
inguratu dituenak anhitz herri.

486 — Arreba biz etxea bethe (N 486).

487 — Ate bati zegoen eskalea, goseak hil zezan.

488 — Atxeter zekeneti, Abokatu goseti, eta partida bien
konseilu deneti, begira adi nola asaieti.

*(Osagile zikoitzetik, abogadu gosetik, eta
partida bien kontseilu deneti, begira hadi
etikatik bezela).*

Eta dio Oihenarte-k:

'Hiru gizon mota auek, asaiak bezala, gutika gu-
tika, nehor galtzen dute'.

N 483 — 1657 'pusta' (= mod. puzta). Berriz ere -st-.

N 486 — Bizkaieraz bezala, "bi" atzetik.

- 489 — Baladrea sendoen hilgarri,
erhoen sendogarri.
('baladre' = landare pozointsu bat).
- 490 — Barnea harro duen alkateak
aztaparretan ditu legeak.
- 491 — Begik ez begizta
ez gogok sarizta.
- 492 — Bekaiztiak bertzetan eztena dakusa, berartan de-
na eztakusa, zeren ditu bihurri begiak.
*('dakusa' = ikusten du, sint.; 'berartan',
bere buruan).*
- 493 — Bere kaltetan zori gaitzekoa merkatura doa.
- 494 — Bertze indar du elheak aberatsak erranik, bertze
datorrenean gaxoaganik.
- 495 — Bidaide, gogaide.
(Bide-lagun, ideia-lagun).
- 496 — Bilaunaren eskerra, pokerra.
*(Bilauaren eskerra, pokerra, aupetsa)
(N 496).*
- 497 — Deus eztuena, balu, emaile handi (N 497).
- 498 — Egiteak egiten derakuske.
('derakuske' = erakutsiko du, sint.) (N 498).
- 499 — Elzoz ere elhia gaitz.
*(Eltxoz ere egindako multzoa, haundi ger-
tatzen da. 'Elhi' = eli, talde, multzo).*

N 496 — 1657-koan 'eskerra' (= mod. ezkerra) dator.

N 497 — Berriz ere 'deus' 1657 (= mod. deuz).

N 498 — 'deracusque' (= mod. derakuzke). Hutsa da. Aditz-
-kerari dagokionez, ikus 374, 424 eta 433.

- 500 — Emak horari ezurra, eta emazteari gezurra.
- 501 — Erkida berho xoriendako.
*(Erdizka duguna, sasi txorientzako. 'Erki-
 da' = erdi bana erosten dena, edo sal-
 tzen) (N 501).*
- 502 — Ertikarea du luzakorra
 bertzeren hil-nahiaz denak izorra.
('Ertikarea' = erditzeko ikara).
- 503 — Ez bere eskasa, ez bertzen bortitza,
 eztazki urguluak, senti ezpaditza.
*(Ez bere eskasa, ez besteren bortitza, ez
 dazki harroputzak, sendi artio. 'Dazki' = ja-
 kiten ditu, sint.).*
- 504 — Ezjakinaren jakitea,
 onsa erranaren huts-eriztea.
*('huts-eritzi' = huskeriatzak hartu)
 (N 504).*
- 505 — Gabearen mindegia apur,
 dena ere makur.
*(Txiroaren lorategia txiki, eta dena ere
 makur).*
- 506 — Gaitz da Arradoian artzea borroka,
 eror daite ehor, eta burua porroka.
 Arradoia da Garaziko mendi xut eta harrizu bat
 (N 506).

N 501 — 1657-ko edizioan oker bide dator 81-gn. orrialdeko
 oharra honi buruz.

N 504 — Bi huts 1657-koan: 'onsa' (= mod. onza) eta 'eristea'
 s gothikoz (= mod. eristea).

N 506 — 'harrizu' (mod.) hemen ere, gehienetan bezala ('-zu',
 beraz). Baina 'asturutsu' ere ikusi dugu (331).

- 507 — Gauza bekana da axeriaren lazoan atzamana.
*(Bakanka gertatzen da axeria lazoan harra-
 patua izatea).*
- 508 — Gure sabelak, gure jabeak.
- 509 — Izeba, enea nihaurentzat,
 zurea elgarentzat.

Atsotitzen bertze emendioa

- 510 — Axeria nehork borhostago, eta hura oillo-jaleago.
*('borho-stago' = burho, birau-stago. Ale-
 gia: edonork axeria madarikuatago, eta
 hura oilo-jaleago).*
- 511 — Bethegiz zorroa lehertu doa.
(Beteegi delako lehertu ohi da zorroa).
- 512 — Biziro agintzeak, dekarke astiro urrikitzea.
*(Berealako agintzen duena, luzaz damu-
 tzen da).*
- 513 — Buhurriak auzikan, Kortelariak azikan.
*(Bihurriak hauzitara behin eta berriz, Jus-
 tizia-gizonak hazia biltzen).*
- 514 — Emok arloteari egositi, eska dakidik errekiti.
*(Emaiok arloteari egositako partetik, eta
 erretakotik eskatuko dik. Berriz ere 'eska-
 tu' intr. = dakidik).*
- 515 — Eskuak ditu oinetan, eta bihotza zangoetan.
 Hori erraiten da bihotz-gabeaz, eta eskukara
 behar denean ihes ari denaz (N 515).

N 515 — 1657-koan 'escucara' (= mod. ezkukara). Hutsa da,
 noski.

516 — Ezta sentheria bano min gaitzagorik.

(*'senteria' = erosotasuna*).

517 — Etxea urra zezana egur egiteko,
xaz bero zedin, aurten hotzez hiltzeko.

(*'urra zezana' = urratu zuen; 'xaz' = igaz*).

518 — Gasturekiko hankortarzunak,
oinezko egiten ditu zaldunak.

(*Gastuak dakazkien harrokeriak, oinezko egiten ditu zaldunak*).

519 — Goizegi bereaz zeginak emaitza,
aurkit zezan arratsalde gaitza.

(*ikus 238-gn. atsotitza*).

520 — Goiz jaikitea baliatuko etzaik,
zori ona ondoti ezpadarraik.

521 — Hasak direnean elg' ezkontgeiak,
nekearenak dirat' ezteiak.

(*Deusik gabe direnean elgarrekin ezkonduak, ezteiak nekearenak ohi dira. 'Hasak' = ezer gabe, buru-has edo larru-has erabiltzen den bezala. 'Dirate' = izango dira, eta baita ohi dira, ikus 'Sustrai Bila II'*).

522 — Hobe da adizkide hon bat
ezen ez ahaide ehun bat (N 522).

523 — Hobe da zuhur baten ustea, ezi ez bertzeren sinestea.

N 522 — Ikus N 459 eta N 486.

- 524 — Hogei urtetan (deus) eztena, hogei eta hamarretan eztakiena, eta berrogeietan eztuena, da jagoiti eztatena, eztakikena eta eztukeena.

(Atsotitz hau famatua da euskaltzaleen artean, aspaldiko futuroak elkarrekin ikus ditzakegulako: izango ez dena, 'eztatena'; jakingo ez duena, 'eztakikeena'; eta izango ez duena, 'eztukeena') (N 524).

- 525 — Jokoak, emaztek, et' arno onak, dostatzez galtzen tuzte gizonak.

- 526 — Lankide, gaitzkide.

(Lankideak elkarri bekaitz).

- 527 — Luzatzez geroti gerora egitekoak, ardiesten du nehor herioak (N 527).

- 528 — Nehortan dadina sobera fida, gero heiagor' ari da.

('Heiagora ari da' = garrasika ari da).

- 529 — Nol' apezaren kantatzea, hala bereterraren inhardestea.

('Bereter' = sakristau).

- 530 — Seroretara zautan gogoia, ezteietara aizeak naroa.

C'est le discours d'une fille qui feint d'être violente pour le mariage.

('naroa' = na-roa- —; eroaten nau, eramaten nau sint.).

N 524 — 1657-koan ez dator 'deus' hitza.

N 527 — 1657-koan 'ardiesten' (= mod. ardiezten). Hutsa da.

- 531 — Sobera on dena bertzentako,
ezta on aski beretako (N 531).
- 532 — Zangoak behar ditu xuxenak
makurren eskarniatzen ari denak.
- 533 — Zortzi egunez ama ditu lurrak,
hantik harat amaizun elhurrak.
- 534 — Zuhur arditaren, erho dugataren.
*('ardita' eta 'dugata' bi diru-txanpon ziren.
bigarrena askoz baliotsuago lehendabizi-
koa baino).*
- 535 — Zurzai orok adar eihar.
*('Zurzai' = zuhaitz. Zuhaitz guziek dute
adarren bat eiharturik).*
- 536 — Uzkia arkolaz duena, suaren beldur.
('arkola' = istupa) (N 536).
- 537 — Uztaren arau zuhurraren jatea,
janago dezanak arrotz duke gosea.
*('janago dezanak' = gehiago jan dezanak,
gaur. 'Arrotz' = huésped, hôte).*

Atsotitzen urhenkina

- 538 — Adausi degidala, bana ausik enezala.
*(Zaunka egin dizaidala, baina koskegin ez
dizaidala).*

N 531 — Nahiz 'asqui' ikusi (= mod. azki), 'aski' irakurri dut.

N 536 — 1657-koan "süan" dator. Mitxelenaren iritzia aintza-
kotzat hartuz, "suan" irakurri dut, besterik gabe.
Baina Tartas-ek ere 'suya' dakar (59). Baxenabarre-
raz, bestalde, gaur bertan ere, 'suiá' eta 'süa' entzun
daitezke aisa.

539 — Adiskide eta diru duenaren bihotza ezta alkatearen lotsa.

(‘ez da lotsa’ = ez da bildur).

540 — Adiskide zaharra berriagatik eztutzala.

(‘eztutzala’ = ez zak utz, ez dezaala utz. utz, sint.) (N 540).

541 — Ahoan min duenari eztia karmin.

(‘karmin’ = garratz).

542 — Aizez izorra zedina putzez erdi zedin.

543 — Aiz kortez guziekin, eta nabasi gutirekin.

(Izan hadi laño guziekin, eta zabalegi gutxirekin).

544 — Alfer egonez, gaizki egiten nehork ikas diro.

545 — Ardi bilha adi, nahiz bake; otsoak jan ezake.

(Ardi bilaka hadi, bake nahiz; eta otsoak jan hazake).

546 — Aro emearen beha dagoena uda-neguetan, eskas date bere gauzetan.

(Eguraldi ederraren zai udan eta neguan dagoena, eskas ibiliko da bere gauzetan).

Bertzela:

Neguan hotzari, eta udan beroari beldur zaiona, ezta ez zaldun ez merkatari ona.

547 — Aski dakik bizitzen badakik.

N 540 — ‘estuzala’ (= mod. estutzala). Hutsa da, eta ‘eztutzala’ irakurri behar da. Ohar, bestalde, segidako bi atsotitzetan ‘adizkide’ eta ‘adiskide’ agertzea (1657-koan).

- 548 — Azti bi jin dira gure okolura, batak du izen sohegi, bertzeak aztura.
(Bi azti etorri dira gure etxe-ondoko sorora: batak zuhurtasuna du izena, besteak aztura. Oihenarte-k «expérence» = experiencia, gazteleraz).
- 549 — Aurki guziak du bere impertzia.
(Aurrekalde guziek dute bere atzekaldea).
- 550 — Ausartki akometatzea da erdi garhaitzea.
- 551 — Axeria predikatzen denean ari, gogo emak eure oilloari.
- 552 — Bardin da alfer egoitea eta alfer lan egitea.
- 553 — Bata ezpada nahi, ezkitakek guduka ni eta hi.
(Gutako batak ez badu nahi, hi eta ni ezin gaitzekek burruka).
- 554 — Behar eztena erraiten duenak, adi dezake nahi eztuena.
- 555 — Behiari darraikala doha gaizkintzetara xahala.
- 556 — Belea ikuz daite, xurit eztaite.
(Garbi daiteke belea, ez xurit) (N 556).
- 557 — Bere egitekoen egiten eztakienak, nekez daidizke bertzerenak.
(‘daidizke’ = egin ditzake, sint.).
- 558 — Bere onsa, gaizki jarteko, du uzten, bere onaz hiltzera gabe denak biluzten.
(Hil baino lehenago bere ondasunak ematen dituenak, bere aisa utzi eta gaizki jartzen da) (N 558).

N 556 — 1657-koan, ‘ikus’ (= ikuz, mod.); baina ‘k’ desberdinaz. Jakina: ‘ikhuz’ litzake bidezkoena.

N 558 — ‘onza’ dator, 1657 (= mod. ontza). Hutsa da.

- 559 — Bere zehatzeko makila darabila.
- 560 — Bertzeren diruaz duenak etxea berritzen, etxe zaharra eta berria ditu bahitzen.
(*'bahitu' = hipotekatu*).
- 561 — Bertzeren emazte duana-gana maite, oha zehar-bideaz hal' ere lerra aite.
(*'oha' = joan hadi. 'Lerra aite' = labain haiteke*).
- 562 — Bertzez gaizki minzo denak adi ditzake bere ogenak.
- 563 — Bertzgin gaxtoak xilo baten thapatzeko, altxa-tzen diotza bertzari zathikoak.
(*Pertz-egile txarrak, zulo bat kukutzeko, pertzari berari puskak kentzen dizkio*).
- 564 — Bihikor da nagia ren alhorra, bana belharzar bezi hanti eztathorra.
(*Ugaria da alperraren alorra, baina hartatik ez dator belar gaizto besterik*) (N 564).
- 565 — Burla gaxtoa bere sorlekura itzuli doa.
- 566 — Burlarik gaxtoena egia dioena.
- 567 — Buru bezambat aburu.
- 568 — Kokodatzez dago eta eztu erruten.
(*Olioa alaritzen ari da, bainan ez du erruten*).
- 569 — Dakian guzia ezterralla, ez jan bethi eure ahala.
(*'dakian guzia ezterralla' = ez zak esan dakian guzia*).

N 564 — Ikus 295 ('eztator').

- 570 — Edasle handia ezta bethi minzo egia.
('edazle' = hiztun) (N 570).
- 571 — Ederregia itsusgarri.
- 572 — Edertarzuna, iraute gutitako onharzuna.
- 573 — Edukan eure athea hersirik eta ez erran eure auzoaz gaizkirik.
(Eduki zan... eta ez zan erran...) (N 573).
- 574 — Egik ungi behin eurei, eta gero, ahal badagik, atzei.
(Egiek ongi lehendabizi heureei; eta gero, ahal badagik, kanpokoei).
- 575 — Egik ungi nik diodana, eta ez gaizki nik degidana.
(Egik nik diodana, eta ez gaizki egiten dudana, sint.).
- 576 — Elhe ederra egunaren laburgarri.
- 577 — Emak atherbe gaxtaginari, bera dukek salhatari.
- 578 — Emak eure xahala gogo-on-kara, gora ahal dezaianari azkarrara.
(Emaiok heure xahala onetara, azkarretara ken dizaianari. 'gora' = altxa = lapur-tu-)
 (N 578).

N 570 — 'edasle' (= mod. edazle). Hutsa bide da.

N 573 — 1657-koan 'gaisquirric' (= mod. gaizkirrik). Ez dakit hutsa ote den, ala 'rr/r' nahasketaren zantzua ote den. Gaurko zuberotarrek 'Gorra' esan ohi dute, ez 'Gora'...

N 578 — 'gegooncara'. Hutsa da.

579 — Emazte ederra duena etxean, etxea etsai-lurrean, eta mahastia karrikaldean, ezta koeinta gabe bihotzean.

(*'koeinta' = kezka*) (N 579).

580 — Ergela da gordatzera doena berezenera.

(*'berezen' = zapaldutako lasto pila*).

581 — Erhoak egiten duena ondarrean, zuhurrak egiten du hatsarrean.

582 — Erhoa da hasten duena lan urhent eztezakeena.
(*Eroa da buka ez dezakean lana hasten duena*).

583 — Erhogoia da itho-nahiari hedatzea eskua.

(*'Erhogoia' = erotasun*) (N 583).

584 — Erregal' adi eure doiareki, et' utzak nekatzera zoroa bere thusto nahiareki.

(*Poz hadi heure dohainarekin, eta utzak zoroa bere guzia-nahi horren atzetik nekatzen*) (N 584).

585 — Ezagutu nahi ut hobeki, adiskidetu bano lehen hireki.

(*Hobeki ezagutu nahi haut, hirekin adiskidetu bano lehen*).

N 579 — Atsotitz honek zalantza asko sortu du. Lafon-en azterketa zorrotza ontzat emanez, 'kocinta' famatua nik neuk ere 'koeinta' irakurri dut. (Ikus 'Homenaje a Urquijo, I, 436).

N 583 — 'escüa', 's' gothikoz (= orth. mod. esküa).

N 584 — 1657-koan (eta Stempff-enean bardin, 1894) "erregal' ad hi" dator. Hor huts bat dago noski. Zein, ordea? Oihenarte-ren hizkeran "erregal(a) adi" espero dugu. Aginbideko joko batetan 'H' hori ez da normalea.

- 586 — Ezezagunik ez har lagunik.
- 587 — Ez har bertzerena, ez galtzera utz ihaurena.
(N 587).
- 588 — Ezin daidienak nahi bezala, begi egin-ahala.
(*'Ezin daidienak' = egin ezin dezakeanak, sint. 'Begi' = egin beza, sint.*) (N 588).
- 589 — Ez min guziegatik atxeterretara, ez iharduki orogatik auzitara.
(*'atxeter' = osagile, miriku; 'iharduki' = eztabaida*).
- 590 — Ez orratzagatik bana zuzenagatik, behar du nehork porfiatu.
- 591 — Esparanza esteiariaren othoranza.
(*Esperantza da zoritxarrekoen oturuntza*).
- 592 — Ezta deuskai edertarzuna, lagun ezpadu ontarzuna.
(*'ezta deuskai' = ez da ezer ere*) (N 592).
- 593 — Eztago ilhargia bethi bere betean.
- 594 — Ezta orduz etxeratzen, bidean ari dena pusken batzen.
- 595 — Eztaki prezatzen bakearen, eztakienak berri gerlaren.
(*Gerlaren berri ez dakienak, ez daki pakea istimatzen*).

N 587 — Ikus 234: 'hihaure' (= mod. hihaurk).

N 588 — Ikus 209: funts bera du.

N 592 — Oihenarte-k 'ontarzuna/onharzuna' (572) berezten ditu ('ontasuna/ondasuna', G).

- 596 — Ezta zaharra duena zaldarra.
(Ez da zahartzat hartzen, haunditsu duena).
- 597 — Ezta zuhur eztena erhoaren beldur.
- 598 — Eztemala deus handi aberatsari, ez arbuia eure ahala beharrari.
(‘eztemala’ = ez dezaala eman).
- 599 — Eztemala eure molsa begiratzera, bethi so da goenari lurrera.
- 600 — Gaina eder, barrena uher.
(‘uher’ = nahasia, arrea).
- 601 — Gaitz hartua erakatsgarri.
(Hartzen den gaitzak erakatsi egiten du).
- 602 — Gazteak ez jakinez, eta zaharrak ezinez, doaz egitekoak deseginez.
- 603 — Gathuak altxatura jan.
 Hori erraiten da edozeinek bere on guzia irion duenean.
(‘irion’ = ero-moduan xahutu, turrindu. ‘altxatura’ = levadura, levain) (N 603).
- 604 — Gaiztoak ona kutsa lezake.
(Gaiztoak ona kutsa lezake) (N 604).
- 605 — Gaxto bat gaxtigatzen duenak ehun zititzen.

N 603 — 1657-koan ‘alxatu’; eta Lafon-ek bezala ‘altxatu’ irakurria. (Ikus ‘Homenaje’, I, 437).

N 604 — Hemen ‘kosa’ (= mod. koza) irakurtzen dugu. ‘Z’ hori segura bide da. Baina 193-an ‘ko’suti’ dator (= mod. khozuti).

606 — Gaxtoen artean ezin biziz bahabila, oha bertze mundu baten bilha (N 606).

607 — Gaxtoen artean da gaxtoena, bere gaizki egiteaz kukatzen dena.

(*'kukatzen' = harropuzten*) (N 607).

608 — Gelak ekortu enituen egunean, sarthu zaitzat arrotzak etxean.

(*Gelak hitxi ez nituen egunean...*).

609 — Giltzak gerrian, horak suthegian.

610 — Gizon prestuaren errana mugarri (N 610).

611 — Goiz guziak du bere arratsaldia.

612 — Goizerria denean gorriago ezen ez hori, eure euritakoa eztemala nehor.

(*'goizerrri' = ekialde; 'eztemala' = ez de-zaala eman, sint.*).

613 — Gordinak jaten dituenak jan ditzake lirinak.

(*'lirinak' = helduak, umotuak*).

614 — Gorputz eria arimaren sendozale.

(*Jainkoaz oroitarazten delako, Oihenarte-k berak azaltzen duenez*).

615 — Goseak baino gehiago galtzen ditu aseak.

616 — Gure horak buztanaz daki balaku egiten, eta ahoaz ausikiten.

N 606 — 'bahabila'. Aldera 175: 'bahator'. Ikus N 175.

N 607 — 'gaizki' (= mod. gaizki). Hutsa da, beste 'sk' askotan bezala. Eskuarki 'gaizki' (mod.) dator (84, 562, 573, 575, 623 eta abar).

N 610 — mod. 'prestüaren' dator.

617 — Guti erran eta anhitz egina da zuhurraren atse-
gina.

618 — Gutietsak handikeria, sor dezakek bekaizkeria.

(*'gutietsak'* = *gutiets ezak, mespretxa zak;*
'sortu' = *ematu, iraungi-arazi*) (N 618).

619 — Handikeria lilitzen bad' ere, ezta bihitzen.

(*'lili'* = *lore;* *'bihi'* = *hazi, garau*).

620 — Haurrak athean duena erasi, sukaldean zuen ikasi.

(*'erasi'* = *kondatu, berriketan egin*).

621 — Hire nahiz gaitz jin zaikan horri, errakok San-
txo, ungi ethorri.

(*Hire nahiaz etorri zaikan gaitz horri,*
esaioak ongi-etorri).

622 — Hitz ixila, hirur beharritan iraganez geroz, oro-
tan lasterka dabila.

623 — Hobe da alfer egoitea ezen ez gaizki egitea.

624 — Hobe da berant, ezi ez jagoiti.

(*'jagoiti'* = *sekula ez*).

625 — Hobe da galdu, ezi ez galduago (N 625).

(*'galduago'* = *gehiago galdu esan ohi du-*
gu gaur).

626 — Hoboro daki erhoak ber' etxean, ezi ez zuhurrak
bertzerenean.

(*'hoboro'* = *gehiago*) (N 626).

N 618 — Oihenarte-k sorr dakar.

N 625 — Oihenarte-k: 'galdu/galdüago' dakar.

N 626 — Ikus 115 ('oboro').

- 627 — Horeki datzana, jaikiten da kukusoeki.
(Zakurrarekin etzaten dena, arkakusoekin jaikitzen da).
- 628 — Huts-eginean tink egoitea, da berritan huts egitea.
('berritan' = birretan, bi aldiz).
- 629 — Ihabalia noiz ere ihabaliarekin liskartzen baita, aitzin joileak duke garhaita.
(Koldarra koldarrarekin burrukan hasten delarik, lehendabizi jotzen duenak du abantaila).
- 630 — Ixilik dagoenak eztió gezurrik.
- 631 — Indargabearen aserrea, hur errea.
('hur' = hurra, avellana, noisette; Oihenarte-k 'hurr' idatzi zuen).
- 632 — Inhardetsi on bat erran gaxto bati, guti da gosta, anhitz balio duenagati.
(Erantzun on bat gaizto bati, gutxi gosta da, eta anitz balio) (N 632).
- 633 — Inhar batetarik su handi jalgi daite.
('inhar' = txinpart).
- 634 — Ibia duenak igaren, daki osina zein den barhen.
(Ibaia igaro duenak, nolako barrena den ba daki) (N 634).
- 635 — Jainkoak didala behazale bezala adizale.
('didala' = eman dizaidala; 'behazale' = entzule; 'adizale' = ulertzaile, konprenitzaile).

N 632 — 'gosta' (= mod. gozta). Hutsa da.

N 634 — 'barrhen' (1657).

636 — Jainkoagana, ukhenago duena, da zordunago.
(*Gehiago errezebitu duena Jainkoarekiko zordunago*).

637 — Jokatzea oro-gal da mando hilarekin ehorztea arbalda.

(*'oro-gal' = dena arriskatuz*).

638 — Laster bildua, laster urratua (N 638).

639 — Latsari onari eztakidio falta latsarri.

(*Gobara-egile onari ez dakioket falta gobara-harririk*).

640 — Lexanzu-ko tomborrariari urre bi joiteko, sei ixil-sari.

(*Lexanzu-ko xirulariari bi txanpon eman behar jo dezan, eta sei ixil dedin. Lexanzu Zuberoa-ko herriska bat da, «Lichans» frantsesez*).

641 — Mahaian errana bego gorderik dahaillan.

(*'dahailla' = mahai-zapi*).

642 — Mandatari hotza, berant abia, barax joan, eta itzuli hutsa.

Ikusak 316-garren atsohitza (N 642).

643 — Mandoak osinari

Adi ezak ur emaiten duela gernu egitean.
(N 643).

N 638 — 'bildua/urratua' (1657).

N 642 — Ba dirudi 'atsohitz' idatzi nahi izan zuela Oihenarte-k, honetan bezala alegia. Lhande-k ere 'atsohitz' irakurri zuen.

N 643 — Hemen 'ur' dakar Oihenarte-k. 631-an ikusi dugunez, ordea, 'avellana, noisette' 'hurr' idatzi zuen. Ikus bestalde N 618.

- 644 — Mihi gaixtoari Alkatea urkari.
Zeren gaxtoak urka-eraziten baititu (N 644).
- 645 — Min bilha dabila gudukara dohena azkarragoarekila.
- 646 — Minik handienak, burutik heldu direnak.
- 647 — Minza bite guzaz zeihar, eta bira gure behar.
(Mintza bitez gaizki gutzaz, baina izan bezate gure beharra. 'Bira'=izan bitez; bira/dira, agintzekotan).
- 648 — Mothil nagiak, urhats baten gupidaz goizean, hamar beharko ditu egin arratsean.
- 649 — Nahiago dut arsto jasan nezan bat, ezi ez zaldi egotz nezan bat.
(Nahiago dut jasan nazan asto bat, egotz nazan zaldi bat baino).
- 650 — Nahikariak edertaratzen ditu gauza itsusiak.
('nahikariak' = maitaguneak) (N 650).
- 651 — Nahi du jakin zein zen lehen egina, ala zorroa ala irina.
- 652 — Neke da beleaz austore egitea.
('austore' = putre).

N 644 — 'gaixto', eta ez 'gaxto', nahiz bigarren hau izan Oihenarte-ren ohikoa.

N 650 — 1657-koan 'itsussiac', hiruetan 's' gothikoz. (Beraz, orth. mod. 'itsusiak'). Baina 186-an 'ixussiric' dator, bi 's' gothikoz. Ageri da beraz (eta Mitxelenak ohar-tarazia zidan hau) batzutan 'ts' soinua idaztekotan, Oihenarte-k 'x' erabili izan duela, eta bestetan 'ts'. Gogoan har bitza irakurleak beste hauek: Axular, Laxague, Oxandabaratx, Oxocelhaya, Oxobi, eta beste anitz. Ikus honi buruz N 339.

653 — Noizik behin gertha daiteen gaitzeti, on da be-
giratzea bethi.

654 — Ogen egiten du onei, barkatzen duenak gaxtoei.

655 — Ohakoan dena ikasten, nekez da gero ahazten.
(*'ohakoan' = oherakoan*).

656 — Ohetik mahaira, mahaitik zuzulura, korrongaz
paradusura.

Zuzulluan egiten ohi da eguerdi-loa.

(*'zuzulu' = aulki luze bat*) (N 656).

657 — Ohoin handiak urka erazten ditu xipiak.

658 — Oihal ona kutxan dagoela sal daite (N 658).

659 — Onegi dena beretako, ezta aski bertzentako.

660 — Orotako gaxtoen ospina da arno ezitik egina.
(N 660).

661 — Orritsetan du erhoak ona gastatzen, eta zuhurrak
berea goitiatzen.

(*Festatan du eroak bere ondasuna gasta-
tzen, eta zuhurrak atxikitzen*).

662 — Othoi sailduari, deraunsano ekaitzari.

(*'deraunsano' = derauntsan artean, ari
duen artean. Atsularrek eta Leizarragak
bezela, Oihenarte-k sintetikoan darabil*)
(N 662).

N 656 — Herronkan 'zuzulu' eta 'zuzullu'. Lhande-k züzüüü
besterik ez dakar.

N 658 — 1657-koan 'kuxan' dator. Formarik normalena 'ku-
txa' da (edo-ta 'khutxa').

N 660 — 'gaxtoen' hitza ez da errazki irakurtzen.

N 662 — Ikus 433.

- 663 — Othoitzen eztakiena Jainkoari, berraio itsasoari
(Otoitz egiten ez dakiena, jarraik bekio itsasoari. 'berraio' = sint.).
- 664 — Sabeldurak gaitz ditu urak.
- 665 — Saindu mana, otso hatzana.
(Itxuraz saindu, egintzaz otso).
- 666 — Sariak zathitu ondoan ageriko da zer den hirerik urpoan.
('urpoan' = bihi-piloan).
- 667 — Sar zekidan limikatuz, jalgiten zait horzkatuz.
('sar zekidan' = sartu zitzaidan).
- 668 — Sendo nahi dituka begiak? Lot itzak eure erhiak.
- 669 — Sentona, agorrian bidez bahoa, uk eureki ekita-
 takoa (N 669).
(Agure hori: abuztuan bidez baldin bahoa, iduk heurekin parasola. 'uk' = edun, euk (Atsular).

N 669 — 'uk', baina 'bahoa'. Bestetan 'oha' dator (61, 349). Aldera daitezke bestalde atsotitz hau eta lehenago ikusitakoak (175, 584, eta 606 bereziki). Fenomenu hau, lehen hedatuago, normala izan da zubereraz gaur arte. Aski da, gonbarazio baterako, 'Kantika espiritualak' arakatzea (1846). Har ditzagun 'Jujamentiaz' eta 'Iferniaz' parteak (20-21-22 orr.). Eta hauek ditugu: ikaraturen iz, hark ezariren ai, egonen iz, orhit adi, abilana, desa-büsa adi, izana, ikharadi, izan adin, erregla itzak, Jesüsek har ezan. Baina baita hauek ere: lotsa izan bahiz gizonaren-tako, zühür bahiz. Lafon-ek oharrarazia du lege hau berau Etxepare-ren eta Leizarraga-ren izkribuetan (Ikus 'Homenaje', I, 440).

670 — Sobera jakinsu izanez, gabe zedin axeria buz-
tanez.

671 — Soska soska biltzen da franka.

672 — Sua datxekonean auzoko etxeari, gogoia emak
eureari.

('datxeko' = iratxekitzen zaio, sint.).

673 — Thu etxatua zeruan gora, begithartera derora.

*(Zeruan gora botatako txistua, aurpegira
erortzen da. 'derora' = erortzen da, sint.).*

674 — Urdaia eta arnoa, urthekoa; adiskidea urthetakoa.

675 — Urrunera dohena ezkontzera, edo da enganatu,
edo doha enganatzera.

676 — Urrun hiriti, urrun osagarriti.

677 — Urthearekila, iragan dateeno, kexa ezadila.

*(Ez hadi kexa urteaz, iragana izan dedin
artio. 'iragan date' = haya pasado, se soit
écoulée).*

678 — Urthe ehunez gudukan, eta behin ere ez kolpukan.

*(Burrukan bai ehun urtez, baina kolpeka
ez) (N 678).*

679 — Xekenak onik eztu, urrazaleak eztuke.

*(Zekenak ez du dirurik, gastatzaileak ez
du izango).*

680 — Amaizunari kexua.

(Alegia: alperrik kexatzea) (N 680).

N 678 — Berriz ere 'urthe ehun', eta ez 'ehun urthe'. Ikus
56 eta 'Neurtitz'etan O 109.

N 680 — 'kexuia' (1657).

- 681 — Aberatsi nahi zena urthe bitan,
urkha zedin urth-erditan.
(*'aberatsi' = aberastu*) (N 681).
- 682 — Atseginak atsegin dekharre (N 682).
- 683 — Atsoak zerzaz eros duenean,
ezt' aragirik arakintzean.
- 684 — Bere burua ezagutea da jakitea (N 684).
- 685 — Berberak jaten duenak bere oilloa, berberak erre-
keita beza bere oloa.
(*Bere oilloa jaten duen berberak, orni de-
zala bere oloa*).
- 686 — Bertzeren eskuz sugea berrotik athera nahi du.
(*'berrotik = sasitik*) (N 686).
- 687 — Konderana-k eztu erlerik,
eta dago eztiz betherik.
(*'Konderana' = emakume-izen bat. Atsoti-
tzak hau ematen du aditzera: ezti hori la-
purtua izan dela*).
- 688 — Ehun urthetan ikhus dirok jauna bilaunturik, eta
bilauna jaunturik.
(*Alegia: dena aldatzen da denboran ba-
rrena*) (N 688).

N 681 — Ikus 356 eta 678 ('urthe bi' hemen).

N 682 — 'dekharre' beraz, eta ez 'dekarke'. (Ikus 522, 185
eta 199; baita N 157 ere).

N 684 — 'burüa', 1657.

N 686 — 'berceren' dakar 1657-koak. 'Berciac' irakurtzen du-
gu ere berriki argitara emandako 256-gn. atsotitzean
(gure lerrokadan 757-garrena, beraz).

N 688 — 'Ehun urthe' (ikus N 678). 1657-koan huts dago:
'ikhus' (= mod. ikhuz); baina itzulpenean 'voir'. Be-
raz, 'ikhus' irakurri behar da.

- 689 — Emazurtzari lurra ere alha.
(Umezurtzari lurra bera ere kontra gertatzen. Oihenarte-k dionez: 'emazurtz' = 'veuve ou orpheline').
- 690 — Eskerrak iztadan, zeren neure haziendari on daritzadan.
(Emaizkidan eskerrak, neure ondasunak ongi begirutzen ditudalako. 'on daritzat' = maite dut, on-iritz-i-tik).
- 691 — Esku orotako makila da.
- 692 — Esteiari izan denari bethi ere, on derorkona hanitz zaio, apur badere.
(Lander izan denari beti ere, anitz iruditzen zaio erortzen zaion ona, nahiz hau apurra izan. 'derorko' = erortzen zaio, sint.).
- 693 — Eztagidala ximiko, nahi ezpaduk xarramiko.
(Ez zaidak ximikorik egin, arramazkarik nahi ez baduk).
- 694 — Ezta zer eska gari zuharrari.
(Alferrik da zumarrari garirik eskatzea).
- 695 — Eztate ungi zerbitzatu bere mainatareki nahi duena dostatu.
(Ez da ongi zerbitzatuia izango, bere zerbitzariarekin jostatu nahi duena).
- 696 — Gaparrak itzala begizu, bera bezala.
(Sasiak argi-une askorekiko itzala ematen du, bera bezala).
- 697 — Gathua ohoin izanagati, eztezala ohil eure gelati.
('ohoin' = lapur).

- 698 — Guk uri badugu, izanen duzue ihitz.
('uri' = euri; 'ihitz' = ihintz, intz).
- 699 — Mina nuen lepoan, lot nenzaten zangoan.
('lot nenzaten' = lotu ninduten).
- 700 — Nihori potegin behar duenak gibelaldean,
 eztu irabazirik luzatzean.
- 701 — Neure behiti ezne, guri, eta gazna athera nezan,
 eta neure xahala gal nezan.
('athera/gal nezan' = atera/galdu nuen)
 (N 701).
- 702 — Ohi bano nauena akatatzenago,
 zerbaiten eske dago.
('akatatzenago' = gehiago akatätzen, maite-egiten, loxintzen, ferekatzen).
- 703 — Orratzak bano hariak luzeago behar du izan.
- 704 — Saguak jan liroena, jan beza gathuak.
(Hobe da beti katuak guri kentzea, saguak baino).
- 705 — Zalduna senhar ustean
 zahar nendin ez-ustean.
(Senartzat zaldun bat bilduko nuelakoan, ez-ustean zahartu nintzen).
- 706 — Zer da mira, ardiak otsoari ihes ari badira?

N 701 — 'gazna' (= gatzna, mod.). Hori ezina da. Baina, hau ere jakina denez, zubereraz 'gazna' esaten da ('ezne' bezala), baina 'z' soinudunaz (sonora, sonore). Behar bada hau da Oihenarte-ren zalantzen kakoa; bestetan 'gasna' izkiriatu bait zuen (10, 196, 346), alegia, orth. mod. 'gazna'. Gogora, otoi, N 1 gure oharrean 's/ş' bikoteari buruz esan duguna.

URHENTZA

Atsotitzen segida

707 — Harria aurthiki, besoa gorda (N 707).

708 — Ezkont nedin amorez
biziren niz dolorez (N 708).

*(Ezkont ne(n)din = ezkondu nintzen,
myth.).*

709 — Asez geroz ez jan,
unhez géroz bai lan (N 709).

*(Unhez geroz, unhatuz geroz = nekatuz
geroz).*

N 707 — Hemendik aurrerako Atsotitzak, Mitxelena-k 1967-an argitara emandakoak dira. Honen itzulpenak eta iritziak hartuko ditugu kontuan gure argitzapenetan. 707-tik 775-raino, Baxenabarrekotzat eta Zuberoakotzat jo zituen Oihenarte-k.

Zenbaketa aldatu egin dugu halere, lumero bereko bi atsotitz gerta ez daitezen. Oihenarte-ren 206-gna. (1967-ko sailekoa) gure zerrendan 707-gna. bihurtuko da. Oihenarte-ren zenbaketa aurkitzeko, beraz, aski da gure ilara honetako zenbakiari 501 kentzea.

N 708 — 'nedin' dator, baina 'nendin' da noski. (= 'ezkon ne(n)din').

N 709 — 'unhetz' irakurtzen da. Hutsa.

- 710 — Begi hersiak ahalgerik ez (N 710).
(Hitxitako begiak, lotsarik ez du).
- 711 — Zahar nendin, zora nendin.
(Zahartu nintzen, zoratu nintzen).
- 712 — Aho tapatian ez sartzen ulurik.
(«ulurik» = eulirik).
- 713 — Zamal xipi potro handi.
(Zamari txikiak, pottoka handi).
- 714 — Gizon atzia otxaban otxaba ere arana.
(Mitxelenak ez bide daki zer adierazten duen, eta nik ere ez).
- 715 — Dupha gaxtotik ezta arno honik jalgiten.
(‘dupha’ = upela).
- 716 — Guk ordena, Jainkoak zathi.
(Guk ordena, Jainkoak desegin).
- 717 — Onhets nezan haritza
 iduri zekidan gorbitza.
(Maitatu nuen haritza, eta iruditu zitzaidan gorbitza. «Gorbitza» = madreño, arbousier).
- 718 — Haur ola, zirola.
(Mitxelenak hau dio: «es incomprendible para mí»).
- 719 — Hobe da zahi hutsa
 ezi ez aho hutsa (N 719).
- 720 — Pika asiari gerezia mingar.
-
- N 710 — ‘hersiak’ ez dut ‘herziak’ irakurri, ‘hersiak’ baizik.
 N 719 — 246-gn. atsotitz berbera da.

- 721 — Kridala ezin hel dadinari mahatsa agraz.
(Ikantean hel ezin daitekeanari, mahatsa gordin zaio).
- 722 — Akuliaren kuntre ustikua auher.
(Akuluaren kontra ostikoa alfer) (N 722).
- 723 — Suiaren aldian, eztupa akaba.
('suiaren' = suaren).
- 724 — Arrats orzadar, biharamun eki (N 724).
(Arratsean ortzadarra, biharamunean eguzki).
- 725 — Auko bihardrano.
(Hagokio bihar arte ,itxaron egiok bihar arte) (N 725).
- 726 — Xapel batez bi buru ezin onsa estal.
('xapel' = kapelo, sonbrailu).
- 727 — Aseak gosea eztakuske.
('eztakuske' = ezin dezake ikus, sint.).
- 728 — Errumara joan zedinak, bere lekia gal zezan.
(Erromara joan zenak, bere lekua galdu zuen, myth.).
- 729 — Aizo hon dienak goiz hon.
- 730 — Porru eta porru da abadearen baratzi.

N 722 — 'auher' hemen, Zuberoan bezala; ez 'alfer'. Ikus ere 122.

N 724 — 'orcadar' hori 'orzadar' da (ikus 200-gna.).

N 725 — Ikus 'auko' horixe (54, 438).

- 731 — Eder bezain hon bazina,
gure etxenko ahal baitzina.
(*'ahal baitzina' = agian etxeko bazina*)
(N 731).
- 732 — Nahi dienak laida beza Azkoiti,
nik eztirot orai ez jagoiti.
(*'laida' = lauda*).
- 733 — Arrokkairien koi aragi erre
ez gabe ez ukendun behin ere.
(*'arrokkairi' edo 'arrokkairu' hori zer den ez da agiri.*
Arrokkairi-zaleak haragi errea,
behin ere ez gabe eta ez ukan-dun).
- 734 — Ezinak bathia zorruk.
(*Mitxelenak ez daki azken hitza zer ote den. Beharbada honelako zerbait irakurri behar da: Ezinak bathia zor dik, alegia, ezinak jasatasuna edo pairamena dakar*).
- 735 — Eriak ez jan, bena bai paretiak aiher.
(*Eri denak ez du jaten, baina paretan artean egon beharra gorroto du*).
- 736 — Urthearen arau bahia.
(*Urtearen arabera bahitura*).
- 737 — Irina joanez geroz zahia zalez (N 737).
(*Irina bukatu delarik, gogoz jaten zahia*).
- 738 — Eman ezak bi eskuez,
bilha eztirot bi belhañez.
(*Atsotitz honen adierazkizuna eta 133-gn. arena oso antzekoak dira*).

N 731 — 'al baitzina': agian...!

N 737 — Mitxelenak bezala 'zahia' irakurri dugu ('cahia' dator).

- 739 — Joan dadina behar gaberik,
jen daite nahi gaberik.
(*'jen' = etor*).
- 740 — Hark niri nola,
nik hari hala.
- 741 — Ukha et' ez urkha.
(*Uka zak eta ez haiz urkatua izango*).
- 742 — Amu eskarniatiak arraina ahoti.
(*Iseka egindako amuak arraina ahotik harapatzen*).
- 743 — Hira bera da sorgarri.
(*Amorrazioa bera emagarri gertatzen*).
- 744 — Eskumikatiak zititzen gitu.
(*Ikus, oso antzekoa, 605-gna.*).
- 745 — Halakotz halako.
(*Ikus 207-gna.*).
- 746 — Ulhainak ezteramana urdainak.
(*'ulhaina' = unaia; 'urdain' = urde-zain*).
- 747 — Bertzeren buruko bartza ageri,
guria zorritz igeri (N 747).
(*Ikus, oso antzekoa, 96-gna.*).
- 748 — Ogi soberaz ezta urthe gaitzik.
- 749 — Gaparrak itzala bera bezala.
(*'gaparrak' = sasiak*).
- 750 — Ehun urthe, egun hatsarre.
(*Ehun urte, egun hastapen*).

N 747 — 'corris', jakina, 'zorritz' irakurri behar da, galdua den zedilla erantsiz.

- 751 — Lurrak emaiten diena, lurrak du eramaiten.
- 752 — Eme ase gaitza,
eme zori gaitza.
- 753 — Mendiak eztitake renkontra, bai jentziak.
(*'eztitake' = ez ditezke, noski*).
- 754 — Plazer luzatiak, eskerra labur (N 754).
(*'luzatiak' = luzatuak*).
- 755 — Etxian koroka, kanpoan kordoka (N 755).
(*Etxean koloka, kanpoan higikor*).
- 756 — Ez ezaguanak egar ezala.
(*Ez hazaguanak, jasan hazala. 'hazagu' = ezagutzen hau, sint.*).
- 757 — Batak erra, bertziak laida (N 757).
(*Batak erre, besteak lauda*).
- 758 — Ezta orano balia oherat.
(*Ez dakigu zer den*).
- 759 — Ikusi dugu boltsatze.
(*'boltsatze' hori zer den ez da ikusten*).
- 760 — Esku rotako makila da.
(*691-gn.aren kidea da*).
- 761 — Gezurrak zaña labur.
(*'zaña' = sustraia*).

N 754 — 'lucatiac' = luzatiak. Ikus N 747.

N 755 — 'exian' = etxian, bestetan bezalaxe.

N 757 — 'berciac'; bertziak irakurri dut. Baina, gorago esana dudanez, zenbait aldiz 'berze' (mod.) dakar Oihe-narte-k.

- 762 — Gorainzi, onsa behatzez, gaizki biziturik nihaur, dikaskedala.
(Gogora hadi (?), ongi begiratzuz, nihaur gaizki biziturik, ikas dezakedala).
- 763 — Orratzetik harirano behar du jakin.
(Arras behar du jakin).
- 764 — Porriak bizarra xuri badu ere, buztana berde du. (N 764).
('porriak' = porruak).
- 765 — Dugun jakin kathil' ala matil.
(?) (Urkijo-k «kothil' ala motil» irakurtzen zuen).
- 766 — Urdia lohitzera.
(Urdea zikintzera).
- 767 — Ahoari eztemana, horari.
(Ahoari ematen ez diona, zakurrari).
- 768 — Aharrausia ahotik ahora.
(Aho-zabalketa, ahotik ahora kutsatzen da).
- 769 — Haurgin beno burgin hobe da.
(Mitxelena-ren ustez, hau izan daiteke: hobe da nor bere buruaz arduratzea, haurrez baino).
- 770 — Otsoak dagiena, erroiari laket.
(Otsoak egiten duena, beleari atsegin zaio).
- 771 — Sabeleko ertseak ere aharratzen dira.
(Sabeleko esteak ere hasarretzen dira).

N 764 — Hemen dugu, aspaldidanik sarturik beraz, 'berde' hitza.

- 772 — Non hazi? Zokhoan.
- 773 — At ohikua alamana jaurikua.
(?)
- 774 — SabelaĶ oro anaie arreba.
- 775 — Jagoiti behazaliak eztu bere honik enzun.
(*Sekula ez du bere onik entzun entzun-nahiak*).

(LAPURDI)

- 776 — Bertzeren eskuz sugea berrotik athera nahi du.
(*Ikus 686-gna.*)
- 777 — Sua den lekuti kea dator.
- 778 — Igor nezan sorra, sorraren ondoan gorra; bihur etzekidan ez sorra ez gorra.
(*Gorra bidali nuen; gorraren ondoan zozoa: ez zitzaidan itzuli ez gorra eta ez zozoa*).
- 779 — Saski bat dagienak, ehun daidizke.
(*'dagi' = egiten du, sint.; 'daidizke' = egin ditzake, sint.*)
- 780 — Gizon prestuaren errana mugarri.
(*Ikus 610-gna.*)
- 781 — Ezin derranak inziriña.
- 782 — Nork bere eiherara ura nahi.
- 783 — Eztakienak ez hitzik egin.
- 784 — Otsoa haz ezak, berak jan ezan.
Alter: Otsoa haz nezan, berak jan nenzan.

785 — Behiak hon du larrea, hobeago jabea.

786 — Ema zurzari lurra ere alha.

(Ikus 689-gna.).

787 — Mandoa den lekhuana, adibarik ez aipha.

('adiba' (esp. 'adiva') = abereen eztarri-eritasun bat).

788 — Orratzak bano hariak luzeago behar du.

(Ikus 703-gna.).

789 — Emok emailleari eta egiok egilleari.

790 — Erran gaitzak egin gaitza dakarke.

(Gaizki esanak gaizki egina dakarke).

791 — Herioak begi larri.

792 — Itsusi guztiak ederzale.

793 — Oihaneko haritz makurrak uste xuxen dela.

794 — Zelhatan dagoenak adi dezake nahi duenik eta eztuenik.

(Ikus 429-gna. eta 775-gna.).

795 — Idi berari adondora akio.

('adondo' = idiaren kopeta).

796 — Baiarik eztuenik ez bat baina ona (N 796).

('baiarik' = akatsik).

797 — Beretako eztena atzentako.

(Beretzako ez dena, arrotzentzako).

N 796 — 'bain(a) bana' (?). 'Baina' behin sartu dugu.

(NAFARROA)

798 — Pin-pin-xoria, aro deno ezpadagik habia, arondoan eztaqidik balia.

(Pinpintxoria: aro deno egin ez badezak kabia, aro ondoan balia ez dakikek).

(BIZKAIA)

799 — Garagorri: est adagium hominum factiosorum (sic).

800 — Perrau neuen gogoa, axeak bestera naroa (R. S. 419). (N 800).

(Perratu nuen gogoa, haizeak bestera narama).

801 — Ongo dot hoera afalzaga, jagiterren zor бага (RS 430).

('afalzaga' = afaldu gabe).

802 — Etsean dagoan gatsa erraz da ezauten (RS 434).

803 — Obe txori bat eskuan ze ez bost ezkurreen (RS 432).

804 — Apitzetan eztina edaraiten da (RS 509).

805 — Beluko ezkonzea deunga, goxetikoa ez oba, aldia gautsak daude aroari jarrai gakioza (RS 440).

806 — Zozpalak dirudi bere egurra, ta egurrak bere ezkurra (RS 483).

807 — Edozein bere ideaz (RS 489).

N 800 — R.S. = Refranes y Sentencias, 1596.

- 808 — Inardun badagik, ez dokek besterenik.
('inardun' = jardun; iharduki Iparraldean, jatorriz hitz bera; 'n' delakoa 'h'-ari datxe-kon aspirazioaren aztarna da. Alegia: jar-dun badagik, ez dok besteren beharrik izango).
- 809 — Ojal ona hutxan saldu doa.
('ojal' = oihal. Ikus ere 658-gna.).
- 810 — Urrinerik ospea, errikoa ohea.
- 811 — Salda baga altamia, otza (...)tan ez dilist(...)ia.
 (?)
- 812 — Huhufñenera hoxtuak, bulea.
(Ohoinari ebatsiak, bulda merezi).
- 813 — Otu doneari iagarartean nekea.
(Nekea —edo lana— igaro artean, erregu sainduari).
- 814 — Gizon onak azkurriak bere.
(Mitxelenak ez daki nola har 'azkurriak'. Beharbada honela irakurri behar litzake: gizon onak azkurriak bere. Alegia, kezkak eta ezin-egonak bere).
- 815 — Ekandu gaxtoari bernea ausi.
('bernea' = anka).
- 816 — Barria eder egik.
- 817 — Maia ta bide luzea gastigaturik (enseñanza) (?).
- 818 — Jaunen hotua oi da agindua.
- 819 — Emazte dollorren jaubea, jopu.

- 820 — Maiatz otzak dakaz potzak.
- 821 — Garrastu adi ikasterren, ta neka adi euterren.
- 822 — Bere burhua ezautea da jakitea (N 822).
- 823 — Gaztelauna negia senar, oñean ar ta begian negar.
(Gaztelarra egin nuen senar, oinean har eta begian negar).
- 824 — Eskerrak indauz, ze on derexta ene gauzari.
(Ikus 690-gna.).
- 825 — Ene laba-aldian labea jausiko zan.
- 826 — Ilbeeran erein zegik arean.
ʽZegikʼ = ez egik. Mitxelenak itzulpen hau dakar erderaz: «en cuarto menguante no siembres nada»).
- 827 — Onerextea dodan lekuan jarri dakidala eguzkia.
(ʽonereexteaʼ, bestetan bezala, ʽmaitatzeaʼ).
- 828 — Ugarajoen triskea leorrerean etzera (RS 436).
- 829 — Oasun ezen baño obea zarzaroko alabea (RS 531).
- 830 — Itxadonik xoria ezkondu nai alkanzaria (RS 457).
- 831 — Katuak daroetan okelea, geiago da berea ze eurea (RS 468).
- 832 — Errana ezta gozoa, bada bere eztizkoa (RS 460).
- 833 — Egin ta agindu ez, ta ez aite galdu (RS 462).
- 834 — Txiroak arlotea igi (RS 493).

N 822 — ʽburhuaʼ irakurri du Mitxelenak. Harrigarria da idazkera hau ʽburuʼ adierazteko. ʽBurhoʼ beti da, hain zuzen, ʽbirauʼ hitzaren kera bat.

835 — Zekenean bizian kaltea, oasuna aren heriozea
(RS 484).

836 — Saguak jango duena, katuak jan dezala (RS 532).

837 — Zor zaarra goiz gaxtoen begira.

(ZUBEROA)

838 — Aberatsago bada, jan beza berritan zopa.

839 — Bere etxia erratzen zekusana, berotzen jar zedin
(N 839).

('zekusana' = ikusi zuena, sint.).

840 — Nolako apezaren kantatzia, halako bereterraren
ihardestia.

(Ikus 529-gna.).

841 — Azkenekoz urkaherrian ediren zezan ohoinak
ohoinakidea (N 841).

842 — Orratzean ediren zezan zorrak zorkaidea.

*(Gauza ageria da bi atsotitz hauek funts
berbera dutela).*

843 — Esku orotako makila da.

(Ikus 760-gna.).

844 — Bere zehatzeko makila derabila.

(Ikus kide berbera: 559-gna.).

845 — Haur ola zirola.

(Ikus 718-gna. Atsotitz berbera da).

N 839 — Hemen 'etxe' hitza dator dudarik gabe ('etchian').

N 841 — Hemen 'urka' dugu; baina bestetan 'urkha' (741).

- 846 — Mendiak eztitazke bat, bai jendiak.
(Ikus 753-gna. Atsotitz berbera da, jakina; baina hemen ez dago hutsik).
- 847 — Goizak derakuske eguna, arratsak biharamuna (N 847).
- 848 — Guk euri badugu, ukhenen duzue ihitz.
(Ikus 698-gna.).
- 849 — Sendo dita(z)ke zauri ezpatazkoak, bana nekez mihizkoak.
- 850 — Bihia bahatuz da xahutzen, eta gaxtoak gaztigatuz hobatzen.
('bahatuz' = galbahetuz, jorratuz).
- 851 — Emazt' ederra duenak etxean, bere etxea etsaien artian, edo mahatstia karrikaldian, eztago arren-gura gabe bihotzean.
(Ikus 579-gna., ia-ia berbera).
- 852 — Nabusitarik muthil da egiten, bere gorditza muthilari duena erakiten.
('erakin' = jakin erazi. Ikus ere 321-gna.).
- 853 — Gaizki egiterakoan, eztezala har jakilerik, ez eta are adeskiderik.
- 854 — Minez ago ander-aurena, eztun sendi neskatoena.
- 855 — Mandoak osinari, dienak dienari.
(Ikus 643-gna.).
- 856 — Auzo hon dienak, begi lo hon.
('begi' = egin beza, sint.).

N 847 — 'Goitzak' irakurtzen da. Ba laiteke xuxen idatzia izatea (nitz, berritz, eta abar, bezala). Baina 'goiz' da.

- 857 — Burl' ahula jalgi lekhura dizula.
Alter: Burl' erhoa jalgi lekura itzuli doa (N 857).
(*Ikus, oso antzekoa, 565-gna.*)
- 858 — Eztagiela ximiko nahi eztienak xarramiko.
(*Ikus 693-gna.*)
- 859 — Eztezala desohora ahal iroena xora.
(*Ez dezala hik desohora, xoratuko hindu-keana. Mitxelenak berak aldatu du irakurrera; eta haren iritziak ditut gidari 1967-ko edizioaren arabera aldakuntza den hau.*)
- 860 — Oheti mahaira ,mahaitik ohera, korrongaz pharadusura.
(*Ikus 656-gna.*)
- 861 — Zotza ere zetazaturik eder.
(*Txotxa bera sedaz jantzirik eder.*)
- 862 — Adiskide zaharra berriagatik eztutzala.
(*Ikus 540-gna.*)
- 863 — Gaizki eginari ondotik ogiz saria.
- 864 — Saskiaz uraren erauztea da lanaren galtzea, eta saskiaren esteialtzea.
(*'esteialdu' = hondatu.*)
- 865 — Sentona: agorriletan bidez baho, uk eskuetan ekitakoa.
(*Ikus 669-gna.*)
- 866 — Goizean ekitzeti dagoenean ozkorri...
(*Atsotitz hau ez dago osorik, Mitxelenak berak somatu duenez. 'ekitzeti' = 'eguzkitzetik' ote da? Itzulpena hau litzake: goizean eguna hastean ozkorri dagoenean... Ikus ere 199-gna.*)

N 857 — Lehendabizikoan 'lekhu', bigarrean 'leku'...

- 867 — Eure euritakoa eztemala inori.
(Ene ustez hau da kákoa: 866 eta 867 bi hauek atsotitz berbera direla;
 Goizean ekitzeti dagoenean ozkorri,
 eure euritakoa eztemala nehori.
(Goiz gorriak euria bait dakarke. Ikus 199-gna.)
- 868 — Ezne, guri eta gazna neure behitik athera netzan,
 eta neure xahala gal nezan (N 868).
('guri' = gurin, mantekila, burra).
- 869 — Auzo hon dienak, begi lo hon.
(856-gna. da osoki).
- 870 — Gaitz eure nahiz duan horri,
 errakok ungi etorri.
(Heure nahiaz duan gaitz horri, esaiok ongi-etorri).
- 871 — Zalduna senhartzat kausitu ustean (igurikitzean),
 zahar bilha nendin ez ustean.
(Ikus 705-gna.)
- 872 — Begira adi oldar bat aserreti,
 bethi ere ixilezko etsai gordeti.
(Atsotitz hau eta 75-gna. antzekoak dira mamian).
- 873 — Zor hueneti deus ere hon duk, kornatu bat ere.
 Alter: Emoik on da kornadua ere (N 873).

N 868 — Hemen 'netzan' irakurtzen da bietan; eta 701-an bietan 'nezan'. Uste dut, ordea, lehenengoan 'netzan' irakurri behar litzakeala eta bigarreanean 'nezan'.

N 873 — Berriz ere 'zor hu', eta ez 'zor derauk' (G, zor dik). Bestetan ere joera hauxe aurkituko dugu 'Neurtitz'-etan.

- 874 — Bethi soz dagoenari lurrera,
eztemoala eure dirua begiratzera.
(Ikus 599-gna.)
- 875 — Oboro daki erhoak bere etxean,
ezen ez zuhurrak bertzerenean.
(Ikus 626-gna.)
- 876 — Zurak ezpala bera bezala.
- 877 — Emazte: ave-mariak joitean, aiz edo etxean edo
ber bidean.
*('aiz' = izan hadi; 'ber bidean' = bere bi-
dean).*
- 878 — Konseillura apurreki.
gudukara thustoreki.
*('apur' = gutxi; 'thusto' = asko. Ikus
584-gna.)*
- 879 — Ehun urthetan ikus ditzakek bilauna jauntzen, eta
jauna bilauntzen.
(Ikus 688-gna.)
- 880 — Alfer egonez gaizki egiten nehork ikas diro.
(544-gna. da osoki).
- 881 — Eztagiela ximiko nahi...
(Ikus 693-gna.)
- 882 — Horeki datzana daika kokusoeki.
*('daika' = jaikitzen da, sint. Gainerantzean
atsotitz hau eta 627-gna. antzekoak dira).*
- 883 — Eztitu satsutzen eskuak egiten tuenak bere egi-
tekoak.
('satsutzen' = zikintzen).

- 884 — Sugeaz ausikia beldur zauka suskerrari ere.
(Sugeak ausikirik izan dena, bildur zaio muskerrari ere).
- 885 — Ahoan duenari min, ezta zauko samin.
(Oso antzekoa da 541-gna.).
- 886 — Sudurra ebaki, muthurra odolzu.
(Mitxelenak ez du aipatzen hau; baina honen oso antzekoa da 414-gna.).
- 887 — Zer da mira, ardiak otsoari ihes ari badira.
(Ikus 706-gna.).
- 888 — Atsoa zerzaz eros duenean,
 ezt' aragirik arakintzean.
Kalakan ari delako... Ikus ere 683-gna.).
- 889 — Urdea lohitzera.
(Emana dago gorago: ikus 766-gna.).
- 890 — Non hazi, zokhoan.
(Ikus 772-gna.).
- 891 — Ema zurzari lur(r)a ere alha.
- 892 — Bertzeren eskuz sugea berrotik athera nahi du.
(Ikus 776-gna.).

OIHENARTEN GAZTAROA

neurthitzetan eta beste (O 1)

I

Erranen duta? Ahal dezaket,
egia dena bezala,
zu begiztatuz geroz laket
zu bezi ehor etzautala. (O 2)

O 1 — 1657-an “O. ten” irakurtzen da. Alegia, Oihenarten. Honetarako izena Oihenart litzake (Oihenart + en = Oihenarten). Zuberua-ko azentuaren eragina ezin daiteke honetan bazter, egia da. Baina Oihenarte iruditzen zait normalena, eta ez Oihenart. Iparraldeko Bidart, esate baterako, Bidarte da eskuarki; frantsesez Etchart idatzitakoa, Etxarte da euskeraz; Dibarrart, Ibarrarte; Laxalt, Latsalde edo Latsalte; eta abar, eta abar. Ez gaitu honek mendrenik ere harritu behar. Gure Lartzabal, Larceveau bihurtu du administrazioak; gure Lohitzun, Loiz eta Luz; gure Ezkarraga, Descarga; eta gure Laharraga, Arga. Bidezko deritzat, horretara, euskeraz idatzitako liburu batetan, euskaldun izenei (eta egilearenari bereziki) berē euskal funtsa bihurtzeari. Ba da garaia “Oyenardo” gizajoarentzat!

O 2 — Esango ote dut? Bai, esan dezaket, egia bait da: zu begiztatuz gero, nehor ez zaidala atsegin, zu baizik.

(‘begiztatuz’ irakurtzen da 1657-koan. 491-gn. atsotitzaren arabera, ‘begizta’ irakurri behar da).

Bana zer hobe, zuk gorreti
badagidazu zur' aldeti?
Bana zer hobe, zuk gorreti
badagidazu horla beti? (O 3)

Geroz oihana lilitu da
bait' ar' orstatu lauretan
ud' ere negu, negi' uda
gerthatu da haimberzetan. (O 4)

Bana zer hobe,...

Arte hartan, zer eztut egin
zureki adiskidetzeko?
Zuk nizaz, nik zuzaz atsegin
biek oroz bat hartzeko? (O 5)

Bana zer hobe,...

Non ere, noreki ere bainiz,
pena dut zutan pensatzez;

-
- O 3 — Bana zer hobari, zeure aldetik gorrarena egin badizaidazu? Bana zer hobari, zuk beti horrela zeure aldetik entzungor egin badizaidazu?
(‘badagidazu’ = egin badizaidazu, sint.).
- O 4 — Geroztik lilitu eta hostoz bete egin da oihana lau aldiz; baita beste hainbestetan ere udara negu bilakatu, eta negua udara.
(“ud’ ” = úda; “negi’ ” = négia, negua; orstatu’ = hostatu, hostoz bete).
- O 5 — (‘adiskidezeco’, 1657 (= mod. adizkidetzeko). Hutsa da, ene ustez).

hal' ere, hambat neur' etsai niz,
laket niz hortan penatzez. (O 6)

Bana zer hobe,...

Noiz ere batzen baitzitzautzat
bidean iragaitean,
minak zatiz arhintzen zautzat,
zuri bi hitz erraitean. (O 7)

Bana zer hobe,...

Ur-xortak, ardur' arduratuz,
harria xila zirozu,
ni zuri, beti bet' eskatuz
zinzurr' arhetsik niagozu. (O 8)

Bana zer hobe,...

O 6 — “neur' ” = néure.

“pensazes” (= penzatzez, mod.). Hutsa, nik uste).

O 7 — Bidetik pasatzean nun-nahi batzen bazaitut, minak
erruz arintzen zaizkit zuri bi hitz esatean.

(‘zartzat’ = zaizkit.

‘baitzitzautzat’ = bait zitzautzat, bait zatzaizkit.

Ikus ere N 398).

O 8 — Ur xorta, ardura arduratuz —maiz ekinez— harria
zula lezake; ni beti-beti eskatuz, eztarria lakarturik
nagokizu.

(‘lirozu’ eta ‘niagozu’ lokutiboak dira, zuketa-
koak.

‘ni zuri eskatuz’ = nik zuri eskatuz. (Lehen ‘ni
eskatu naiz’ esan ohi zen; gaur Iparraldean ‘ni
bazkaldu naiz’ esaten den bezalatsu.

‘arhetsik’ = lakarturik).

Niri bai baten erraitera
etzenthozke ehoiz ere?
Orai, zure minez hiltzera
nohela, ikusiz berere? (O 9)

Zeren berhetuz zur' gorreti
baitagidazu zur' aldeti:
zeren berhetuz zur' gorreti,
baitagidazu horla beti. (O 10)

II

Margarita,
ba daidita
othe huts zin egitez,
begiz urdin
bezain gordin
zarela zur' egitez? (O 11)

O 9 — ('nohela' = noala).

O 10 — 'zur' = zúre).

'baitagidazu' = bait dagidazu, egiten bait didazu, sint.

'horla' = hórrela (frantsesezko 'Ibarrolle', Ibarrola, gaur 'Ibarla' esaten dute baxenabartarrek. Hau ez da, noski, Iparraldeko bitxikeria bat: Bizkai-ko 'Gallárreta' (G. Galarreta), 'Gallarta' bihurtu da).

'berhetuz' = gero eta gehiago).

O 11 — Margarita: zure egitez, begiz urdin bezain gordin zarela zin eginez, hutsik egiten ote dut?

('ba daidita othe huts' = egiten ote dut huts.

'daidit' = dagidit, dagit, egiten dut, sint.

'ourdin' = urdin irakurria).

Nik, zupertuz,
ba dut gertuz
maitazarre zugana;
zer profoitu,
balin peitu
bazara zu nigana? (O 12)

Bertze lanik
ba duta nik
diela hambat dembora,
zure artatzez,
zerbitzatzez,
et' onhestez kampora? (O 13)

Alabana,
enegana,
orano eia zurerik,
heldu denez
deus ogenez,
eta gaitzez bertzerik? (O 14)

Hambat beti
gotorreti
egiten derautazu,

O 12 — Nik, eskierki, ba dut zugana maitasuna sobera. Zer abantail, zer hobari, ordea, zuk nereko eskas baldin baduzu?

(‘gertuz’ = eskierki, segurki.

‘zupertuz’ = sobera.

‘peitu’ = eskas, falta).

O 13 — (‘onhestez’ mod. Hutsa da.

‘onhets’ = amar, aimer).

O 14 — Alabana, zurerik hobenez eta gaitzez bertzerik deusik enegana heldu ote denetz ez dakit.

baninz bezain
zembait betzain
edo ilhagin zarpazu. (O 15)

Haur hal' ezten,
ardiresten
baitzituket batzutan,
ez agerri,
ez enzuerri
eztateien lekutan. (O 16)

Han erasten
zerik hasten
bainaiz ene gaizkiaz,
eta, nure
bezain, zure
nola nizan egiaz; (O 17)

- O 15 — Edozein betzain edo ilagin zarpatsu banintz hainba-
tez arbuio egin didazu.

(‘ilhagin’ = cardeur de laine.

‘betzain’ = behi-zain. (Gogoan har ‘otamen’ (= = ogi + amen), ‘artizar’ (= argi + izar, eta abar).

- O 16 — Haur hala izan ez dedin, batzutan arkituko zaitut ez
agerri ez enzuerri izango ez den lekutan.

(‘agerri/enzuerri’, elkarren ukatzaile gisa datoz.

‘baitzituket’ = bait zituket, bait zaituket = izan-
go bait zaitut.

‘eztateien’ = ez dateien, izango ez den.

‘ezten’ = izan ez dedin.

Lafon-ek dionez bertso hau “très obscur” da).

- O 17 — Han ene gaizkiaz erasten hasten naizelarik, egiaz zu-
rea bezain bait naiz neure buruarena.

(‘nure’ = neure.

‘zerik’ = ... larik.

‘erasten’ = mintzatzen).

zu bertarik,
artetarik,
ez trostaz, ez urhatsez,
bana zoaz,
laurherroaz,
en' erranak phuztatzez. (O 18)

Horiegatik
orogatik,
etzintuzket ehula
baninz fida
zuk gupida
noizbait nindukezula. (O 19)

Bana bertze
ez ikertze
gaurgoitik ukeiteko,

O 18 — Zu bertatik, arteetatik, ez trostaz eta ez urraska, baina lauhazka zoaz, ene esanak mespretxatuz.

('artetarik' ('obscur' Lafon-en ustez); arteetatik, ahal duen arteetatik, nik uste;

'trostaz' = au trot, al trote;

'urhatsez' = pausuka, au pas, a paso normal;

'laurherroz' = au galop, al galope;

'phuzta' = arbuia, mespretxa).

O 19 — Horiengatik guziengatik —halaz ere— ez zintzaket nik inola ere utz, noizpait gupida nindukezula fida banintz.

('etzintuzket' = ez zint-uz-ke-t. Lafon-ek egia du 'z' bat sobera dela esanez. Garbi bait da hemen 'utz/utzi' berboa sintetiko gisa darabilela Oihenartek, Atsotitzetan bezala. Ikus 540).

oradrano
duzun bano
ongi niri egiteko; (O 20)

enendauxe,
ez elauke
bertze bat hunl' oboro,
net bilaizi
baliz baizi
zenzuz edo burzoro. (O 21)

Eia bada,
ordua da,
zuretan has ziteen
ene hartzen,
et' ohartzen
zeren zordun zaudeen; (O 22)

O 20 — Bana gaurdanik aurrera nitzaz orain arte egiten baino haundiagorik izan ez dezazun...

(‘ikertze’ = arta, kontu.

‘oradrano’ = orain arte, Tartas-ek bezala. Ikus ere Atsotitzak, 725).

O 21 — ez nengoke, eta ez legoke beste inor ere ene egoera honetan, zentzuz biluztuta edo burzoro ez balitz berderen.

(‘enendauxe’ = ez nendauxe, ez nendagoke, ez nengoke;

‘elauke’ = ez lauke, ez lagoke, ez legoke;

‘hunl’ = húnla = hunela, honela;

‘net’ = guztiz

‘bilaizi’ = biloizi, biluzi, biluztu)

O 22 — Ia bada, garaia da zugan ni hartzen has zaitezen, baita ohartzen ere enekiko zordun zaudela.

(‘has’ (= mod. haz). Hutsa da.

‘ordüa’ = ordua, garaia)

nola nizaz,
mothil gisaz,
ziren, iraganean,
zerbitzatu,
et' ohatu
neska ororen ganean. (O 23)

Zembat nizan
zutan izan
beti tink eta ekhuru;
zein, manura
er', ardura
erpai, ern' et' aiduru. (O 24)

Gero zuzaz
zeinen luzaz
ukaturik nagoan,

-
- O 23 — nola izan zaren lehenago nik zerbitzatu, ni morroin bat banintz bezala; nola izan zaren neska guzien gaitetik nik ezarria.

'nesca' (= nezka), beste askotan bezala;

'guisaz' (= mod. gisaz). Hutsa nik uste.

'ohatu' = ezarri, jarri;

'nizas' (= mod. nizaz) = nitzaz. Honetan Oiherarte-k Iparraldeko euskaldunen huts ezaguna egin du: 'nik' idatzi beharrean, 'nitzaz' jarri du.)

- O 24 — Zenbatetaraino izan naizen zukan beti tink eta eku-ru, beti ere zure esanetara zein erne, eta beti zai.

'manura' = esanetara;

'ardura' = beti;

'ekhuru' = kontrakarrean gogorki eutsiz gero, 'ekuru' egoten da.)

eta halaz,
hambat alaz!
errekeitu gaxtoan. (O 25)

Horik harren,
oro barren,
galkatuz bihotzera,
berz' atunik,
bana hunik,
gogo egizu hartzera. (O 26)

Et' uztazu,
gutiziazu
nizan horri berere
amerstera,
potegitera
dudan zuri bothere. (O 27)

O 25 — Gero ere zeinen luzaz nagoan zuk ukaturik, eta alaz, ail, honen harrera gaistoan.

(‘zuzaz’ (mod.) = nitzaz. Lehen bezala ‘zuk’ behar litzake ‘zutzaz’ en orde;

‘alaz’ (mod.) = fr. hélas!

‘errekeitu gaxtoan’ = ‘mauvais traitement’ (Lafon.)

O 26 — Arren, horiek oro galkatuz, zapatuz, barne itzazu zeure bihotzeari; eta delibera zaitez beste atunik, beste jokabiderik, baina onik oraingoa, enekiko hartzera.

(‘hounic’ = hunik (atunik/hunik). Bestetan ere frantses modura izkiriatu du ‘u’ euskal soinua;

‘galkatuz’ = bultzatuz, zapatuz, lako batez zapalduz esate baterako)

O 27 — Eta uztazu, gutziatsu naizen honi, amets egitera berderen, zuri musu emateko baimena izan dezadan.

Gero azkenik,
beharrenik
emadazu dudana,
Margarita,
jin-konjita
gauan behin zugana. (O 28)

III

ARGIA DARITZANARI

Gauik, egunik,
eztinat hunik,
hireki ezpaniz, Argia:
hireki ezpaniz,
itsu hutsa niz,
zeren bai hiz en' argia. (O 29)

O 28 — Gero, azkenik, Margarita, beharren dudana emaidazu: gauean behin zugana joateko baimena.

('gaüan' = gauan; harrigarria (gauean usuago))

O 29 — Ez dinat gaurik ez egunik honik, Argia, hirekin ez banaiz: hirekin ez banaiz, itsu hutsa naiz, zeren bait haiz ene argia.

('gaüic' = gauik. Usuago da 'gaurik' forma. Harrigarria batzutan Oihenarte-k 'gau' hitzaz erabiltzen duen deklinazioa: gauz, gauik, gauan; 'hounic' = hunik (hunik/egunik);

'bai hiz' = bait hiz. Hau ere harrigarri zaigu gaur. Baina Oihenarte-rengan bi kasutan agertzen da bigarren presunaren 'H'a:

1/ 'ba-' aurrizkiaren ondoan.

2/ 'bait-' aurrizkiaren ondoan. (!) (Ikus 'al-baihu', 384).

Bigarren joera hau ez da inundik ere ohikoa (eskuarki 'H' hori, bestetan atxikia, kaso hone-tantxe galtzen da-ta.)

Hirekil' aldiz,
bederak' aldiz
bazter lekutan baturik
nonbait banago,
nun botzenago,
ezi Errege gertaturik. (O 30)

Lagun artean
hel nadinean,
elhaketan, erhogoan,
ez nun dostatzen,
ez nun minzatzen,
hi beti, beti, aut gogoan. (O 31)

Nik dudan lana,
ezin errana,
zer koeinta dudan higati;
en' ixil, eta
maiz pensaketa
egonak, ziotsan nigati. (O 32)

O 30 — Hirekin aldiz, bederaka aldiz, leku baztertutan batzen banaiz, botzenago naun —poztenago naun— Errege gertaturik baino.

('hirekila' = hirekin;

'bedarak' = bederaka, bakanka;

'nun' = naun (= naiz, lok. noketa-koa.))

O 31 — Lagun artean gertatzean, berriketan, erokeriatan, ez naun halere jolastutzen, ez naun mintzatzen: beti hi, beti, haut gogoan.

O 32 — Nik dudan lana, ezin errana, nolako kezka dudan higatik; ene isil eta maiz pentsaketan egonak, higatik esaten din.

('koeinta' = kezka. Bertso honetan aurkitu du

Lafon-ek 'kocinta' delakoaren funtsa. Ikus 579.

'ziotsan' = diotsa, lok. noketa-koa.)

Kadran-orratzak
burdin-aitz latzak
hunki-eta buztan mehea,
xuxen, han hara,
eguerditara
diadukan punta xehea; (O 33)

ni hala hala,
tiraz bezala,
hik joz geroz bihotzean,
hiri gorpitzez,
beti, ed' orhitzez
narrain, bait' are lotzean. (O 34)

Bana herabe,
stakuru gabe
dinat, Argia, jitera
hir' etx' irira
leku agerira,
jenten minz' erazitera. (O 35)

O 33 — Ipar-orratzaren buztan mehea burdin-haitzak (= magnetitak) hunkitu ondoren, handik aurrera xuxen, hegoaldera zedukan beti punta xehea.

(‘kadran-orratzak’ = ipar-orratzak;

‘burdin-haitz’ = magnetita;

‘diadukan’ = daduka, noketan.)

O 34 — Ni hala-hala, tiraturik bezala, hik bihotzean joz geroz, beti hiri narrain gorputzez edo oroitzez, baita ere lotan nagoenean ere.

O 35 — (‘stacuru’ = estakuru, aitzekia;
‘etx’irira’ = etxe-irira, etxe-inguruetara (gogoraz goiztiri, arrastiri, eguerdi-iri, eta abar))

Beraz higanik
egin, jadanik,
noiz nakidina dakidan
jin, eta nura,
gorde-lekura,
eta hi han bat akidan. (O 36)

IV

Zuzaz bertzerik
nehor maiterik
esztudalarik herrian,
zu bezain gorrik,
ez hain gogorrik
esztudala d' agerrian (O 37)

Zu gabetarik
dohatarik
aspaldi hontan dembora,
banaiz jaikiten,
banaiz etziten,
zu zatozt beti gogora. (O 38)

O 36 — Beraz, egin hik nik dakidan higanik noiz nakinan
etor ikustera, eta nora, zein gorde-lekutara, han hi
bat hakidan.

(‘nakidina’ = nadin higana;

‘akidan’ = hakidan)

O 37 — (Atsotitzetan aurkitzen den huts-mota bera hemen
ere: ‘esztudalarik’, ‘esztudala’, -st-)

O 38 — (‘demboria’ = denbora. ‘denbora/gogora’.)

Bana, nabaski,
zuretako aski
enaizela sinetsirik,
zuk ni zureti
(aiher naiz) beti
nadukazu berezirik. (O 39)

Atsegin ustez
har, zur' ikustez
beti, zu zaren lekura
so xuxen ari
naiz, senalkari
okerraren eredura. (O 40)

Zuk zembat usu
haur baitakusu
begi bazterraz, laztana,
ala badere
soz behin ere
etzindezke jar nigana. (O 41)

O 39 — Baina, noski, zuretzako aski ez naizela sinetsirik, bildur naiz ni beti nadukazun zuk zeugandik berezirik.
(‘nabazki’ eta ‘azki’ (mod.) hutsak dira.

‘aiher naiz’ = ni beldur, ‘je m’en doute’, Lafon.)

O 40 — Zu ikustez atsegin hartzeko ustetan, beti ari naiz xuxen so zu zaren lekura, keinuka, begi-bakarraren eredura.

(‘senalkari’ = seinale-egile;

‘oker’ = tuerto, borgne, begi-bakar)

O 41 — Zuk begi-bazterraz haur dakusun guzietan, laztana, hala ere behin ere ez zindezke jar nigana so.

(‘lastanza’ eta ‘basterraz’ hutsak dira (bietan -st-))

Zu nahiz batu
eta minzatu,
hora nol' erbiratzean,
bazterrez bazter,
bethi ere laster
ari naiz zure hatzean ; (O 42)

bana jagoiti
beheiti, goiti,
zembat ere bainabila,
zur' oldez, ehun
bat enaint' ehun
urtez behin zurekila. (O 43)

Aldiz naiz latzen,
bilhatuz batzen,
ban' ez ber zaitudanean;

O 42 — Zu batu eta mintzatu nahiz, erbietarakoan zakurra bezala, bazterrez bazter, beti ere laster, zure atzean ari naiz.

(‘hor’ = zakur;
‘baster’, hutsa da)

O 43 — bana inoiz, ez goitik ez beheitik zernahi ibiliagatik ere, zuk hala nahi izanik, ezin ninteke bil zurekin inun, ezta behin ere ehun urtez.

(‘zur’ oldez’ = zure oldez, zeure buruz;
‘ehoun’ = ehun, inun;

‘ehun’ = ehun, 100; Oihenarte-k biak berezi egin nahi bide ditu; baina, bertsoari dagokionez, elkar-arazten ditu.)

zer gaitz jasaiten
dudan erraiten
ezin derauzudanean. (O 44)

Edo zoriak
nonbait, bi-biak,
noiz ere heltzen baikitu,
han, ni nigarzu
ikusiz, hark zu
gogoeritzen ezpazitu. (O 45)

Ni honen bero
nakutsun gero
zure gogoz maitatzera;
zu zerk hain haitu
egiten zaitu
nizaz ez gogaratzera? (O 46)

O 44 — Aldiz lastu egiten naiz bilatuz, bakarrik ez bazaude ere, batzen zaitudanean zer gaitz jasaiten dudan esan ezin derautzudanean.

(‘ber’ = bakarrik (Lafon))

O 45 — Edo zoriak nonbait, buruz buru, inoiz elkartzen gaituen guzietan, han ni negartsu ikusita ere, hark ez zaitu arimaz batere eritzen edo atsekabetzen.

(‘nigarzu’ = negartsu (‘nigarzu’ irakurri behar da, ez ‘nigartzu’. Ikus 165 (‘nigarzu’));

‘gogo-eritzen’ = gogoz edo arimaz eritzen)

O 46 — Ni honen bero nakutsunez gero, gogoz zu maitatzekotan, zerk egiten zaitu horren harro, enekin etorkorra-go ez agertzeko?

(‘nakutsu’ = ikusten nauzu, sint.;

‘haitu’ = harro, hanpatu;

‘gogara’ = etorkor jarri)

Hel dait' asturuz
bertz' anhitz buruz
norbait ons' eginagorik;
bana ni bano,
ez egundano
nehor zuretarragorik. (O 47)

V

Nik eztut ehor maite zu beizi.
Zuk zeren nahi nuzu ireizi?
Engoitik ordu zinuke hontu,
eta nizaz eduki kontu,
nahi ezpanuzu net hil urhentu,
nola bainuzu ia hurrentu; (O 48)
ezi bihotza, zu beti hala
ikusiz gibel zautadala,
hotzarriturik orai hil-hila,
hoboro nitan eztabila:

O 47 — Hel daiteke, menturaz, bertze anitz, buruz ongi ezinagorik; baina ez egundaino nehor ere ni baino zuretarragorik.

O 48 — Nik ez dut inor maite zu besterik. Zergatik arbuiatu nahi nauzu? Engoitik garaia zenuke ontzeko eta nitzaz kontu edukitzeko; hil-hurbildu nauzun bezala arras hiltzen bukatu nahi ez banauzu.

('estut' eta 'espanuzu' (mod.) hutsak dira arauz;
'ireizi' = irazi, arbuiatu;
'hil-urhentu' = guztiz hil, hiltzen bukatu;
'urhentu' (= bukatu) eta 'hurrentu' (= hurbildu) ez dira gauza bera)

bana zuk nahi baduzu sarri
 harzara piztu et' iratzarri,
 nombait, egizu, Jainkoaren partez
 ikus zitzadan zembait artez: (O 49)
 bana zureki nahi nikezi
 elizan nehor zuhaur bezi,
 et' ikuslerik ageri elizan
 lekutara zindiaurizan. (O 50)

Batzutan, luzez, luzez otoituz,
 zure bihotz gogorra goithuz,

O 49 — ezen bihotza, zu beti gibel zatzazkidala ikusiz, hotz-
 -harriturik, orain hil-hila ez dabil nigan jadanik: baina
 zuk nonbait aurki berriz piztu eta iratzarri nahi ba-
 duzu, egizu, otoi, Jainkoarren, zenbait artez ikus
 zaitzadan.

('estabila' eta 'pistu' (mod.) hutsak dira;

Oihenarte-k hemen 'sembait' dakar (= mod.
 zembait) baina 'nonbait' (= mod. nonbait). Li-
 buru honetan Oihenarte-ren fonetikari eutsi
 nahiz, -mb- idatzi dugu, harek bezala. 'Non-
 bait' hori, beraz, hutsa delakoan, 'nombait' ja-
 rriko dugu;

'hoboro' = gehiago (frantseskeria bat da hau: il
 ne bat plus))

O 50 — baina zurekin nehor izan ez ledin nahi nikezu, ze-
 rori baizik; eta zu etor zintezen leku horretara ikus-
 lerik ager ez ledin.

('nahi nikezi' = nahi nuke, zuketan;

'elizan' = ez lizan, izan ez ledin;

'zindiaurizan' = zind-iaugi-z-an (sint. 'jaugin') =
 = etor zintezen)

norabait jitez hitz badidazu,
hur' ere ger' eztadukazu. (O 51)

Nombait, bi-biak, heltzen bagira
zu beti lehiatu zira.

Orduan, bi hitz zuri erraiteko,
zur' eskuari banatxeko,
bertarik nola, samur-samurra,
belar hori zimur-zimurra,
utzi zitzadan manuz baitzausat,
etxekiterago eniz ausat. (O 52)

Gauaz, epaizkaz, zur' etxen sartuz
em' ibiliz, eme hatsartuz,
eta haztatzez, gambara bitan

-
- O 51 — Batzutan, luze-luzez otoituz, zure bihotz gogorra garaituz, norabait etortzea agintzen badidazu, ez diozu gero horri eusten.

('bihos' 1657 = mod. bihoz, hutsa da;

'hur' ere 'ger' = húra ere géro.

('non bait' = nonbait irakurri dut;

'ordüan' = orduan;

'ezkuari' (mod.) = eskuari irakurri;

'banaxeco' = banatxeko irakurri dut (Lafon);

'exequiterago' = mod. etxekiterago;

'ausat' = ausart; 'r' hori galtzea ohargarri da;

'samur' = hasarre (kontuz hegoaldekoek!)

- O 52 — Nonbait bi-biok, buruz buru, egokitzen bagara, beti lehiatu zara zu. Orduan, bi hitz zuri esateko, zure eskuari baldin banatxeko —zure eskua heltzen badut— zu bertatik, hasarre bizian, zure kopeta zimur-zimurra, aginte-modura jartzen zatzazkit zu utz zaitzadan, eta ez naiz ausartzen esku-heltzeari atxikitzen.

iraganik, beldur handitan,
net hats hanturik, zur' oh' ondora
banatorra, zuk heiagora
egiten duzu, ni hautemanik,
et' ordu hartan, gaxoa nik,
leihoti jauziz, ohoin' iduri,
hilpenan behar dut itzuri. (O 53)

Noiz ere bainaiz hauzaz orhitzen,
zin zinez, baniz hil-nahitzen.
Hiltzea gaitz da, gaitzago bana
mait' uken, et' ez mait' izana.
Harren gaurgoiti zer bait hongoaz
urgatz nezazu Jaungoikoaz,

O 53 — Gaeuz, izkutuka, zure etxean sartuz eta isil-isilik,
poliki-poliki arnasa hartuz, eta haztamuka, bi gelatan
barrena iraganik, beldur handitan, zure ohe ondora
baldin banator, ni hautematean oihu egiten duzu zuk,
eta ordu hartan, nik gaiso honek, leihotik jauziz la-
pur baten itxuran, hil-penan behar dut ihes egin.

'gaiias' = gauaz;

'epaiscas' = epaizkaz, izkutuka;

'em'ibilis' = éme ibiliz, isilik ibiliz;

'hastazes' = haztatzez, eskuez bidea isilka bilatuz;

'gambara bitan iraganic' = Ez dakit Lafon-en
itzulpena egokia denetz. 'Ganbara bitan' biz-
kaieraz normala litzake. Hots, 'Atsotitz'etan
azaldu dudanez, Oihenarte-k batzutan numera-
la atzetik dakar. Toponimian 'bi' atzetik dator
Iparraldean ere: 'Etchebiague' Donibaneren
ondoan, oso ezagun den bakar bat aipatzeko.
Hortaz, hemen 'gela para batetik iraganik' adi-
tu behar dela deritzat.

'hats hanturic' = hats hanturik, antsiaka;

'zur' oh' ondora' = zúre óhe ondora)

ezi ezta deuskai edertarzuna,
lagun ezpadu hontarzuna. (O 54)

Ainziti, ederrik gaitz dena, duzu
berhala, nol' ezne' uluzu
denean, edo sagarra harzu,
haur ederra buru zakarzu,
edo anderauren begitartea,
pikot' orbainez net bethea. (O 55)
Beraz, zirentzat xahu estakuruz,
hel zaskio, sober' aiduruz,
zugatik hiltzen ari denari,
eta hur' otoi urrikarri;
ezpere, hura hilen d' eta zu
harzaz huts zirate hospazu,

-
- O 54 — Hauetaz oroitzen naizen bakoitzean, zin-zinez hiltze-ko gogoz jartzen naiz. Gaitz da hiltzea; gaitzago da baina maite ukan, eta ez maite izana. Harren, lagun nazazu, Jaungoikoaz, zerbait ontasunez, ezen edertasuna ez da baliagarri, ontasuna lagun ez badu.

'mait' uken' (mod.) = maite uken (batek);

'mait' izan' (mod.) = maite izan (bat);

'hongoa' = ontasun;

'urgatz nezazu' (mod.) = lagun nazazu)

- O 55 — Aitzitik, zerbait ederrik eta gaitz dena, berehala duzu, esnea eulitsu denean bezala, edo sagarra hartsu, haur ederra burua zakartsu, edo damatxoaren aurpegia guztiz orbainez betea denean bezala.

'uluzu' (mod.) = eulitsu;

'pikot' orbainez (mod.) = biruela orbainez edo tatxez;

'nol' ezn' uluzu' (mod.) = nola ézne uluzu;

'ezne' irakurri dut hemen, Oihenarte-k beti 'ezne' bait dio (304, 455, 701)

gizon bat galdu dukezulakotz,
zergatik? maite zintielakotz. (O 56)

VI

MAITENAREN GAL-KEXUA

Amets, al' egia, d' ote nik enzuna,
emaiten duzula zur' edertarzuna,
hon eztaritzotzunari,
moien apur baten sari? (O 57)

Laur urte du, zuri beti jarraikitez,
higatzen naizela, bai zerbitzu egitez.

O 56 — Beraz, estakuruz xahu izan zaitezen, hel zakizkio sobera luzaz zai egonik zergatik hiltzen ari denari, eta urrikal zakizkio; bestela, hura hilko da, eta zu horrengatik ez besterengatik izanen zara hospatsu; gizon bat galdu duzulako. Zergatik? Maite zintuelako.

(‘estacurus’ = mod. eztakuruz (hutsa);

‘espere’ = espere (= ezipere, noski))

O 57 — Amets ala egia ote da nik entzun dudana: zeure edertasuna ematen diozula maite ez ditzunari laguntza apur baten truke?

(‘edertasuna’ (= mod. edertazuna), hutsa da;

‘hon eztaritzotzunari’ (mod.) = hon ez daritzozunari, hon eritz (sint.) = zuk hon ez daritzozu;

‘moien apur bat’ (mod.) = diru-laguntza apur bat)

Esteiari gertatzea
d' auherretan higatzea. (O 58)

Eztuzu zer uka, zarel' ogenduru,
ez zer har ait'amen nahia stakuru.
Ezta, maitezko gauzetan,
haurren bortx' ahalik hetan. (O 59)

Egundan' ez ailiz jaio gaxtagina,
«Edertza», neskato «Onaren» zegina,
edo jai' -eta, berhala
hil ailiz, inhar bezala. (O 60)

O 58 — Lau urte honetan beti zuri jarraikiz akitzen ari nauzu, bai zerbitzu eginez. Alferrik akitzea txiro eta miserabile gertatzea da.

(‘jarrikitez’ (mod.) = jarraikitez;

‘naisela’ eta ‘eztiari’ hutsa dira;

‘higatzen’ (mod.) = akitzen, hondatzen, unatzen;

‘esteiari’ (mod.) = lander, txiro;

‘auherretan’ = alferretan, alferrik)

O 59 — Ez duzu zer uka hobendun zarela, ez zer har ere aitzekiatzat aita-amen nahia. Maitezko gauzetan ez dago haurrak behartzeko erarik.

(‘maitesko’ (mod.), hutsa da = maitezko;

‘ogenduru’ (mod.) = hobendun)

O 60 — “Edertza” “Ona”ren neskame egin zuen gaistagina sekula jaio ez ai-litz! Edo jaio-ta berehala, berehala hil ai-litz! Txinpart bat bezala.

(‘zegina’ = egin zuena, sint.;

‘egundan’ = egundano, inoiz;

‘ez ai-liz jaio’ = jaio izan ez baledil

‘inhar’ = txinpart)

Onharzun-truku huts, alab' ezkontzea,
ezta hori ezkontze, bana da saltzea;
haren erosle senarrak
zer merezi luke? Adarrak (O 61)

Ikus, jende hunak, ikus ene pena,
altxatzen darote nik nuen maitena;
hurren uste nuenean,
haur dakusat urrunean. (O 62)

Gau-egun, goiz-arrats, edate-jatean
ebiltze-gelditze, jaikite-etzatean,
zuzaz dizut penamendu
neure penen luzamendu. (O 63)

Kexeri, deitore, nigar-herakiak,
hek ene baraskal, hek auhal-jakiak,
zipak ene lo-lehenak,
gau-korrongak hasperrenak. (O 64)

O 61 — Ondasun-truke hutsean alaba ezkontzea, hori ez da ezkontzea, saltzea baizik. Zer merezi luke erosle den senarrak? Adarrak.

(*'onarsun'* (mod.), hutsa da. Onarzun da (= onharzun);

'alau' = mod. alaz' = alába;

'erozle' (mod.), hutsa da (= erosle))

O 62 — (*'hurren'* = hurbil;
'dakusat' (mod.) = ikusten dut, sint.)

O 63 — (*'penaimendu'* = penamendu, *'i'* sobera dela dirudi)

O 64 — Kexeri, deitore, nigar-irakinak, horiek dira ene barazkal eta afal-jakiak; zotinak ene lo-hastapena; gau-korronkak ene hasperrenak.

(*'baraskal'* (mod.), bestetan bezala, *'s'*kin)

Behar dudan gero zuzaz net etsitu,
et' esteiaritzat lurtean gelditu,
betor betor herioa,
bizi' ene hastioa. (O 65)

VII

Aspaldi neure gogara
libertatez biz' izanik,
orai dakusat harzara
neure buru' atzamanik,
gotor eta gor izatez
galdu nahi naiena batez. (O 66)

Erran baderaukat ezi
oro harena naizala,
nehor ere, hura bezi,
onhetsirik eztudala,
bana horregatik hura
ezta nizaz arregura. (O 67)

-
- O 65 — Zuzaz arras etsi behar dudanez gero, eta lurtean txirotzat gelditu, betor, betor heriotza: bizi' ene hastioa da.
- O 66 — ('azpaldi' (mod.), hutsa da;
'harzara' = berriz;
'galdu nahi naiena' = galdu nahi nauen)
- O 67 — Esan badiot ere harena naizela oro, nehor ere, hura baizik, maite ez dudala, halaz ere hura ez da nitzaz arduratzen.
('horregatik' = hori hala izanik ere)

Alabaina nik eztakit,
zerbitzatzez, ohoratzez,
othe niroienez akit;
ene beti honlakatzez,
edo berur' ene penez
nozpait kexa laiteenez. (O 68)

Maite': otoi ikuzkizu
mirakulu zaukezuna.
Nitan hotzak hatzen dizu,
oren oroz, gortarzuna:
zu niganat hotzenago,
ni zukanat gortzenago. (O 69)

O 68 — Lafon-en ustez bertso hau ez dago garbi (“n'est pas clair”). Adierazpena hau izan daitekeala uste dut:
Alabaina nik ez dakit zerbitzatzez, ohoratzez, akituko
ote dudanetz; inoiz bera ene penez eta honela jo-
katzez ez ote denetz kexatuko.

O 69 — Maitea: otoi, ikuz edo argi ezazu mirakulu irudi da-
kizukeana. Zure hotzak ordu guzietz hazi egiten du
nigan berotasuna: zu nereko hoztenago, eta ni zu-
rekiko berotzenago.

(‘ikuzkizu’ (mod.) ez da hutsa, nik uste, eta ez
dut uste ‘ikus’ (mod.) irakurri beharra dagoe-
nik, Lafon-ek honela egin badu ere. ‘Ikuzki-
zu’ = ikuz ezazu, garbi ezazu izan daiteke-ta;

‘nigana’ = hutsa da; Lafon-ek proposatu beza-
la ‘niganat’ irakurri behar dela deritzat nik
ere;

‘zaukezuna’ = zai-ke-zu-n-a (zaukezuna / zaitzu-
na = duke / du

‘hatzen dizu’ = hazten dizu = hazten du, zuka
(ez, beraz, hazten derautzu, kasu!) ‘Hatzen’ ez
da hutsa, bestalde; gorago ere azaldu dugu-
nez. Tartas-ek ere: ahatzera, hotzen, eta abar;

‘gortarzuna’ = goritasuna)

Urruntzen nitzauzunean
nizaz eztuzu orhitzerik,
ez, hurrentzen nizanean,
zein ere den ikertzerik.
Ez behin-ere gogorik,
niri hunki egitekorik. (O 70)

Ene ditxa-gaitzegieki,
ardura dut borogutzen
zure hontarzunareki,
nitan gainen gudukatzen;
batak etzitukedala,
baietz bertzeak diostala. (O 71)

Zein ahal den egia-
tuk bezi ehork etziakizu
bain' engoiti Jainkoagati
dakidan nik er' egizu.

O 70 — ('ikertzerik' = artarik, begiramendurik;
'hunki' = ongi)

O 71 — Bertso hau ilun iruditzen zait, eta honela azaldu
uste dut: Ene zoritxarregiarekin eta zure ontasuna-
rekin, askotan alderatzen ditut nigan burrukan ari
diren joerak; batak diost izango ez zaitudala, bes-
teak berriz baietz.

('gaitz' eguiequi' (1657). Lafon-ek 'gaitza egia-
ki' irakurri du; "avec beaucoup de réserves".
Ene ustez 'ditxa-gaitz' hitza, 'zori-gaitz'aren
kidea da. 'Ditxa-gaitzegieki' irakurri behar da,
beraz, 1657-koan hutsik antzeman gabe (= ene
gehiegizko zoritxarrarekin);

'ardura' = maiz, usu;

'etzitukedala' = ez zaitukedala, izango ez zaitu-
dala)

Ezi ordu dut iakinsu izan,
hil, ala bizigei nizan. (O 72)

VIII

Zenbat leihorra zabal baita,
ehon erakutsiko zaita
anderaurenik, ez eta neskatorik,
ni nizan bezain zori gaitzetakorik? (O 73)

Maite dut, eta naiz maitatu,
bana naiz hambat desditzatu,
ni maite nuen, nik maitenik dudana
ezt' ehon hauzu hurbiltzera nigana. (O 74)

Nihauren azkazi hurrenak
dira poxelatzen dutenak,

O 72 — Bi joera horietarik egiatia zein ote den ez daki inork, zuk baizik; baina, Jainkoagatik, egizu nik ere dakidan. Ezen garaia bait da, hilko ala biziko ote naizen jakin dezadan.

(‘iaquinsu’ (1657) = mod. jakinzu. Hutsa da, nik uste (Ikus ‘jakinsu’, mod., Atsotitzak, 670)

‘etziakizu’ (mod.) = ez ziakizu = ez dakizu, zuka.
Aldera itzazu: ziakik, zekik / ziakizu;

‘dakidan’ = jakin dezadan, sint.)

O 73 — Leihorra den bezain zabala izanik ere, erakutsiko ote zait inun andereñorik, ezta neskatorik ere, ni naizen bezain zoritxarrekorik?

(‘leihorra’ = legordia, mundua;

‘erakutzi’ (mod.) = erakutsi (ikus Atsotitz, 12))

O 74 — (nüen’ (1657), ‘nuen’ irakurri dut;
‘hauzu (mod.) = haizu, zilegi)

eta nutenak nihaur er' asaldatzen,
zergati baitut hura hambat maitatzen. (O 75)

Ezteia haur enganioa,
jarriz geroz amorioa,
lotsaz uste dutenen gal erazi,
et' ehor gaizki tratatzez irabazi? (O 76)

Maitarien jaun erregeak
higu ditu bortxa-legeak,
eta haren resuman libertatea
da gobernari, eta nabusi alkatea. (O 77)

Bana begit' egin-ahala,
zu gibel-ber etzazkidala,
ene bihotz'; ezi zu bazaud' eneki,
ni bizi eta hil nahi nuzu zureki. (O 78)

O 75 — ('ascaki' (1657), hutsa da (= 'azkazi', mod.)
'poxelatzen' = debekatzen)

O 76 — Ez ote da enganamendua, amodioa sortuz gero, bel-
durraren bidez galerazi eta gaizki tratatzez inor ira-
bazi uste dutenean?
('vste' (1657) = uzte, mod. 'Uste' irakurri behar.
'lotsaz' = beldurrez)

O 77 — ('higu ditu' = gorroto ditu;
'rezuman' (mod.) = erresuman;
'naboussi' (1657) = nabusi)

O 78 — ('begit' = begite, egin bezate, sint.;
'zu gibel-ber etzazkidala' = zu gibel ez baza-
tzazkit jartzen ('-ber' atzizki hori normala da
gaur ere Zuberoa aldean = pourvu que, con
tal que);
'bihotz' = bihótza;
'bazaud' = bazáude;
'hil nahi nuzu' = hil nahi naiz, zuka)

Eta hargatik utzi baniz
ahaid', adiskidez; fida niz
zeruko jaunak, hari gomendaturik,
enuel' utziko net deskonsolaturik. (O 79)

IX

XURIA DARITZANARI

Berritzen ar' iz, XURIA,
nitan, egun guziez,
noizten begiez
egin erautan zauria;
et' ene bihotz gaxoak
higanik, maita-sari,
herskailu ordari,
zitin tragaza-xiloak. (O 80)

-
- O 79 — ('nitz' (mod.) = niz, ene ustez; aurreko lerroan
'baniz'. Gorago ere azaldu dugunez, Tartas-ek
'ni nitz' erabiltzen zuen, Amikuzeko modura;
Oihenarte-k ez, ageri denez, eta 'naiz' eta
'niz' maizago agertzen dira;
'dezkonzolaturik' (mod.). Bi huts.

Hargatik, eta ahaideek eta adiskideek utzia banaiz
ere, fida naiz, zeruko jaunak, hari nik neure burua
gomendaturik, ez nauela utziko arras deskonsolaturik.

- O 80 — ('ar' iz' = ári iz, ari haiz;
'noizten' = halako batez;
'herskailu' = herstekoa, zauri-oihal, zauri-banda;
'tragaza' = azkon, gezi)

Beti, joz joz, daritzana,
inkudeak bezala,
diraukedala?

Ez, ez, ahal aint' engana;
eztun alzeiru, ez burdina,
ez-eta berun hotza,
ene bihotza.
Ban' aragiz dun egina. (O 81)

Hiltzen nun, itzurbiderik,
ez deus salba nezanik
eztun, higanik
ahal nukeenaz berzerik:
hobe duken ainik ere,
honki egite', engoiti,
ezi ez jagoiti.
Hel akit, berant bad' ere. (O 82)

Zerbait eur' ontarzuneti,
bihotz hunen pitzgarri,
emadan sarri,
begiratzeko hiltzeti:

-
- O 81 — Uste duna beti jo-eta-jo nik ingudeak bezala iraun dezakedala? Ez, ez; engana hindeke; ene bihotza ez dun ez galtzairu, ez burdina, eta ez berun hotza. Haragiz egina dun.

('daritzana' = daritzan-a? hik ote daritzan?

'diraukedala' = iraungo dudala, sint.)

- O 82 — Hiltzen naun. Ez dun ez itzurbiderik, ez salba nazakeanik ezer, higandik ukan ahal nezakeanaz berzerik: hobe dun engoiti ongi egitea, sekula ez baino. Hel hakit, berandu bada ere.

ezpadidan, lur orotan,
zeren hik hil banuken,
aipatu duken
hir' izen', izen gaixtotan. (O 83)

Sendotzen banun, ainziti,
zeren nuken idoki
halaz osoki,
sartzeraz geroz, hobiti,
hire sendagaila hunen
berria herri orori,
berri hon hori,
dinat goraki eranzunen. (O 84)

-
- O 83 — Emaidan azkar zerbait heure ontasunetik bihotz honen pizgarri, hiltzetik gerizatzeke; eman ez badizaidan, lur guzietan, hik hil izango naunalako, hire izena izen gaitz-itsusien artean aipatua izango da.

(‘ezpadidan’ = eman ez badizaidan;
‘aipatu duken’ = aipatua izango duen;
‘hil banuken’ = hil bait nuken, hilko bait naun;
‘izen gaixtotan’ = kutsu txarreko izenen artean;
‘emadan’ = emaidan;
‘hir izen’ = hire izéna)

- O 84 — (‘ainziti’ = aitzitik;
‘zeren nuken idoki’ = zeren idoki izango naun;
‘osoki’ = sendaturik;
‘hobiti’ = hilobitik;
‘sendagaila’ = sendaketa;
‘eranzunen’ = entzun araziko (ez, beraz, arrapostu eman, kasu!). Era berean, erantzi = = jantz-erazi. (Lhande-k ‘faire entendre’)).

X

Hambat nago penatan,
nik eztakit nolatan,
gau et' egun gor batek
naduk' arrenkuratan. (O 85)

Izena du Graziana,
graziaz beth' izana;
dihulatez neroske
harzaz maitatu izana. (O 86)

Ezta gupi, ez zeihar, ez,
bana xuxen bizkarrez,
zehe-batez lait' izar
gerri hori meharrez. (O 87)

Adats ikustekoa,
aztaleranokoa,

O 85 — Argi da.

O 86 — ('beth" = béthe;
'harzaz' = erdalkeria da, bestetan bezala. 'Ha-
rek' idatzi behar zukean;
'dihulatez neroske' = dirute batez erosiko nuke,
sint. (= ne-ros-ke))

O 87 — Ez da konkor, ez oker, baina xuxen bizkarrez; gerri
hori, hain da mehar, zehe batez neur laitekeala.

('gupi' = konkortua;

'zeihar' = oker;

'lait" = láite, laiteke;

'zehe-batez' = eskua zabalduz biltzen den neu-
rria, erderaz palmo, empan;

'izari' = neurtu)

leunez, baitare mehez,
zetaren gainekoa. (O 88)

Ederrenen bardina
(ezpadohat' aitzina)
da begitartez, eta
diskret oboro ezina. (O 89)

Ahoño, mihi ozena,
hortzik den aratzena,
begi bizi, so hutsaz
maitharazi diroena. (O 90)

Lepho arrai miratzeko,
goxo besarkatzeko,
bolharr' ask' ilhumbean
argi zerbitzatzeko. (O 91)

Oina, kaizuz, nolako?
Ikusten gogarako:
ukaraia, besoa,
arhan-lil' itxurako. (O 92)

-
- O 88 — ('adats' = cabellera, chevelure;
'aztaleranokoa' = oinetarainokoa;
'zeta' = seda)
- O 89 — ('diskret oboro' = diskretago;
'ezpadohat' = ez badoháte, ez badoakie)
- O 90 — Argi da.
- O 91 — Lepoa miresgarri, goxo besarkatzeko; bular aski ilun-
bean argi zerbitzatzeko.
- O 92 — ('kaizuz' = arabera, tamañaz;
'ukaraia' = eskumuturra. (Lhande-k 'ukharai' bes-
terik ez dakar; baina 1657-koan 'h'rik ez
dago);
'arhan-lil' = aran-lore)

Esku eta zango biak
xuri bezain guriak,
erhi mehe, gaineti
zilharztatu iduriak: (O 93)

Hambatez beud' erranak
agerriz dadutzanak,
eztazkit, ezterrazket,
gordailuan daunzanak. (O 94)

Elkoit dakit elkorra,
esker gabe, gotorra,
del' enetzat, bait' are
harri bezain gogorra. (O 95)

Erran draukat ardura
zer den en' arrenkura,
eta nola jabetzat
hartu dudan berura. (O 96)

Nola nitan botere
duen, handi hal' ere,
eta berze maiterik
nol' eztudan batere. (O 97)

-
- O 93 — ('erhi' = esku-behatz)
- O 94 — ('beud' = béude;
'eztazkit' = ez dakit; ez ditut ezagutzen;
'ezterrazket' = ez derrazket, ezin ditzaket erran,
sint.;
'dauntzanak' = etzan sint., dautza)
- O 95 — ('elkoit' = bakarrik)
- O 96 — ('berura' = hura bera;
'draukat' = deraukat, diot)
- O 97 — ('düen' = duen, irakurria)

Bana hura, hargati,
nizaz ezt' axolati,
et' enu itoiten, berak
sartu nauen phenati. (O 98)

Kausit ahal baneza
nombait berhez-berheza,
hunl' ene penatzea
baka bide baileza. (O 99)

XI

BELTXARANARI

Nik hambatetan errana
nahi eztuna sinhetsi?
Aizel' onhetsi
nizaz, anhitz, Beltxarana.

-
- O 98 — ('naüen' = 'nauen' irakurria;
'axolati'; baina 'axol' (Ikus Atsotitzak, 226, 252)
'enu itoiten' = ez nau ateratzen (ikus Atsot. 145)
Oihenarte-k, ageri denez, 'nau', 'nu' eta 'nai'
erabiltzen ditu aldizka. Hemen 'nu/nau' elkar-
rren segidan)
- O 99 — Aurki ahal baneza nonbait bakar-bakarrik, ene pe-
natzea paga lezake.
('baka' = paga;
'nonbait' (sic, 1657);
'baileza' = bait leza)

Bada dela hori egia
prest nun erakustera,
et' egitera
mana nezana guzia. (O 100)

Ezar nezan porogutan;
ordea, hambateki,
ez isireki
har, den' eztela, burutan;
zer probetxu edertarzuna
da hire gorputzean,
tink bihotzean
badatxen gogortarzuna? (O 101)

Zor din maitatu izateak
ordainetan maitatze.
Zer? Al' ahatze
zauzkin maiteri-legeak?

O 100 — ('aizela onhetsi nizaz' = nik maitatua haizela;
'mana nezana guzia' = mana diezaidanan guzia,
hobe litzake. 'Zor' hitzarekin aldakuntza bera
aurki daiteke Oihenarte-rengan)

O 101 — Bertso iluna hau. Honela uler daitekeala deritzat:
Ezar nezan forogatan. Bitarte horretan, ordea, ez
burutan har temaz dena ez dela. Zer probetxu da
hire gorputzean edertasuna, bihotzean tink gogor-
tasuna badatxen?

('datxen' = etxekitzen zain, sint.)

Aldiz dun maitariaren
mait' orde hig' ukena,
eder eztena
hi bezalako ederraren. (O 102)

Halaz gaizkitze hunetan
nun alabain' ezarri,
dolu egin-garri,
huna niagon hil minetan.
Ezpanun hant' idokiten,
zordun izan bezala,
hik hil nunala
dinat hil-aitorr' utziten. (O 103)

O 102 — Zor din maitatu izateak ordainetan maitatze. Zer?
Ala maite-legeak ahaztutzen zaizkin? Hik, aldiz, maite
ordez, gorroto ukan dun; hi bezalako ederraren-
gandik eder ez dena.

(‘al’ ahatzte zauzkin’ = ála ahantzi zaizkin. Kon-
tuz: zubereraz, ‘ahatz/ahatze’ = ‘ahantz/ahan-
tzi’;

‘maiteri’ = maite-eri, maitemin;

‘hig’ ukena’ = hígu ukena, gorroto ukana)

O 103 — Halaz, gaizkitze honetan ezarri naun alabaina. Dolu
egin-garri, hemen niagon hil-minetan. Ez banaun ater-
ratzen, zor dunan bezala, hik hil naunala utziren di-
nat neure hil-aitorrean.

(‘niagon’ = nago, noka;

‘hant’ idokiten’ = hánti idokiten, ateratzen;

‘utziren’. Hobe litzake ‘utziren’, nik uste; baina
bertsoa gaizki geldituko litzake: ‘idokiten/utzi-
ren’)

XII

Aspaldian nabila
hor, hebe, laztan bila
et' orai, nahi-nola,
batu naiz batekila. (O 104)

Hur' ezagutzen duten
oro haren bertuten
goresten, eta bertzer
ari dir' eranzuten. (O 105)

Haren eder izana
da hain gauza bekana,
ezi eztuela kiderik
baita jenden errana. (O 106)

Nol' arrai miratzea
baitu, eme mintzatzea,
gozo, gozo ere handi
da hari behatzea. (O 107)

O 104 — Aspaldi honetan nabil hor, hemen, laztan bila; eta orain, nahi bezala, batekin elkartu naiz.

O 105 — Hurra ezagutzen duten oro, haren bertuteen gores-
ten eta besteri entzun-arazten ari dira.

O 106 — Haren eder-izana hain da gauza bakana, ezen jen-
deen errana bait da kiderik ez duela.

(‘eztüela’ = eztuela, irakurria)

O 107 — Begirada arrai bait du, mintzatzea eme; hari begi-
ratzea gozo, oso gozo da.

(‘mintzatzea’ = eskuarki ‘minzatzea’ lioke Oihe-
narte-k)

Gorputza duelarik
luzekara, halarik
xuxen du, et' ezta lodi,
ez mehe soherarik. (O 108)

Begi xiloak ditu
izar bigez garnitu,
begitartea hanti
zauka hambat argitu. (O 109)

Buruko bilo hori
urhea bezain hori,
bana gordatzen du, eta
salhatze' ezta sori. (O 110)

Kristalez du belarra
sudurr' oro zillarra,
mazelak xuri-gorri,
perla hutsez bidarra. (O 111)

Ezpainak ba diduri
dela koral-isuri,
hortzak, lepo, bulharra
elhurra bezain xuri. (O 112)

O 108 — ('luzekara' = luzeska)

O 109 — ('izar bigez' = bi izarrez. Berriz ere numeralak atzetik. Ikus N 678.)

O 110 — Buruko ile hori urrea bezain ori; baina gordetzen du, izkutatzen du, eta nik salatzea ez da zilegi.

O 111 — Kristalezkoa du kopeta, sudurra oro zilar, masailak zuri-gorri, eta kokotza perla huts.

O 112 — ('dirudi' = dirudi)

Oin, ttipiz, herotsduna
zango aratsu, xuguna,
eskua xuri, nola
arraulze berri erruna. (O 113)

Horik nik hautemanik,
eta gogoan emanik,
hanti nag' orai haren
saretan atzemanik. (O 114)

Nagoen han, nahi bada,
ezi sordex ezpada,
haren presondegia
ene laketgia da. (O 115)

XIII

JOANAREN BETHEGINZARREA

Batez nago harturik
hura gogoan sarturik,

O 113 — Oina, txikieraz, sonatua; zangoa haragitsu, txukuna;
eskua xuri, errun-berri den arrautza bezalakoa.

(‘ttipiz’ = ttipitasunez, txikieraz;

‘herotsduna’ = famatua, sonatua. -tsd- letra-hi-
rukote hori ez da batere euskalduna, eta sasi-
-etimologia baten ondorio dirudi)

O 114 — Horiek nik hautemanik, eta gogoan ezarririk, orain
haren sareetan harrapaturik nago.

(‘saretan’ edo ‘zaretan’ irakur daiteke)

O 115 — Han egon nadin, nahi bada; ezen okerrago ez bada,
ene atsegindegia da haren presondegia.

ezin hil, ezin biziz,
nago net eihaturik. (O 116)

Burutik oinzolala,
berregin den bezala,
dohainetan neduke
haren zerbitz' ahala; (O 117)

zeren baita hain haitu,
eta zeren garhaitu
prestuz et' ontarzunez
bertze nesk' oro baitu. (O 118)

Zeren dena guzia
baita ber zuhurtzia,
eta jakitarzunez
orozaz gainti utzia. (O 119)

Minzatzé' ederretako,
spritu are hobetako,

-
- O 116 — ('betheginzarrea' = osotasuna;
'batez nago harturik' = batek nago harturik ja-
torrago;
'eihaturik' = Etxeparek bezelaxe hau)
- O 117 — ('berregin' = ongi egina)
- O 118 — zeren bait da hain hautakoa, eta zeren garhaitu bait
du beste neska oro prestu eta ontasunez.
('nesk' ' = néska; hemen 'neska' dio, beraz; bai-
na, oharrarazi dugunez, eskuarki 'nezka' dator
1657-ko edizioan;
'preztu' (mod.), hutsa da (= prestu))
- O 119 — zeren dena guzia zuhurtzia bera bait da, eta guzien
gáinetik jakinduriaz.

adimenduz, eranzun
nik ezin bezalako. (O 120)

Kaizuz doi, ezi bara
Sorzainak eskuetara,
hur' egitean, hartuz,
jakin du zertan bara. (O 121)

Haren izena Joana,
ez ote gaizki emana?
Ezi orai heldu dena
nola lizate Joana? (O 122)

Haren gorputz lerdena
da nik dudan maitena;
baitare gerri hersiz
orotako lehena. (O 123)

Haren ahorpegia
zer? Baderragu egia

O 120 — ('spritu' (1657) dator (= 'izpiritu'); puntuaren arabera ere, 'spritu' behar da irakurri, eta ez 'izpiritu', dena dela)

O 121 — Neurritz egoki; ezen jaiotzaren zaitzaileak, hura egitean, eskuetan makila hartuz, ba zekien zertan geldi. ('eskuetara' (1657), 'eskuetara' irakurri dugu) ('kaizuz doi' = neurritz egoki; 'sorzainak' = jaiotzaren zaitzaileak; 'bara' = makila)

O 122 — ('lizate' = lizateke, litzake; 'Joana/joana' = batean emakume-izena da, bestean berboa)

O 123 — Argi da.

zer derrakegu dela
baizik izartegia? (O 124)

Lehenik, bekokia
moldeaz idokia
iduri, iguzkiareki
argiz ihardukia. (O 125)

Gero ahutz-araldea,
potarentzat lardea,
ezt' igelsu, ezta zilar,
bana kristal-ordea. (O 126)

Aldiz bi beharriak
xuri miragarriak
saldoa maitariri
gorheritan jarriak. (O 127)

O 124 — ('baderragu' = erraten badugu, sint.;
'derrakegu' = erran dezakegu, sint.)

O 125 — ('moldez idokia' = moldeaz ateraia;
'ihardukia' = burrukatua)

O 126 — Gero masaila-parea, musuarentzat izuti, ez da ez
igeltso ez zilar, baina kristal-ordea.

('igeltsu' irakurtzen da (mod.); baina Oihenar-
teren luman 'igelzu' normalago litzake;

'ahutz' = masaila;

'aralde' = bikote, pare;

'potarentzat lardea' = musuarekiko herabe, izuti)

O 127 — ('saldoa maitariri' = maitarien talderi, maitarien
makina bat talderi. 'Saldoa' da hemen hitza;
eta bide beretik Lhande-k 'saldoatan' dakar;
'gorheritan' = ez-entzun eginak)

Oi, zerik du sudurra!
Ez egi', ez apurra;
xorhi, begi hont-garri,
hala hala muturra. (O 128)

Ezpainak, arros' orri
gorriak bezain gorri:
hortzak aitzintzen, xuriz,
ezein ezne isurkorri. (O 129)

Zer, ahatz lakidita
haren begi polita?
Al', ez aski goratuz,
hutsik othe daidita? (O 130)

Begi gureak-ara
zirudien bertara,

-
- O 128 — ('ez egi' = ez egia, ez sobera, ez gehiegizkoa;
'xorhi' = kuttun, xarmant (Oihenarte-k, beraz,
'xori/xorhi' berezten zituen);
'begi hont-garri' = begien atsegingarri;
'muturra' = musua, ahoa ('bouche', Lafon))
- O 129 — Ezpainak, arrosa-orri gorriak bezain gorri; hortzak
xuritasunez edozein esne isurkorri aurreratzen.
('orri' = pétalo, pétale;
'ezein' = 'zein'en aurkaria ('nor/inor', 'nun/inun').
Baiezkoetan, beraz, 'edozein'en antzekoa;
'isurkor' = erraz isurtzen dela; fluide, fluído)
- O 130 — ('ahatz lakidita' = ahantz ote lekidake?
'hutsik othe daidita' = hutsik egiten ote dut?)

bana kambiātu da
geroz izarretara. (O 131)

Bidar hori, behala
nola boli-zotala,
lepoa perla biziz
orhatua bezala. (O 132)

Ugatz gogor, lar-xuri,
leunez balouz' iduri;
mokoetan xartaturik
koralez bi mohuri. (O 133)

O 131 — Nolako begiak zituen? Gureen eskuarrekoak, ez oso sakonak alegia: itxuraz bertakoak. Baina, sakonago izanez, izar bakartu dira geroztik. (Lafon-ek hau dakar: "Ils avaient, comme les nôtres, leur aspect propre; mais ils se sont changés ensuite en étoiles".

(Lafon-ek egia du dioelarik: "vers très obscurs". 'eskun-ara', "à la portée de la main" dakar Lhande-k, esku-arrean alegia. Eta bide honetatik egin behar da argia, nik uste.)

O 132 — Kokotz hori, boli-zotalaren pare; lepoa perla biziz oratua itxuraz.

'orhatüa' = orhatua, irakurria;

'boli-zotal' = marfilezko pusketa)

O 133 — Bularra tente, larru xuri, lehunez baluz iduri; punttetan xartaturik, koralezko bi bihi.

('ugatz' = bular;

'lar' = larru;

'baluz' = balouza, velours;

'mohuri' = bihi, garau)

Balin balu, sabela
garhi nerrake dela,
ezi, segurtatzeko,
ezta ezagun duela. (O 134)

Zango xorhiki egina
paieruz hob' ezina,
besoa bertz' ororen
patroinzat sor zedina. (O 135)

Esku, erhi, et' ahurra,
hain xuri, zein elhurra;
oina doituz bezala
meharr' eta laburra. (O 136)

O 134 — Sabela, balin balu, mehea dela esango nuke; ezen
ba duenik segurtatzeko ez bait da ageri.

('düela' = duela;

'eztu ezagun' = ezta ezagun irakurri dut nik
ere, Lafon-ek uste duen bezala. Alegia: ez
da ageri;

'garhi' = arin, lerdin. (Oihenarte-k, beraz, ga-
ri/garhi' berezten zituen. Ikus Atsotitzak, 159))

O 135 — Zangoa egoki egina, konpasaz ere ezin hobeki; be-
soa beste guzien eredutzat sortua.

('xorhiki' = xarmanki, egokiro;

'paieruz' = au compas, a compás;

'sor zedina' = sortu zena myht. ('sortu zena'
denbora egiazkoan sortua; 'sor zedina' denbo-
ra alegiazkoan sortua. Ikus Sustrai Bila, II)).

O 136 — ('erri' 'erhi' irakurri behar da, jakina. Ikus Ats.
179);

'doituz' = xeheki neurtuz)

Buru ederreko adatsa
laxurik baderatza,
ba daitso gerrirano
urh' izpiz aberatsa. (O 137)

Gainerakoz, bihotza
al' urrix al' ordotsa
duen, izterbegiak
porogatuz bihotsa. (O 138)

Horik erran bezala,
zeren baitira hala,
dohainetan neduke
haren zerbitz' ahala. (O 139)

Baletsa Jaungoikoari
har nenzan zerbitzari

O 137 — Buru ederreko adatsa laxorik erortzen uzten badu,
gerriraino jesten zaio, urre izpitan aberats.

(‘baderatza’ = eratzaten badu, sint., etzan araz-
ten baldin badu; beraz, soinaren kontra egoki-
-arazten badu;

‘daitso’ = jesten zaio, sint.)

O 138 — Gainerantzean, bihotza emea ala arra ote duen,
etsaiak frogatuz esan beza.

(‘gainerakoz’ = gainerantzean;

‘bihotsa’ = esan beza, sint. (io) (Gogoan har
‘diotsa’ eta abar);

‘izterbegi’ = etsai;

‘ordots’ = ar;

‘urritz’ = eme (zenbait lekutan bi hauek ugazti-
nen muetak berezteko)).

O 139 — Lehenago ere ideia bera emana du.

hark er', eta leriztan
hambat on zein nik hari! (O 140)

Orduan pausu nuke,
eta nihaur neduke,
handiago ezi baninz
Baroin, Konte, edo Duke. (O 141)

Banau er' iraziko
eztut ez gaitzetsiko
baizik ogen guzia
nihaurtar' egotziko. (O 142)

Ezi aspaldi du haren
merezi handiaren

O 140 — Agian Jainkoari baletsa hark zerbitzari har nenzan,
eta nik hura hanbat maita!

('leriztan' (eta ez 'leristan' irakurria)

'baletsa' = nahi baleza! gogoko balakio!

'on leriztan' = le-riz-ta-n, 'iritz/iritzi' berbotik:
hark niri on leriztan, hark ni maita nenzan)

O 141 — Orduan pausu nuke; eta handiago nenduke nihaur,
Baroin, Konte edo Duke banintz baino.

('ordüan' = orduan irakurria;

'nihaur neduke' = nihaur nenduke, nik uste;

Egin izan diren oharren kontra, Oihenarte-k
jator azaltzen duela uste dut:

Nik NEURE BURUA nuke / Hark NIHAUR
ne(n)duke.)

O 142 — Hemen aldiz desegoki. Hau dio: "ogen guzia nihaur-
tara egotziko dut" = euskeraz, ogen guzia nik
NEURE BURUARI egotziko diot.

ezagutza dudala,
et' ene eskasgoaren. (O 143)

Alabader' orano
nahi dut zertarano
kortes den jakin, lehen
etsirik hartu bano; (O 144)

zeren, nol' ene maite
ukeiteak iraitte
baitu, hur' ere agian
luzean goga daite. (O 145)

XIV

Neguan, elhurte batez,
laztanak eskuta batez
sudurra zapaturik;

O 143 — Ezen aspaldi danik dut haren merezimendu haundiaren eta neure eskasgoaren ezagutza.

('eskazgo' (mod.) hutsa da (= eskasgo))

O 144 — ('etsirik hartu' = etsi)

O 145 — Zeren, ene maite-ukaiteak iraupena bait du, hura ere luzaroan gogara etor daiteke.

('iraitte' = iraute, iraupen;

'goga' = gogara etor)

sudurrak min-har etzezan,
bana bertan sendi nezan
bihotza suharturik. (O 146)

Elhurraz gaineti, hotzik,
bai karroinik, bai izotzik,
ba deia deus lurrean?
Elhurrak alabadere
naduka ni, hotz badere,
errerik bihotzean. (O 147)

Haur da lurreko legea,
gauz' orok ber' ekoiztea,
bera iduri du egiten;
ban' orai, miragarritan,
hotzak beroa du nitan,
urak sui' eraikiten. (O 148)

O 146 — Lafon-ek berak azaltzen duenez, hemen Oihenarte-k Marot-en 'Le Dizain de Neige' deritzan alegia euskeratu du. Hau dela-ta, 'Sustrai Bila', II-gn.ean xehe-tasunetan azaltzen den bezala, eta ipuin baten barrera abiatu delarik, guztiz jatorki alegiazko berbo-sortari heltzen dio (gaur guk, beste hoberik ezean, 'subjuntibo' esan ohi dugunari); eta, gisa denez, 'min har ez zezan', 'sendi nezan', eta abar, erabiltzen ditu.

Itzulpena beraz:

Neguan, elurte batez, laztanak elur-eskutara batez sudurra zapaturik: sudurrak ez zuen halere minik hartu, baina bertan sendi nuen bihotza suharturik.

O 147 — ('karroin' = G. jela, horma)

O 148 — ('bere ekoiztea' = bere ekarria;
'urak sui(a) eraikiten' = urak sua sortzen)

Bero huntarik lipar bat,
su huntarik huts inhar bat,
O, laztana, eretxeki
ahal banezazu zuri,
nintzatela zait iduri
sendo hainbertzereki. (O 149)

Beraz otoi, Jainkoagati,
lipar, inhar bategati,
iraitz enezazula;
ban' erakutsu maitari
gaizoak, bai urrikari,
bai gupida tutzula. (O 150)

Egitez horla, sinhetsu,
eder bezain onbidetsu
izanez, aipatua
zirat' ororen ahoetan,
et' amorosen gogoetan
zerurano altxatua. (O 151)

O 149 — Bero honetatik lipar bat, su honetatik txingar huts bat, o laztan hori, eratxeki ahal banezaizu zuri; besterik gabe sendo nintzakeala iruditzen zait.

O 150 — ('iraitz enezazula' = arbuia ez nazazula;
'tutzula' = ditutzula)

O 151 — ('sinhetsu' = sinhets ezazu;
'zirat' = ziráte, izango zara)

XV

Ni zuretzen has bezain sarri
berhez nindizun bertarik,
lehen hautatu maitagarri
nituen, nindutenetarik,
orai eta betiereko
zureki tink egoiteko,
eta berhez neholatan
enankidizun gisatan. (O 152)

Geroztik esparanzaz hazi
dut neure maitakaria,
egunez egun irabazi
ustez zutan ordaria;
ban', ene zori gaitzetan,
enaiz orano deusetan,
harriz da zure gogoa,
ezpada gogorragoa. (O 153)

Horrembat gogor izatera
zerk zaramatza gogatu?
Zur' onhesteaz etsitzera
nahi nauzua bortxatu?

O 152 — Ni zuretzen has(i) eta laster, lehen maitagarri nituen eta nindutenetatik berehalatik berezi nintzen; orain eta beti zurekin tink egoteko, eta inolatan berez ez nenkizun gisatan.

(‘berhez nindizun’ = berez nintzen, zuka;
‘enankidizun’ = ez nenkizun)

O 153 — (‘ordaria’ = erantzulea)

Alaz, berdin ni galdurik
eztadukazu baturik
non-nahi-den nik bezambat
bertze zerbitza zaitzan bat. (O 154)

Ban' etzar' aski gaitz, daritzat,
gaizki horren egiteko;
galbidera, maita saritzat,
maite zaituen' egozteko;
izterbegia minzaten
delakoz guzaz, kexatzen
hark zaitu, hanti datorra
zure niganat gogorra. (O 155)

Zer ere zugati, nigati
bailedask' izterbegiak,
gal zaitzadan eztu hargati
merezi ene maitegiak.

O 154 — Horrenbat gogor gogatu izatera zerk zaramatza? Zure maitatzeaz etsitzera bortxatu: nahi nauzua? Alaz! Ni galdurik ere ez duzu nolana nahi bilduko nik bezanbatez zerbitza zaitzanik inor.

(‘berse’ (1657) = mod. ‘berze’ (‘Bertze’ eskuarki Oihenarte-ren luman; eta horrela irakurri dut; ‘zaramatza’ = eramaten zaitu, sint.)

O 155 — (‘daritzat’ = uste dut;
‘izterbegi’ = etsai;
‘kexa’ = hasarra)

Aitzitik haur da zuzena:
zeinek ere baitu ogena,
berark dezan bak' isuna
eta har ahalkeizuna. (O 156)

Hark zer er' ahal bailihotsa
ba daidiel' uste duzua?
Ene bihotza, haren lotsa
oran' eztazaguzua?
Ikusi nahi baduzu
hain zail denez, zein poruzu,
zato, zato sogitera
ba nohako jaukitera. (O 157)

O 156 — Etsaiak zugatik eta nigatik edozer esan baleza ere, ene maitasun-soberak ez du hargatik ere merezi nik zu gal zaitzadan. Aitzitik, hau da zuzena: hobena duenak berak paga dezala multa, eta har ahalkeizuna.

('bailedask(e)' = bait ledaske' = edas bait lezake (= esan lezan);

'berark dezan bak' isuna' = harek berak paga dezan isuna, multa alegia;

'isun' = ahalke-sari, multa, amanda)

O 157 — Uste duzua hark esan dezakean guzia esaten duela? Ene bihotza: ez duzua oraino ezagutzen haren bildurra? Ia zalapartatsu bezain zail ote den ikusi nahi baduzu, zatoz, zatoz so-egitera: ba nohako jazartzera, atakatzera.

('bailihotsa' = bait liotsa (io);

'eztazaguzua' = ez duzua ezagutzen, sint.;

'poruzu' = zalapartatsu;

'jaukitera' = oldartzera, jazartzera, atakatzera)

Jauki dizut, et' ihesari
 dema, hara, laurherroan:
 arauz, zein eder lasterkari
 den zuri erakuts-gogoan;
 biz hala, hal' ezpad' ere,
 etziren-ber zu batere
 larde, gaurgoitik, oinaren
 puntan bihotza duenaren. (O 158)

Beraz biho', en' artizarra,
 larderi' oro kampora;
 erakutsu zutan den garra,
 eta zure bihotz-gora;
 izterbegia puxatuz,
 eta zinez mehatxatuz
 etx' ezazu, edo kuluaz,
 aski ezpada mehatxuaz. (O 159)

O 158 — Oldartu natzaio, eta ihesario eman dio, hara, laurherroan: arauz, zein lasterkari ederra den zuri erakutsi nahiz; hala biz, hala ez bada ere; gaurgoitik oinaren puntan bihotza duenaren batere beldur izan ez zaitezten ber.

('düenaren' = duenaren;

'dema' = ematen du sint. ('demaio' behar luke, egia esateko);

'arauz' = arauz, dirudienez;

'etziren ber' = izan ez zaitezten ber;

'larde izan' = beldur izan;

'jauki dizut' = jauki dut, zuka)

O 159 — ('larderi(a) oro' = beldur guzia;

'biho' = bihóa;

'kuluaz' = ostikoka;

'etx' ezazu' = étxa ezazu, bota ezazu;

'mehatxuaz' = zemaz)

Hal' egitez zur', ene bano,
eginen duzu gehiago,
zeren bainaiz, bizi nizano,
nihauren bano zureago:
hel zakkit gaurger', otian,
heltzekoz zure bizian,
ezpad' en' asperragati
ezpererik zureagati. (O 160)

* * *

Nahiz ezpegi
gauaz ilhargi,
ni zure begi
ederrek argi; (O 161)

heien gordatzen
ezpazin' ari
beti miratzen
dagotenari. (O 162)

O 160 — Hala egitez, ene alde baino zeure alde eginen duzu gehiago, zeren bizi naizeno neure buruarena baino zureago bait naiz: zure bizian otean heltzekotan, hel zakizkit gaurgero; ene pozkarioarengatik ez bada ere, zureagatik bederen.

(‘asper’ = atsegin, pozkario)

O 161 — Gauetz ilargia ez izanik ere, zure begi ederrek argituko naute.

(‘nahiz ezpegi’ = nahiz egin ez badeza ere. Joskera bitxia da)

O 162 — Horiek beti begira daudenei gordetzen ari ez bazintzazkio.

Zuk hori egiten
bezambatetan,
naiz eri etziten
bihotz minetan.

Min' iragaiten
zautan artean,
nehorat joaiten
zauzkidanean, (O 163)

zerik inhara
naiteeno akit
noa horra, hara,
nor' ezpaitakit,

ustez naiteen
hel erortera
zu zirateen
leku berera. (O 164)

Halaz batzutan
batzen bazaitut,
baten lekutan,
neke biga itut;

O 163 — ('nehorat joaiten zauzkidanean' = inora joaten za-
tzazkidanean)

O 164 — ('zerik inhara' = enara baten gisa;
'akit naiteeno' = neka artean;
'ustez naiteen hel' = zugana hel naitekealakoan;
'zirateen' = izango zaren)

zeren nik zuri
emanik bahi
bihotz', itzuri
baitzauzkit nahi. (O 165)

Zurekin batu
et' aize gabe.
Su naiz bilhatu,
ta kisu-labe.

Laster hil dadin,
zuhaurk egizu;
ilhaunt enadin,
ahal daidizu:

maita nezazu,
halaz hil daite.
Ezpanezazu
hauts gertha naite. (O 166)

-
- O 165 — ('neke biga itut' = bi neke ditut (berriz ere numeral atzetik);
'emanik bahi bihotz(a)' = bahitura gisa bihotza emanik;
'itzuri baitzauzkit nahi' = itzuri nahi bait zatzazkit)
- O 166 — ('kisu-labe' = kare-labe;
'ilhaunt enadin' = hauts bilaka nadin;
'ahal daiduzu' = egin dezakezu (hil beharra dena, noski, sua da))

EZKONTIDEAREN HIL-KEXUA

MUZEEN KONTRA

*(Bertanko ilhots haur gaztaroan egina ez izanagati,
eritzi dut etzaokeela hemen gaizki).*

Andreak, luzez zerbitzatu
zaitzuet, eta nik hospatu
dut herri hautan zuen izena,
lehen guti ezagutu zena:
nik zuen azturak et' atunak,
gu baitan orano ez enzunak,
argiratu tut ilhumbeti,
et' atherarik herratzeti
guretu, et' eman hek euskara
kobla onzale eskuetara. (O 167)

Aspaldi nola zuen norhabe
izan bainaiz, zuek ene jabe,
uste nuen nihaurk er' ekaitzak
jo banenza, neure zurkaitzak

O 167 —

('eritsi' (mod.), hutsa da (= eritzi);

'etzaokeela' = ez zegokeala;

'herratzeti' = atzerritik;

'kobla-onzale' (mod.) = bertso paratzaile)

zintuzkedal', eta habeak,
neur' aizolbe, neur' aterbeak;
uste nuen hala, ban' eskierki
enganatu izan naiz elgerki; (O 168)

ezi behar-beharrenean,
hel-helez egon naizenean
etzitzaute hurbiltu, ez heltu
aitziti zitzaute gibeltu:
utzi derautazue hiltzera
Joana, ene bizi erazitera
berainik lurrer' etorria,
edo zerutik igorria;
Joan', en' emazte karioa,
ene bihotz', ene gooa. (O 169)

O zer hiltze latz' enetako!
Hura galduz gero zertako
hemen, ala gaitz-beha nago?
Egonago eta sordexago
dukedala dakusat, ezi
orai alderdi ezpainaiz bezi,
aitzinara naiz hebainduko,
embaldituko et' ezdeustuko;
zeren bainaiz harzaz gabetu;
zeinzaz sentatu eta hobetu

O 168 — ('norhabe' = morroin, sehi;
'elgerki' = ergelki)

O 169 — ('zitzaute' = zatzazkidate;
'berainik' = bere buruz)

uste bainuen, zahartu ondoan,
nol' izan bainaiz gaztaroan. (O 170)

Lehen neur' egitekoen haxe
bakoitza baitzautan sortaxe,
orai baititut baten biga,
haren', enea; nol' ez higa,
nol' enainte jasan-ezinez,
eta soinak ihes eginez,
buruzpiko edo larrapoka
eroririk, oro porroka?
Aspaldi du, hark arrenkura
ezpal' ukan nizaz, zupura
joan ninzatela, eta xixari
ehunen egin han janhari. (O 171)

O 170 — ('egonago eta sordexago dukedala dakusat' = lu-
zaroago egon, eta okerrago izango dudala ikus-
ten dut;

'alderdi' = erdizka (ikus Atsot. 188);

'enbaldituko' = perlesiak jota geldituko;

'sentatu' = lausengatu, goxoki tratatua izan)

O 171 — ('espal' = ezpálu ('s' hutsa da);

'haxe' = pardel;

'sortaxe' = haztun xamar;

'higa' = aki, neka;

'buruzpiko' = ankaiz gora;

'larrapoka' = lauroinka;

'porroka' = puska, hauts;

'arrenkur(a) ezpal(u) izan = arduratu izan ez ba-
litz;

'zupura joan ninzatela' = hilobira joana nintza-
keala;

'xixari ehun' = ehun txitxare (numerala alderan-
tziz berriz ere))

Hura, noiz ere bainendukan
 ohaturik minak, dut ukan
 neure zain, et' egon zait beti
 igitu gabe saihetseti,
 geldi han, ern' et' iratzarri,
 et' ebilten has bezain sarri
 zerbitzatu zait besapeko,
 erorteti begiratzeko. (O 172)

Hark, erian nol' eheinatzen,
 sendoan er', ene geinhatzen
 zakien, bait' are pausu emaiten,
 bihotzak zautan-kal ehaiten,
 hur' ene soberaren doitzen
 jarririk, ari zen noiz goitzen
 ene samurreg' izanaren,
 noiz ene bihotz epelaren
 gar behar zen gauzetan, gortzen;
 et' egin bidean gogortzen. (O 173)

O 172 —

('haz' = has irakurri;

'bainendukan' = bait nendukan (minak);

'igitu gabe' = higitu gabe, mogitu gabe)

O 173 —

('nola eheinatzen' = gaxorik zegoelarik zaitzen bezala;

'geinhatzen' = artatzen;

'pausu emaiten' = atsedean ematen;

'bihotzak zautan-kal ehaiten' = bihotzak azkar-
 kiegia jotzen zuen guzietan;

'ene samurreg(ia)' = ene hasarregia, ene sobera-
 ko beroaldia;

'bihotz epelaren... gortzen' = goritzen, berotzen;

'egin bidean' = betekizunean, betebeharrean)

Herriz kampoan nenbilano,
bertze koeitak, neureak bano
hobetsiz, heier jarraikiten,
hark zautzan neureak egiten.
Nangoenean noizpait udalen,
andreak, zuen alhor zabalen,
nihaurenak gibel emanik,
et' egin-gabez hetan lanik,
ikusten nituel' esteialtzen,
hark zerauztan hutsak esteialtzen; (O 174)

egiten nik egin-beharrak
berak hartzen golde-nabarrak,
bera jarten itots-emaiten,
ber' ereiten, ber' ogi epaiten,
et' oro berak lant-ahala
lantzen, izan baliz bezala
ez aitoralab' et' emazte,
ban' ezein nekazale gazte. (O 175)

-
- O 174 — ('udalen' = udalan;
'ikuzten' eta 'ezteialtzen' (mod.), hutsak dira;
'haier jarraikiten' = haiei jarraikitzen (nenbilano);
'esteialtzen' = probetzen, txirotzen (alorrak))
- O 175 — ('ogi epaiten' = gari ebakitzen;
'itots emaiten' = idiak gidatzen;
'itots' = idi-hots, idiak erabiltzeko hots berezia;
'lant-ahala' = ahal zuen lan guzia (lantu, landu);
'aitoralab' = aitoralaba (gogoraz aitonseme);
'nekazale' = nekezari (gaur bertan ere 'nekazale' diote zuberotarrek))

Horik jakinik zuek gertuki,
 etzinaten hitzeraduki
 hartzaz bertz' art' idukitera,
 utzi gabe hala hiltzera?
 Ba dakit erranen duzuela,
 lurrean jagoitik eztela
 izan xipirik ez gehienik
 zein bere mugan hil eztenik. (O 176)

Bizi hunek (aitor dut hori)
 ezin dirauke beti egori,
 bana hur' ezta hil zahartuz,
 baizik higatuz et' eihartuz
 errekeituak eman-gabez,
 et' ez hek hartzera herabez:
 nola baratze lantzekoan
 jirofleiak, uda beroan,
 ur-peituz lehenik ximaltzen
 baitir', eta net gero galtzen. (O 177)

-
- O 176 — ('gertuki = segurki;
 'hitzeraduki' = beharturik gertatu;
 'art' iduki' = arta iduki, zaitu;
 'jagoiti' = sekula;
 'xipi/gehien' = txiki/haundi;
 'zein bere mugan' = nor bere orduan)
- O 177 — ('ezin dirauke' = ezin irau dezake, sint.;
 'errekeituak eman gabez' = erremediorik eman ez
 zaiolako;
 'hartzera herabez' = hartzeko bildurrez;
 'ur peituz' = urik ezaz)

Ezi balitu Jainko atxeter
 (zeinen baitzarete bereter)
 izenez Phebus daritzanak,
 hartan egin ber' esku-lanak,
 eta luen ikertu eta lotu,
 segur da zatela sendotu:
 bainan ezpaitzauzkot' otoitu,
 hala hur' er', ed' ezt' orhoitu,
 edo zauke' orobat izan
 Joana hil edo bizi lizan. (O 178)

Beraz nizaz hain axol guti
 duzuen gero, zuen zerbitzuti
 naiz, oraidanik, ment' orotan
 jalkiten, ez itzultzekotan.
 Bad' ez nehor niri obororik
 (eztudan gero egin gogorik)
 eske jar kobl' edo kantore,
 baizi nigar eta deitore;

O 178 —

('atxeter' = osagile, miriku;

'bereter' = sakristau; baina osagile-laguntzaile ere
 bai;

'zatela' = zitzakeala)

'ezpaitzauzkot' = ez bait zauzkot(e), otoitu ez
 bait zatzazkiote;

'zauke' orobat' = zaukeo orobat, orobat zai(ke)o
 = itxura denez berdin izan bide zaio;

'bizi lizan' = bizi izan ledin)

Beraz: Ezen Phebus deritzan Jainko osagileak —zuek
 haren bereter zareten horietxek— bere esku-lanak
 egin balitu, eta zaitu eta sendatu balu, segur da sen-
 datu izango zitzakeala.

ezi eztuket berhain asperrik,
Joan' enea zenbait hil-errik
lupean, air' edo zeruan
derakustano den lekuan. (O 179)

O 179 —

('ezke' (mod.) = eske, irakurri behar;

'ment' orotan' = mende guzietan;

'bad' ez nehor niri obororik (eztudan gero egin gogorik) eske jar eskaka kobl(a) edo kantore' = bada nehor besterik ez dakidala jar eskaka, kobla eta kantore egin dezadan, egiteko gogorik ez dudanez gero;

'eztuket berhain asperrik' = aurrerakoan ez dut pozkariorik izango;

'Joan'' = Joána, Oihenarte-ren emaztea;

'lupean' = lurpean;

'derakustano' = erakusten didano, sint.)

JAINKOAZKO NEURTITZAK

HAMARKUNA, EDO JAINKOAREN HAMAR MANUAK

Jainkotan bat huts jauretsak,
eta bertzerik sinhetsak
Jainkorik ez Jainkoaizunik
ezin datekiela hunik. (O 180)

Haren izen' alferretan
ez erabil eur' elhetan,
igand' egun', orhituki,
iragan ezak sailduki

O 180 —

('manüak' = manuak irakurria;

'hounik' = hunik (bestetan ere, ikusi denez,
'houn' idatzi du gure (h)on);

'bat huts jauretsak' = jaurets ezak bakar bat;

'sinhetsak' = sinhets ezak, sint.;

'ezin datekiela' = ezina izango dela (Atsularren
antzera hemen Oihenarte. Ikus Sustrai Bila, II)

ait' et' am' etzak ohora,
bizitzeko anhitz dembora;
ezadil' erhaiten ari; (O 181)

ezadil' ohaidekari,
ez ohoinkeri' egile,
ez gezurrezko jakile,
et' eztezala desea
nehoren er' emaztea
alhor, motil, neskatoa,
idi ez on gainerakoa. (O 182)

ELIZAREN MANUAK

Begir' etzak jei-egunak
elizak derakutskunak
eta, hutsik gabe, meza
hetan enzun albaiheza.
Barur egik jeigeietan,
berrogeian, laur mugetan,

-
- O 181 — ('etzak ohora' = ohora hitzak hik;
'erhaiten ari' = hiltzen ari;
'nezkatoa' irakurtzen da (mod.), ez 'neskatoa')
- O 182 — ('ohaidekari' = ohe-kide bilatzaile;
'ohoinkeri(a)' = lapurreta;
'eztezala' = ez dezala, ez deza(ka)la hik;
'on' = ondasun)

bait' elik' aragi jatez
orzirale larumbatez: (O 183)

eztakiala joan urterik
eur' aitorr' egin gabarik
gaizki eginez apezari;
eta guziz Pazkokari
bask' adi zeruk' ogiaz,
Jesusen gorputz biaz. (O 184)

EGUBERRI-KOPLAK

Zerik gogatu izan baita
Zeruko Aita
gure berherostera,
seme bakoitza hartako,
saritako
igorri du lurrera; (O 185)

O 183 —

('derakutskunak' = erakusten dizkigunak, sint.;
'entzun albaiheza' = entzun albai(t) heza! Gora-
go ere, ikus N 669, ageri den bezala, 'ba-' eta
'albait'-en ondoan, bigarren pertsonari datxe-
kon 'H'a (zubereraz eskuarki galdua) azaldu
egiten da;

'berrogeian' = Garizuman;

'elika' = bazter (= egon hadi haragirik jan ga-
be))

O 184 —

('bask' adi' (mod.) = bask(a) adi ('s'kin berriz
ere.) Ikus Atsotitzetan N 67: 'baraskari'. Hu-
tsa dea?;

'Pazkokari' = Pazko kari, Pazko dela bide)

O 185 —

('seme bakoitza' = seme bakarra;

'berherostera' = birrerostera)

ber' odolaz mundu hunen
teiarzunen
osoki garbitzeko,
eta hilik zatzanaren,
gizonaren
bere hilaz pitzeko. (O 186)

Eta zeren hal' atsegin
baitzuen, egin
zedin gure laguna,
eta Jainko izanareki
eretzeki
ledin gizatarzuna. (O 187)

Neskaso bat amatako,
Galileako
Nazareten hazia,
baderauka hautat' ukan
baitzedukan
zeinek izen Maria. (O 188)

Aingerua hambatekin,
hitz hauekin,

O 186 —

('teiarzun' = satsukeria;
'pitzeko' = pizteko. Ikus N 257)

O 187 —

'egin zedin' (egin zen, alegiazkoa). Bestetan ere azaldu dudanez, olerki honetan garai mithiko edo arketipikotan sartu da Oihenarte. Eta, jatorki, Leizarragak eta bestek bezalaxe, 'izan/edun' sailari utzi, eta 'edin/ezan' delakora igarotako da. Ikus 'Sustrai Bila, II').

O 188 —

('neskaso' = birjina den emakume (alegia: neska oso, ez erdia))

Nazarete hirira
ethor zedin berri haren
Mariaren,
heltzeko beharrira: (O 189)

Ongi zaren, o, lurrean,
izatean
bardinik eztuzuna;
zu zara Jainkoaren ama.
gaitzen zama
jenter dedetezuna. (O 190)

Zure bititze zuhurak
zeru-lurak
derakartzke bakera,
ezi Jainkoaz zar' izorra,
hark nigorra
huneri zuri erraitera. (O 191)

Inhardets zezan hitz hotan:
Zer anzotan

O 189 — ('ethor zedin' = etorri zen, garai myth.)

O 190 — ('ongi zaren' = izan zaitez ongi;

'izatean' = izadian;

'dedetezuna' = edekiten duzuna, sint. (de-de-(ki)-
-e-zu): zu zara Jainkoaren ama, zama jendeei
kentzen diezuna. Aldera honi: Atsot., N 152)

O 191 — ('derakartzke' = ekar ditzake (edo ekarriko ditu),
sint.;

'Jainkoaz zar' izorra' = Jainkoaz haurdun zara;

'hark nigorra' = hark igortzen nau, sint. (n-igor-
(r)-a)

gerta laite diozuna?
Haur lanik gab' ama deia
ene deia?
Haur jagoiti enanzuna! (O 192)

Aingeruak: hori bada
egia da.
Ala diotso: Maria.
Jainko jauna zutan duzu,
ezaguzu
haren indar handia. (O 193)

Mariak berriz ziotsona:
haur ni huna
Jaunaren neskatoa,
Jaunak hala badaritza,
zure hitza,
nitan egin bihoa. (O 194)

Ba zedin ordu berean
otoitzean

-
- O 192 — ('inhardets zezan' = ihardetsi zuen, g. myth.;
'zer anzotan' = zeren antzo, zer itxuratan;
'ama-deia' = ama bilakatzeko deia;
'haur jagoiti enanzuna!' = ez nuen hau sekula
entzun;
'enanzun' = ez nantzun, ez nuen entzun, sint.)
- O 193 — ('ezaguzu' = ezagu ezazu)
- O 194 — ('ziotsona' = esan ziona, io;
'haur' = hona hemen;
'hala badaritza' = hala uste badu;
'egin bihoa' = egin bedi osoki (ikus Lafon, Sys-
tème))

jar belhaurikaturik,
non senti baitzezan sarri,
miragarri!
elhe' aragiturik. (O 195)

Geroz, zezano ainik-eta;
urhent-beta
hil-bederatzurruna,
Jainkoari eskerren emaiten
iragaiten
zituen gau' et' eguna. (O 196)

Erdi-mugan ohatzera
Betlemera
joan zedin Josepeki;
non, bertz' errekeitu gabez,
zatzan gauez
bordan, arsto-idieki. (O 197)

Hantxe gizon-iduritan
gauherditan

-
- O 195 — ('ba zedin jar' = jarri zen, myth.;
'senti baitzezan' = senti bait zuen, myth.;
'elhe(a)' = Verbum;
'aragiturik' = haragi eginik)
- O 196 — ('beta zezano' = bete izan zueno, myth.: geroz,
alík-eta hil-bederatziurrena bete zuen artean...)
- O 197 — ('erdi-mugan' = haur egiteko mementoan;
'bertz' errekeitu gabez' = beste arta-biderik ez
izanik;
'zatzan' = etzaten zen, sint.)

Jesus jaio zekion,
Mihiskando' oihal lodiz
abel-odiz
ohakoa zegion. (O 198)

Artzainak, jeusten hitz guti
hauk zeruti
enzunik (hergoretan
bu gloria Jainko honak,
bu gizonak
bakea leihorretan). (O 199).

Bertarik olhirietan
nekotxetan,
artaldeak utzirik,
Jesusen adoratzer
Betlemera
Joan zitezen larririk. (O 200)

Zeinek eskuan matoina,
zeinek soina

-
- O 198 — ('jaio zekion' = jaio zitzaion, myth.;
'mihiskando' = oihaltxo;
'abel odiz' = abere-hodiz, tresabiaz;
'zegion' = egin zion, sint.)
- O 199 — ('hergoretan' = goietan;
'bu' = izan beza: du/bu, dira/bira)
- O 200 — ('nekotxe' = artzain-txabola edo gerizpea;
'larririk' = presaka, korrika (Lafon-ek 'pleins d'ef-
froi' dio. Gaur berton, ordea, presa duenaz
erabiltzen da; baina ez Ekialdeko euskalkie-
tan, halere))

gaznaz bethe daroa,
zeinek erdi-berriari
goiz-azkari
lakioan anhoa. (O 201)

Ager ziten ger' ondorik,
nonbaitkorik,
hiru zuhur batetan,
hirurak herri handien
jaun-gehien
zein ber' aldirietan. (O 202)

Hauk goiztirir' izar bati
(zenagati
berri) beha jarririk,
hartan judu erregearen
sortzearen
senale' ardietsirik; (O 203).

lehia handirekila
haren bila

-
- O 201 — ('matoina' = gazta-mota bat;
'goiz-azkari' = gosari;
'lakio' = artzain-zaku;
'anhoa' = artzainaren janaria)
- O 202 — ('jaur gehien' irakurtzen da 1657-koan;
'ager ziten' = agertu ziren, myth.)
- O 203 — ('goiztiri' = Ekialde;
'zenagati berri' = joskera oso bitxia: berria ze-
lako. Beharbada 'zeinagati' irakurri behar li-
tzake).

Judea-ko herrian
non dugu-otsez, jarri ziren
hur' ediren,
hari gurtu nahian. (O 204)

Jeruzalemera jinik,
et' eginik
han hitz Herodes-eki,
xurpail zekien hila-legez,
Judu-erregez
aipu enzuteareki. (O 205)

Karroitaturik odola,
hara nola,
orduz, merkataria,
saparretik oldartzean
ez-ustean
bide-zelhataria: (O 206)

Edo zerik ikaratzen,
eta latzen

O 204 —

('lehia' = presa;
'non dugu-otsez' = non dugu esanez;
'jarri ziren' dio Oihenarte-k, eta ez 'jar ziten',
beharbada bertsoaren moldaketagatik)

O 205 —

('xurpail zekien' = xuriska zitzaien)

O 206 —

('karroitaturik' = hormaturik;
'bide-zelhataria' = bide-lapurra)

bait' erhaile gaxtoa,
datxekonean lepoti,
edo ukoti
erregeren besoa. (O 207)

Gero berak, alegia,
gutizia
joan Jesus-i gurtzera,
hangaintik itzul litezen,
egin zezen,
otoi, berri ekartera. (O 208)

Eta baietz hitz-emanik
hek, harganik
bertan despeditzeko,
erdu ziten Betlemera,
izar bera
jarririk aitzineko. (O 209)

Han Jesus haurra baturik,
troxaturik

O 207 — Edo hiltzaile gaistoa ikaratzten eta lazten den bezala, erregeren besoak lepotik edo ukondotik heldu diorean.

(‘datxeko’ = eretxeki zaio, sint.;

‘latzen’ = lazten)

O 208 — (‘alegia’ = itxura eginez. Honelaxe erabiltzen da gaur Iparraldean: ‘alegia ez dakiela’ = ez dakiela itxura eginez)

O 209 — (‘erdu ziten’ = heldu ziren, myth. (gaurko bizkaieraz ‘erdu’ esan ohi da, ‘hator’ adierazteko)

utzioan zatzala,
gurrez jar zaskion apaltzen,
nor ahal zen
zakitenak bezala. (O 210)

Insens' urh' eta mirrazko
emaitz' asko
eskeni deraukate;
itzultzean, Herodes-i
bat-ihesi,
bide-berri daroate. (O 211)

SIMEONEN KANTA (O 212)

Jaun', orai zure hitzara,
duzkizu bere gogara
bakez zure motila;
zeren zur' oldez sendatu
behar nauena, miratu
dut neure begiekila. (O 213)

-
- O 210 — ('utzioan' = tresabian;
'apaltzen' = ahuzpez jarriz, burua jetsiz (Gaur
berton ere 'apala' = bajo, bas, BN)
'jar zaskion' = jarri zitzaizkion, myth.)
- O 211 — ('bat-ihesi' = elkartzetik ihesi;
'daroate' = eroaten dute. Ez da hau, nahi eta
nahi-ez, bizkaitar modu bat. Hazparne ingu-
ruan 'ioan dute' esaten da egunero 'eraman
dute' adierazteko)
- O 212 — "Nunc dimittes, etc." hitzak kendu ditugu.
- O 213 — ('duzkizu' = uzten duzu, sint.)

Zein apaindu baitzenden
argitzat, herri bilduen
begitart' aitzinean;
jenter gorde' agertzeko,
eta glori' emaiteko
israeltarren artean. (O 214)

Glori' Aitari, Semeari
eta Gogo Sainduari
eman bekie batetan,
hala nola hatsarreti
baitzen, orai eta beti,
mente mentekoetan. (O 215)

VEXILLA REGIS, ETC.

Orai gerlako bandera
du alferitzak ahurrera,
orai nabaritu doa
kurutze misterioa;

O 214 — ('zein apaindu baitzenden' = apaindu zenduen)

O 215 — (Ez dakit nik Unamuno-k ezagutu ote zuen 'Gogo Saindu' hau... Ez dut uste; bere garaiko gizonetan ez bestetan aurkitu uste bait zuen 'Gogo' famatu hori 'izpiritu'ren ordeaz erabilia. Puntu honetan Mitxelena-ren esana datorkit gogora: alegia, Oihenarte izan dela XVII-gn. mendeko Olabide!

'hatsarreti' = haseratik, hastapenetik;

'mente' = mende)

zeinetan aragiaren
egileak gaitz igaren
bai' egonik hedaturik
oin-eskuak itzaturik; (O 216)

Zeintan gaizk' itzatekirik
eta zauriz juhiekirik,
lanza-zihite garratzaz
punta-zorrotz, aho-latzaz,
xahu gentzantzat kozuti,
ikuz gentzan bekatuti,
egon baita zariola
ez ur ban' ur-ar' odola. (O 217)

Orai dira gertatuak
David, Errege prestuak,
hitz neurtutan gauz' emanak
kantaltotsez zerratzanak;

-
- O 216 — (1657-koan 'oin-escüac';
'ahurrera du' = eskuetara du, eskuan hartu du;
'alferitzak' = aintzindariak;
'nabaritu doa' = guztiz agertu da)
- O 217 — ('itzatekirik' = iltzez zulaturik;
'juhiekirik' = isuriz beterik (odol-isuriz);
'lanza-zihí' = lanza zirhi, lanza-punta;
'aho' = filo, tranchant;
'xahu gentzantzat' = garbi gintzan;
'ikuz gentzan' = garbi ginduen (egon baita, ez
ura, baina ura bezala odola zeriola))

herriz herri zebilela,
eta guzier zioztela:
Jainko jauna gugatila,
regnatu da zurekila. (O 218)

Zuhatzetan d' ederrena,
zur haur nonti bait' ethena,
argi da, da distiatu,
et' Errege-granastatu.
Zuhatz motaz hob' ezina,
et' ongi hauta zedina
honein saindu lohadarri
lot et' eretxeke-garri. (O 219)

Dohatsua, zeinetarik,
zeinen beso bietarik
urkaturik egon baita
sekuru orenen garhaita;
gorputza, balanza nola,
dilindaka zegokola,
ifernuak zedukana
altxaturik beragana. (O 220)

-
- O 218 — ('gertatüac', 'prestüac', 1657; 'u' irakurriak;
'zioztela' = zioztela irakurri dut;
'kantatsez zerratzanak' = kantuz erraten zitue-
nak, sint.;
'gugatila' = gugatik, forma bitxia;
'zurekila' = zurekin, forma normala baxenabarre-
raz)
- O 219 — ('errege-grana' = púrpura, pourpre;
'hauta zedina' = hautatu zena, myth.;
'lohadar' = miembro, membre)
- O 220 — ('ifernüac', 1657; ifernuak, irakurri;
'sekuru' = mende;
'garhaita' = garaitzapen)

Agur, ô zur kurutzea
zeintan baitatz' en' ustea;
orai, pasion' aroan,
Jauna dutenak gogoan
justotarik justogo,
egizkik, et' aitzinago
gaizkiler uztek pena
gaizki eginez zor utena. (O 221)

Hiri Jainko hirurkuna,
guziek gehien uguna,
gog' orok, bide bezala,
elhesari demaiala;
gu hiharen herioaz,
kurutze-misterioaz,
salbatu gaitualakoz,
xuxen gaitzak sekulakoz. (O 222)

-
- O 221 — ('baitatz' en' ustea' = bait dátza éne ustea;
'zor utena' = zor hautena. Lafon-ek dion bezala,
'zor diatena' esan behar zukean Oihenarte-k.
Liburu honetan puntu hori aipatua dugu lehe-
nago ere: 'zor derautzut' esan beharrean, 'zor
zaitut' esaten du Oihenarte-k)
- O 222 — ('uguna' = hauguna;
'elhesari' = goratzarre;
'demaiala' = eman dezala, sit.
Jainkoari hika mintzo).

BESTE ZENBAIT OLERKI

I

.....
ondoan narakarzuno.
Gero zail edireiten zitut
eske gehiago nauzuno,
eta jartzen zautz erranez
eztezakezul' eman, ez. (O 223)

Enganatuko bide zira
gaurger', orano bezala,
baduz' uste zure begira
egonen ahal nizala,
hautuagorik zu bano
deiez ondotik dautano. (O 224)

-
- O 223 — ('ezke' 'eske' nik irakurri;
'nauzuno' = nauzun artean;
'edireiten' = aurkitzen;
'jartzen zautz' = jartzen zatzazkit)
- O 224 — ('hautuagoric' (1847);
'deiez dautano' = deika ari zaidan artean (dago-
kitano))

Orai jagoiti minzatzekoz
minza gaitezen garbiki,
zuk nigati deus egitekoz
egin ezazu gaiziki;

Ezpaduzu egin gogorik,
nik er' ez luzatzekorik. (O 225)

II

Argitzean, eguerditan,
arratsean natzano,
gaua goizak ordaritan
biharamunt dazano
zuri huts, et' ez bertzeri
darraik' ene gogoa,
zuzaz, nola bait' er' eri,
nahiz izan sendoa. (O 226)

O 225 —

('gaiziki' = fite, azkar;

'ezpaduzu egin gogorik' = egiteko gogorik ez ba-
duzu. Ipartarrek honengatik erabiltzen dute
'-en': 'egin gogo dut' (egin-go dut, usu) = egi-
teko asmoa dut; baina
'eginen dut' = haré, je ferai)

O 226 —

('gaüa', 1847 = gaua;

'argitzean' = egunsentian;

'biharamunt dazano' = biharamun dezan artean,
goizak gaua biharamun bilaka dezan artean;

'zuzaz sendoa' = zuk sendatua (bestetan bezala,
beraz, 'zuk' beharrean 'zutzaz' dio Oihenar-
te-k))

Ile urrestatu horiek
nadukate harturik,
begi leinhuru goriek
lasto-legez garturik;
eta, zuk eginez baizen
zenbait ere hongoa,
hoboro bizi ahal naizen
da gauz' ezinezkoa. (O 227)

Nik gortharzun, zuk gortharzun,
derakuskegu elkarri,
biek bardin bermetarzun
dugu hetan ezarri,
eta goaz, ia haraitzina,
ene zori gaitzean,
zein ondoti, zein aitzina,
zu ihesi, ni hatzean. (O 228)

Nik nigarrak, zinkuriak
ene bizi-lagunak,
zuk zuriak belzuriak,
poru, handitarzunak:

O 227 — ('gauc'' = gárz(a); zedilla falta du, 1847;

'begi leinhuru' = begi izpi;

'lasto legez' = lasto gisa;

'hongoa' = egintza on;

'hoboro bizi' = aurreragoan bizi)

O 228 — ('nik gortharzun' = goritasun;

'zuk gortharzun' = gortasun;

'derakuskegu' = erakusten dugu gen., sint.;

'bermetarzun' = iraupen;

'haraitzina' = aspaldi)

hezaz oradrano iraitzi,
ikusirik nuzula,
orai onhestea gaitzi
dakit dakidizula. (O 229)

Otoi, otoi, ene minak
gaurgoitik epa itzazu,
oranoko gaizki eginak
askitan edutzazu,
enezazula gal gorrez,
kalte jin lakidizu,
bana galde nauzun horrez
ukenduru negizu. (O 230)

Edo nitan bad' ogena,
eta den huts eginik,
erakutsazu zuzena,
zeren hura jakinik,

-
- O 229 — ('zinkuriak' = hasperenak;
'belzuriak' = zaputz izateko aurpegiak;
... hartzaz orain arte iraitzi nauzula ikusirik, orain ba
dakit nik ni maitatzea gaitzi dakizukeala. Hemen, be-
raz, Archu-ren itzulpena segitu dut, ez Lafonena;
'onhestea' maitatu izan bait daiteke, ene ustez, beste
parte askotan bezala)
- O 230 — ('epa itzazu' = ebak itzazu;
'askitan edutzazu' = askitzat eman hitzazu;
'gorrez' = gor izanez;
'jin lakidizu' = etor lekizuke;
'negizu' = egin nazazu (... baina galdez nauzun
horrez ukenduru egin nazazu))

bertarik nuzu ikusiko,
hutsaz urrikiturik,
zur' aurkian belhauriko
sabel lurreraturik. (O 231)

III

EDERRAGOARI

Zurekin ezagutze hartzen
hasiz gero, Ederragoa,
sendi dizut nitan eihartzen
berzetrako amorioa,
orai eta sekulakoz
zure nizatealako. (O 232)

Ban' alaz! hambat dizut hugu
zureki minzatu ezina,
zeren jagoitik ezpaitugu
bi hitzen erran aizina;
orai eta sekulakoz
zure nizatealako. (O 233)

O 231 — ('aurkian' = aurrean)

O 232 — ('ezagutze hartzen' = ezaguera hartzen;
'berzetrako' = besteekiko;
'nizatealako' = izango naizelako)

O 233 — ('dizut hugu' = hugu dut, zuka (= gorroto dut);
'jagoiti' = sekula)

Mirets ziniro bazeneki
gau et' egun, zein ardura,
nahiz batzarre egin zureki,
jin nizan zur' okolura, (O 234)
orai eta...

Zurekin izatera haizu
ezpanaiz ere gorpitzez,
alabadere ba narraizu
bethi gogoz et' orhitzez, (O 235)
orai eta...

Maite banuzu, berzez goiti,
nik zu zaitudan bezala,
zuganik hon ardietsi engoiti
pens' ezazu ordu dudala, (O 236)
orai eta...

Zuk niri uko badagidazu,
nik zuri galde bezambat,
eridenik eztadukazu
nik nola maita zitzan bat, (O 237)
orai eta...

O 234 — ('okolu' = etxe-aurrea)

Zure etxe-aurrera zurekin elkartu nahiz zein maiz eto-
rri naizen bazeneki, miretsi egingo zenuke

O 235 — ('haizu ezpanaiz' = zilegi ez bazait;
'narraizu' = jarraitzen naiz edo nauzu, sint.);

O 236 — ('engoiti' = aurrerakoan)

O 237 — ('badagidazu' = egin badizaidazu, sint.;

'eriden' = idoro, aurki(tu);

'nik nola' = nik bezala)

IV

LAUR KARBARIEN ERESIA

Ora gauan laur karbari
karban hantxe ziren ari,
egarriz bortx' egon-eta
nehork ez hek urrikari.

Noizbait, ala dioite elgarri:
aho hoi en hezagarri
nonbait zerbait ezpadugu,
galdu behar gara sarri. (O 238)

Hori erranik, hauk doazala,
hetarik biga, berhala,
baratzez baratze, xori
ihiztariak bezala.

Ezt' izan ehon hesirik
hambat goraki hersirik,
non eztituzte gaintitu
oillarrasiki jauzirik. (O 239)

O 238 —

('karbari' = lio-xehatzaile;
'gauan' = gauean. Berriz ere 'gau' bitxiki deklinatua;
'hezagarri' = freskagarri, bustigarri)

O 239 —

('ezt' izan' = izan ez da;
'ehon' = inun; batzutan 'ehun' idatzia du;
'illarrasiki' = aisa, errazki)

Joanez, joanez, azkenean,
unhe-hurran zirenean,
sagardoi baten barnera
sar ziten, oren honean.

Han pikotze bat baturik,
frutaz oro kargaturik,
pot eta besarkaz lotu
zauzko, belhaunak gurturik: (O 240)

O zuhatz orsto-zabala
(dioite) luzez izala
horl' ukensu, horl' ekoizle,
orai izana bezala;

zuhatzetan hi lehena
aiz, hoben' et' ederrena;
dohatsu hir' orsto-adarrak,
dohatsu hir' ekoizpena. (O 241)

Etzen ez deitatzekoa,
noizten, fruktu bizizkoa
Ev' amasok jan zezana,
bana bai, o, hi pikoa.

-
- O 240 — ('unhe-hurran' = akitzeko zorian;
'sar ziten' = sartu ziren, myth.;
'pikotze' = pikondo (Erronkarin bezala, '-atze'
gure '-ondo' aren kidea da: zuhaitz);
'belhaunak gurturik' = belauniko)
- O 241 — ('luzez izala' = luzaz izan hadila;
'ukensu' = ugari, oparo;
'ekoizle' = ekarle
'ekoizpen' = uzta)

Zeren hartarik alhatu
zelakoz, zen heriostatu
Eva, baita haren leinu
oro min beraz kozatu; (O 242)

aldiz, pikoa, higanik,
hil-hurrenean izanik,
zitikeyguk, guk, biziak,
osagarri hik emanik.

Hambateki bata jauzten
adarretar', eta hausten
ari d' aldaken, bertzea
zuhatzaren iharrausten. (O 243)

Bild' uken duten bezala
biek jasan ezin-ahala,
herena, karbategiti
hetara haur datorrala.

-
- O 242 — ('Ev' amasok' = Eva amasok;
'jan zezana' = jan zuena, myth.;
'heriostatu' = hilkor bihurtu;
'min beraz kozatu' = min berberaz kutsatu)
- O 243 — ('zitikeyguk... biziak' = ditukegu biziak, hika
(biziak izango dizkiagu);
'aldaken' = adarren;
'zuhatzaren iharrausten' = zuhaitza inarosten,
astintzen)

Laurdenak ezpaitzakien,
ber' egonik zer zaidien,
sorgin et' ohoinen lotsak
auzora laster zegien. (O 244)

Hango atea, barax, jorik,
morroin bat han berekorik
ager zekion, begitartez
anderauren-gisakorik:

ustez zen anderaurena,
ager zezon bere pena
bai et' eska hur edo arno
apur baten ahamena. (O 245)

Hark, zer zen gauz' ikasirik,
barnera sar erazirik,
eznez erregala zezan
bere zurati erautsirik.

O 244 —

('herena' = hirugarrena;

'haur' = horra hor!;

'zaidien' = egin zezakean; (...sorginen eta lapu-
rren beldurrak, hauzora egin zuen laister))

O 245 —

('baratx' = poliki;

'ager zekion' = agertu zitzaion;

'anderauren' = andereño, damatxo;

'ager zezon' = agertu zion, myth.;

'ahamena' = mokaua (aho-amena; gogora 'ota-
men' = ogi-amen))

Hanti landan er' urzeki
zezan, gogo handireki,
karbategira, bait' egin
karb' aldi bat han hareki. (O 246)

Gero bertzen, urrundarik,
jin-herotsa hautemanik,
berhez ziten, brist' elgarri
pot eta besark' emanik.

Arte hartan, hauk direla,
jauziz jauzi, nol' igela,
bertze hirurak, alzoak
pikoz bethe dakhaztela. (O 247)

Laurdena (punsu jarririk)
herenak han ber' utzirik,
kexa zedin (alegia)
egon zela galetsirik;

-
- O 246 — ('ikasirik' = jakin ondoren. Nafarroan ere, gaur
berton, 'ikas/ikasi' berboak askotan adieraz-
ten du 'jakin';
'zurati' = kaikutik;
'urzeki zezan' = urtzekitu zuen, lagundu zuen)
- O 247 — ('jin-herotsa' = etor-hotsa, zetozen zalaparta hura:
'berhez ziten' = berezi ziren, myth.;
'brist' = brista, fite;
'alzoak' = mantalak)

herenak zinhardetsana:
eztinat nik ogen, bana
hihaurk, falta hirea dun
eneki jin ez izana. (O 248)

Morroina beh' aurkintzetan
baitzauten, aldarte hetan,
zer egin ziroen, oldar bat,
egon zedin pensaketan.

Ger' oharturik, gazt-ara
hizkatzetik eskukara
jin zaitezkiela, joan zedin,
gordailuti hek beitara. (O 249)

Han jarririk ararteko,
bilhakaiden baketzeko,
igor zezan arno-bilha
pikoekin ezkontzeko.

O 248 — ('galetsirik' = abandonaturik, galdutzat emanik;
'zinhardetsana' = z-inhardets-an-a, erantzun zue-
na)

O 249 — ('ezkukara' (mod.): hutsa nik uste, bestetan be-
zala;
'baitzauten' = bait zagoten, bait zegokien (begi-
ra zegokien haiei eta);
'zer egin ziroen' = zer egingo zukean;
'hizkatzetik eskutara' = hitzez borrokatzetik es-
kuetara;
'gordailutik' = gordalekutik)

Noizbait, bakeak eginik,
arno' ere orduko jinik,
uxtia zedin, pikoekin,
garhaitu gab' utzikinik. (O 250)

V

Etzintezkea jagoiti unha
ene hain gaizki tratatzez?
Beti zuzaz ezin enzuna
lan duketa deitoratzez?

Dela dembora handi dizi,
onsa dakizun bezala,
zuk eman esparanzaz bizi
et' ez deus bertzez nizala. (O 251)

Sagartzeak, lilitan jarten
bad' eta, lilitu ondoan
ostatzen ere, gero ekarten
du frutua ber' aroan.

O 250 —

('ararteko' = bitarteko;
'bilhakaiden' = borroka-kideen;
'igor zezan' = igorri zuen, myth.;
'uxtia zedin' = uxtiatu zen, bururaino edana;
'garhaitu gabe utzikinik' = kondarrik utzi gabe)

O 251 —

('onza' (mod.), onsa, noski, bestetan bezala;
'deuz' (mod.), deus;
'duketa' = izanen duta?;
'dizi' = du, zuka)

Nik hatsean, lili orde, zutan
bat' ukan ditut karezak,
gero ere bai orsto lekutan
aski handirik promesak; (O 252)

bana zer probetxu azkenean,
haltza bezalakaturik,
lilitu orstatu zarenean
ezpadakarzu fruturik.

Zur' ikusteko, eginik nago
borz lekua bide lauretan,
bait' are hamar gehiago
ez behin, baizi anhitzetan; (O 253)

ban' ezdeustzat zuk dadukazu
nik neke hartzen dudana,
et' eskerrik ezterautazu
jiteaz hala zugana;

O 252 — ('frutüa', frutua irakurri;
'sagartze' = sagar-ondo; (ikus O 240);
'hatsean' = haseran)

O 253 — ('borz lekua' = bost lekua, legua, lieue)

aitziti ni ekus-eta, gorde
nahiz zabiltz' et' itzuri;
eta hunki-jin erran orde,
ari zitzauzat belzuri. (254)

Hal' ere zugana jiteti,
urrunak, ez belzuriak
enendezak' ez Jainkoaz peti
begira mundu guziak. (O 255)

ZALGIZ JAUN, PABEKO KORTE GEHIENEAN ERREGEREN KONSEILARI ZENAREN GORAZARRETAN

(*Hamalaurkuna*)

Nabusi lehenek lan berri guzietan
anhitz elhesari jardiresten dute,

- O 254 — ('ekuz' = ekus irakurri behar;
'nik neke hartzen dudana' = nik hartzen dudan
nekea. Errelatiboetan joskera harrigarria du
Oihenarte-k; Erronkari-ko Mendigatxa-k beza-
latsu edo;
'itzuri' = ihesi;
'hunki-jin' = ongi-etorri;
'zitzauzat' = zatzazkit)

- O 255 — Halere, zugana etortzetik, ez urrunak, ez beltzuriak,
ez mundu guziak, ez nendezake begira, Jainkoak ezik.

hatsarrea zeren emaiten baitute,
zein erdia baita gauza gehienetan; (O 256)

ban' are dutenek beteginzarretan
ezarten lan hura gehiago bute,
ezenez eskasik utziten balute,
ed' urhent-peiturik zembait erezetan. (O 257)

Halakotz hik, Zalgiz, Eskaldun Poeta,
burura behar duk erramu-boneta,
zeren, nola baihaiz Parnason gainean,

bederatzi ahizpez maiteki hazia,
heiek erakatsiz hik, gur' adinean,
burutar' eman duk bertzek doi-hasia. (O 258)

-
- O 256 — ('gorazarretan' = en hommage à, en homenaje a;
'anhitz elhesari jardiresten' = anitz lausengu bil-
tzen;
'hatsarrea zeren emaiten baitute' = hastapena
ematen dutelako)
- O 257 — ('ezkazik' (eskasik, jakina);
'bute' = izan bezate; ikus O 199;
'urhent-peiturik' = bukatu gabe;
'erezetan' = alderditan)
- O 258 — ('baihaiz' = berriz ere 'haiz' agertzen da, 'bai(t)-'
aurrizkiaren ondoren
'ahizpez' = ahizpak hobeki (gorago ere ikusia
dugu Oihenarte-ren nahasketa usu hau: nik/
/nitaz, eta abar);
'doi-hasia' = hasi berri-berria)

ARRAIN JAUN, ZUBEROAKO JUJE ZENAREN ILHARTITZA

Arrain, gizonen haitia,
Temis-en bihotz maitia,
Arrain, Musen haur-hazia,
haur, non datzan ehortzia;
haur du gorputzak hobia,
zeru' arimak hobia. (O 259)

JORRALEN KOBLAK

Jauki zarea motil
gaztearen aldeti?
..... (O 260)

O 259 — ('haitia' = hautua, berebizikoa;

'haur' = hor, horra hor)

O 260 — ('jauki' = oldartu)